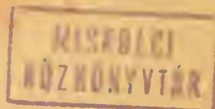

3 1761 07920390 7

65 kr.

Miskolci Nemzeti Cassino

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1891

KOVACSÓCZY FARKAS

1576 1594

IRTA

SZÁDECZKY LAJOS

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1891

(N. b. e. Kovacsóczy István egri kanonok által 50 arany pályadijjal kitűntetett munka I. része.)

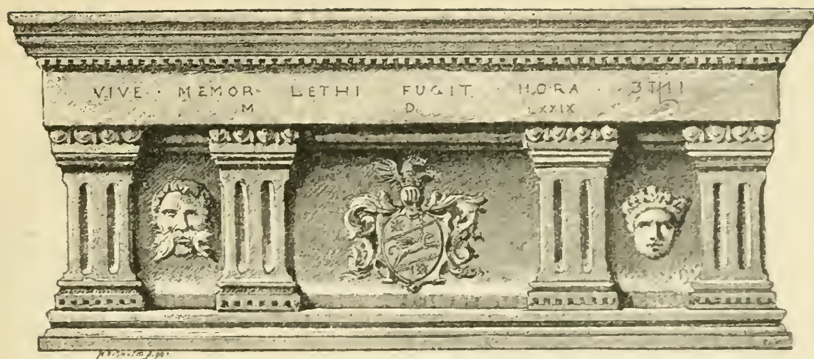
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

KOVACSÓCZY FARKAS KANCZELLÁR

1576–1594.

BUDAPEST, MDCCCXCI.

I. AJTÓ-DÍSZLET A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-HÁZBAN.

2. ABLAK-PÁRKÁNY A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-HÁZBAN

BEVEZETÉS.

A TÖRÖK hódítás Magyarország néprajzi és nemzetiségi viszonyait gyökeresen megváltoztatta. Azokból a vármegyékből és országrészekből, melyek a török hatalmába kerültek, valóságos népvándorlás indúlt meg: a lakosság túlnyomó, főkép tehetősebb része feljebb húzódott a hódoltságon kívűl fekvő vármegyékbe, a királyi területre, vagy Erdélybe, a fejedelmek védszárnyai alá. A hódoltság területén, nagyobb községekben összetömörűlve, alig maradt más a régi lakosságból, mint a földhöz kötött szegény nép.

Ez a sors, az ősi földről elbujdosás keserve, legelőbb érte az ország délnyugati részét, a merre a mohácsi vész után a török hadak országútja vezetett. Buda elfoglalása s főkép a dicső emlékű Szigetvárnak rombadőlése után (1566), a Dunántúl déli része török tartománynyá lőn. A magyarság eddigi végvidékei, a Szerémség és Szlavonia, a mely — miként be van bizonyítva — magyar vármegyékből és magyar lakosságból állott, teljesen a török hatalmába került.

Innen indúlt meg az első népvándorlás. Az ottani magyarság a dúló és népirtó hadjáratok alatt részben elpusz-

túlt, részben feljebb húzódott; helyét a hódítók és más idegenek foglalták el. Hogy ez egykor magyar föld volt, «hogy itt hajdan szebb élet volt»: arról a történeti emlékek élénken tanúskodnak.

A magyarság eme végvidékén volt őshazája a Kovacsóczyáknak. A pozsegamegyei Kovacsócz (a most is létező Kovacsovecz) falutól vették nevöket. Itt ringott a család bölcsője, innen terjeszkedtek ki a szomszéd vármegyékbe; ősi birtokaik Pozsega, Szerém, Valkó és Baranya vármegyében terűltek el.*

A török hódítás zavarta ki innen őket is a XVI. század derekán.

Az elvesztett helyett új hazát Szent-István birodalmának ellenkező részén, Erdélyben találtak, a hol előlről kellett kezdeniök a honalapítás nem könnyű munkáját. — És az isteni végzet oly bő kárpótlást nyújtott nekik a veszteségért, hogy Erdély első főurai, legvagyonosabb családai közé emelkedtek, fejedelmi birtokok urává, országos főméltóságok viselőivé lettek.

***

Erdély legtermékenyebb völgye a *Maros*-, a beleszakadó *Nyárád*- és vele párhuzamos *Kis-Küküllő-völgye*, melyeket a vadregényes görgényi havasok választanak el a Székelyföld keleti részétől.

Ezekben a völgyekben s ezen havasok alatt terűltek el a Kovacsóczyak erdélyi főbirtokai.

A *Maros* völgyén, Vásárhelytől Radnótfájáig, innen a *Görgény* patak mentében fel a havasokig, — a kettős *Nyárád* völgyén, Nyárádtőtől fel egyrészt Remetéig, — másrészt Magyarósig, — a *Kis-Küküllő* mentén Korod-Szt-Mártontól Szovátáig: a falvak legnagyobb része (számszerint mintegy ötven) a Kovacsóczyak birtokát képezte.

* Ld. Kovacsóczy F. alább részletezendő végrendeleteit.

A székelyek fővárosából, Maros-Vásárhelyről, bármerre indúlt az útas: Kovacsóczy-birtokokon kellett keresztűl mennie. A szomszédos *Nagy-Ernyét* máig is a Kovacsóczyaktól leányágon való leszármazás jogán bírja a báró Bálintitt-család;* a később előnévűl is használt *Körtvélyfáján* állott a család egyik udvarháza; ők bírták a híres *Görgény* várát és a hozzá tartozó hatalmas uradalmat. És még ezeken kívűl is tekintélyes birtokai voltak a családnak az ország különböző részeiben.

Mily kiváló és hatalmas embernek kellett annak lennie, a ki mindezt maga szerezte, a ki ily töméntelen vagyonról elmondhatta, a mint Kovacsóczy Farkas tevé végrendeletében, hogy «az mi kevés jószágom és marhácskám vagyon, mind én magam sok szolgálatommal, fáradságommal, munkámmal találtam».**

Már magában ez felkölthetné érdeklődésünket, hogy megismerkedjünk történetünk amaz alakjával, a kinek szolgálatait s érdemeit a fejedelmek ily bőkezűen jutalmazzák, a ki saját erejéből küzdi fel magát az államkormányzat legmagasabb polczáig (a kanczellárság és kormányzóságig) s a ki a politikai élet sikamlós pályáján oly rohamosan

* A Kovacsóczyak egykori levéltárának maradványai itt, br. Bálintitt József úrnál őríztetnek. A birtokügyi adatokat főként innen merítettem.

A KOVACSÓCZY-CSALÁD LESZÁRMAZÁSA A KÖVETKEZŐ:

Kovacsóczy János
Budai Török Erzsébet

Jusztina.	FARKAS † 1594 a kanczellár. 1. Harinnai Farkas Kata (1581-től.) 2. Kendy Krisztina (Géczy Péter özvegye, 1593-tól.)	János. Móga Judit

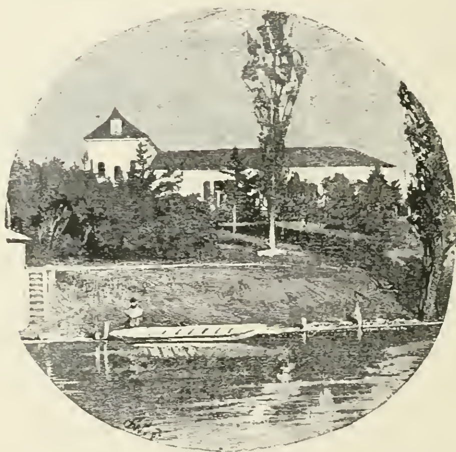
Erzsébet	Kristóf	Zsigmond	ISTVÁN	Zsuzsánna
sz. 1582 † 1584.	† az 1590-es években	† 1603-ban Karánsebesen	a kanczellár † 1636. Telegdi Zsófia † 1637	1. Mikola Jánosné. 2. Lázár Istvánné
			KATA sz. 1608 † 1645 1. Petky Ferenczné 2. Bálintith Györgyné	

** Br. RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családélet és háztartás 130. l.

sodortatik le, mélyen, egészen a vérpadig, hogy elveinek vértanújává, a zsarnoki önkény áldozatává avattassék.

De bár a politikai martyrok, a zsarnokság áldozatai mindig kegyelet tárgyai az utókor előtt: Kovacsóczyval eddig vajmi keveset foglalkozott történetírásunk. Alakja elmosódott ködfátyolkép, melyről Clio ecsetje néhány jellemző vonásnál egyebet nem hagyott ránk.

Emlékét a feledékenység háromszázados homályából kiemelni, elmosódott alakját kora történetének keretében kidomborítani, bár az adatok gyér világa mellett nem könnyű, de a kísérletre mindenesetre méltó feladata történetírásunknak.

3. A NAGY-ERNYEI KASTÉLY (A KOVACSÓCZY-LEVÉLTÁR MARADVÁNYAIVAL).

4. A KRAKKAI VÁR A VISZTULA FELŐL. KRIEGER FÉNYKÉPE UTÁN.

KANCZELLÁRSÁGA.

I.

KOVACSÓCZY Farkas Erdély történetében mint «új ember», de egyszersmind mint «kész ember» egyszerre tűnik elő az ismeretlenség homályából. Hol született? szülői hol éltek? arról sem az egykorú történetírók, sem egyéb feljegyzések nem adnak felvilágosítást.*

Atyja, JÁNOS, lehetett az, a ki Szlavoniának a török által történt elfoglalása után Erdélybe költözött. Édes anyja erdélyi nő volt, egy kolozsmegyei nemes család sarja, budai Török János leánya, Erzsébet; kinek ősi birtokai Burjános-Buda, Diós és Kölesmező kolozsmegyei falvak valának.** Valószínű, hogy FARKAS már Erdélyben született az 1540-es években.

Hogy gondos neveltetésben részesült: azt kétségtelen adatok bizonyítják. Tanúlmányait külföldi egyetemeken fejezte be. Főkép az olasz egyetemek voltak azok, melye-

* Bethlen Farkas azt írja, hogy Kovacsóczy Farkas 1578-ban költözött be Magyarországból. De ez határozottan téves állítás, mert akkor ő már Lengyelországból jött *vissza* Erdélybe, BATHORY ISTVÁN király udvarából.

** Osztálylevelük 1579 decz. 27. megvan gr. KEMÉNY JÓZSEF Diplomatarium Tran

ket ez időben Erdély előkelő ifjai leginkább látogattak. Kovacsóczy is húzamosb ideig tanúlt Páduában, a hol Báthory István, s ott oly jó hírnévre tett szert, hogy éles eszét, széleskörű ismereteit az olasz tudósok még sokáig nagy elismeréssel, sőt csodálattal emlegették.*

Báthory István, midőn Erdély trónjára jutott, előszeretettel vette magát körűl kiváló képzettségű, tudós férfiakkal. A kik a fejedelemnek Páduában tanúlótársai voltak s a kik később ott tanultak, nagy szerepet játszanak az ő udvarában. Kovacsóczy is nagyrészt ennek köszönhette, hogy Báthory István udvarában oly gyorsan emel-

5. BÁTHORY ISTVÁN FEJEDELEM ALÁIRÁSA (1572).

kedett s hogy a fejedelem benső bizalmas köréhez tartozhatott.

Szereplésének első nyomát 1872—73-ban találjuk, midőn Páduából levélben keresi fel az akkor Párisban tartózkodó Brutus János Mihály történetírót, hogy őt Forgách Ferencz kanczellár megbízásából a fejedelem udvarába hívja.** Tudjuk, hogy Brutus megnyerése, melyben Kovacsóczy mint közbenjáró szerepel, nem sokára sikerűlt is. Brutus (1574) Erdélybe költözvén, Báthory István udvari történetírója lett.

Brutus és Kovacsóczy levelezéseiből látjuk, hogy Kovacsóczy Forgách Ferencznek, a jeles történetírónak, a Báthoryak rokonának buzgó híve s pártfogoltja volt. — A többi, Magyarország történetében akkor kiváló szerepet

sylvanicum VIII. k. 115. l. (A kolozsvári Erd. Múz. könyvtárában.)

* BETHLEN FARKAS: Historia de rebus Transylvanicis III. k. 464.

** Ld. BRUTUS levelét FORGÁCHhoz és Kovacsóczyhoz. FORGÁCH FERENCZ históriájának akad. kiadványában LXXIX. stb. l.

játszott Forgáchokkal is benső viszonyt tartott fenn élete végéig. Talán épen Forgách Ferenczczel, mint mæcenásával, ment 1569—70-ben Olaszországba s midőn onnan visszatért, az ő, mint Báthory kanczellárja, oldala mellett kezdette közpályáját.

Midőn Báthory Istvánt a lengyel királyságra választják s ő trónját elfoglalandó, Lengyelországba megy (1576): a krakkai udvarban ott találjuk Kovacsóczy Farkast is, mint a király titkárát.

István király az ő lengyel királysága alatt is megtartván erdélyi fejedelmi méltóságát: Lengyelországban külön *erdélyi kanczelláriát* tartott. A kanczellária vezetője BERZEVICZY Márton vala s mellette, mint az erdélyi ügyekben a király *titkára*, KOVACSÓCZY Farkas szerepelt (1576—1578).* Együtt működnek a király trónja megszilárdításában, közös erővel igyekeznek a régi barátot, most azonban befolyásos ellenfélt, a Habsburg-ház lengyelországi főkövetét, a magyar Dudith Andrást, pártjukra hódítani.

Kovacsóczy azonban nem jól érezte magát Lengyelországban, nem sok örömet talált az ottani zavaros viszonyok, a hosszas interregnum idején elharapózott anarchia közepette. «Semmit sem látok itt, a mi gyönyörködtetne, — úgymond — olyan viszonyok közé keveredtem, a hol a szokásokkal, intézményekkel nem vagyok ismerős. Bárcsak közelebb lennél hozzánk és velünk tartanál!» — írja a lengyel viszonyokat nagyon jól ismerő Dudithnak, Krakkóban mulatásuk első napjaiban.**

Kedvetlenségét nem titkolta a király előtt sem, sőt kérte, hogy bocsássa őt vissza Erdélybe, a hol hasznosab-

* Igy czímezik őt a hozzá írt levelek, pl. TIDEMANNUS GESIUS dr. levelei 1577-ből (bp. egyet. kvtár, ered.); Halász Vincze olasz levele még 1578 oct. 30-áról Nyitráról keltezve is «secretario sermo Re di Polonia alla corti di sua Magiest »-nak czímezi. (Erd. Múz. kvt. gr. KEMÉNY J. Apparatus Epistolaris t. II. 167. l.)

** K. F. Dudithnak Krakkó 1576 majus 25. (Ered. a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban: Polonica.)

ban tudna neki és bátyjának, az erdélyi vajdának, szolgálni, s a hova őt a honvágy és hazaszeretet, rokonainak és barátainak unszolása visszavonzották.*

De a király sokkal többre becsülte már akkor Kovacsóczyt («sok judiciumot látott benne»), hogysem oly könnyen megvált volna tőle; hasznos szolgálatait inkább óhajtotta ő maga igénybe venni, ott Lengyelországban, — a hol megbízható, eszes emberekre nagy szüksége volt, — mintsem kérésére bátyjához, «Dáciába» visszabocsátani.

S Kovacsóczy engedelmeskedett. «Nem akarok (úgymond) a király akaratának ellenszegűlni.» Ott maradt tehát Lengyelországban, a hol a viszonyokkal napról-napra jobban megismerkedvén, mindinkább otthonosabban kezdette érezni magát, miután a király erélyes intézkedései következtében a törvényes rend is lassanként helyre állott. Nemsokára Krakkóból Varsóba kísérte a királyt az országgyűlésre (1576 jun.), majd a porosz tartományba, a Tornban tartott országgyűlésre (1576. oct.); mellette volt a Danczka város ellen vívott hadjáratban is (1577), támogatván őt tollával és tanácsával. Csak midőn már trónja és uralma biztosítva volt s midőn már Lengyelországban inkább nélkülözhette és Erdélyben nagyobb hasznát vehette a király Kovacsóczy tehetségének és hűséges szolgálatainak: akkor bocsátotta őt vissza hazájába.

Báthory Kristóf erdélyi vajda kanczellárja Sulyok Imre 1578 januar 25-én meghalván, megüresedett a fejedelmi udvar legfontosabb hivatala, a kanczellárság.

István király most látta elérkezettnek az időt és alkalmat arra, hogy a hazavágyó Kovacsóczyt Erdélybe küldje, hogy ott a fontos kanczellári állást elfoglalja.

Báthory István már ekkor elhatározta az orosz czár

* Berzeviczy Márton Dudithnak, Krakkó 1576 május 25. «Kovaciotius noster, qui ab unius mensis spacio hic nobiscum est, et expediri in Transylvaniam a rege postulat, te officiose salutat». (Eredetije a bécsi állami levéltárban: Polonica.)

ellen a hadjárat megindítását, s ebben nem kevéssé számított Erdély segélyére is. Érdekében állott azért, hogy az erdélyi kanczellárságot olyan ember foglalja el, ki a lengyel viszonyokat közelről ismeri s a ki neki kitűzött czélja elérésében segédkezet nyujthat. Midőn a varsói országgyűlés (1578 jan.) az oroszok ellen indítandó háború kérdésével foglalkozik és azt elhatározza: akkor épen Kovacsóczy vezeti ott az erdélyi kanczelláriát a király oldala mellett,[1] mert Berzeviczy Márton, a főkanczellár, Magyarországban járt, hogy a császár-királytól Szatmárért cserébe átengedett Nagybányát a király számára átvegye. Midőn aztán Lengyelországban az előkészűletek az orosz hadjáratra megindúltak: a király Kovacsóczyt, mint bizalmas és beavatott tanácsosát, azzal a megbízatással küldötte vissza az erdélyi udvarba, hogy ott neki szándékai előmozdításában segédkezzék.

Kovacsóczy tehát elérte régi vágyát: 1578 nyarán visszatérhetett Erdélybe. Augustus 20-án érkezett haza[2] s úgy látszik mindjárt elfoglalta a kanczellárságot. Az 1578 oct. kolozsvári országgyűlés törvényeit már ő ellenjegyzi, a fejedelem aláírása mellett, mint «*cancellarius*».[3]

II.

A kanczellárság nagyfontosságú országos főméltóság volt az erdélyi fejedelmi udvarban. A korlátnok nem pusztán

1 Kovacsóczy az, a ki ellenjegyzi 1578 jan. 16-án Varsóban István király Bessenyei István részére adott donationalisát Csesztve és Kutyfalva felől. (Ered. az Erd. Múz. kvt.)

2 Az első történeti feljegyzést ekkor találjuk Kovacsóczyról SZAMOSKÖZYnél (IV. k. 11. l.): «*Jött lakni Kovacsioczi Farkas Erdélyben 1578 20. Aug.*» Ezt érthette félre BETHLEN FARKAS, midőn azt hiszi, hogy K. F. ekkor költözött be *Magyarországról* (Historiája II k. 435. l.: «Anno 1578 W. Kovácsoczius, vir eximia virtute, doctrina et lingvarum peritia clarus, *ex Hungaria (!)* in Transylvaniam — nullo Historicorum occasionem ingressus eius exponente — venit»).

3 Ld. SZILÁGYI S.: Erd. Országgy. Eml. III. 22. l.

a fejedelmi kanczelláriának volt a vezetője, de a fejedelem első minisztere, a kit az államügyek intézésében a fejedelem után az első szerep illetett meg.

A kanczellár dolgozta ki, adta elő és védelmezte az országgyűléseken a fejedelem előterjesztéseit. Ő volt ott a fejedelem személyének képviselője, ő adta meg a kívánt felvilágosításokat. A kanczellár gondoskodott a törvények szerkesztéséről; az ő kezében összpontosúltak az államügyek összes szálai s a külügyi összeköttetések fonalai. Nagy hatalomra tehetett szert, ha e fontos szerepkörhöz az egyéni tehetség is meg volt a kanczellárban a hatalom gyakorlására.

Kovacsóczyban nem hiányoztak ama lelki és szellemi tulajdonságok, melyek ily fontos állás méltó betöltésére szükségesek valának. «Elméjének élességét és kiváló képzettségét az olaszok, midőn ifjúsága éveiben közöttük lakott, csodálattal eltelve magasztalták» — írja róla Bethlen Farkas.* Forgách Imre az akkori Erdély legélesebb eszű s legjelesebb államférfiának mondja Kovacsóczyt.** Báthory István király is sokra becsűlte őt, főkép éles ítélőképességét (judiciumát). — És ő maga természettől nyert szép tehetségéhez és gondos neveltetése által szerzett képzettségéhez nagy gyakorlati jártasságot sajátított el a lengyel királyi udvarban, a politikai élet, a diplomatia s az államkormányzat terén. S képességeit új hívatáskörében annál inkább érvényesíthette, mert mind közvetlen ura, Báthory Kristóf, mindenekfelett pedig a lengyel király teljes bizodalmával dicsekedhetett.

Az 1579—80-as években Erdély politikájának a lengyelországi viszonyok alakúlása és maga a lengyel király, mint a valódi erdélyi fejedelem, szabott irányt. A két or-

* «W. K. regni cancellarius, cuius ingenii acumen et eruditionem Itali, dum annos adolescentiæ suæ inter eos transigeret, admirati sunt» BETHLEN F. Historia 464. l.
** U. o. 465. l.

ság, közös fejedelmük alatt, úgyszólván véd- és dacz-szövetségben állott egymással. Erdély felett az akkor hatalmas Lengyelország és királya védőleg terjeszté ki karjait. Az ország a lengyel király védnöksége s méltányos és jóindúlatú vajdája, Báthory Kristóf, kormányzása alatt a béke és jólét áldásait élvezé és biztonságban érezhette magát mindenféle külső veszedelemmel szemben — a török és német felől. — Viszont Erdély is hálásnak mutatta magát királyi sarjával szemben (a kire büszke volt); védőjével szemben (a kinek sokkal tartozott) — s magáénak tekintvén az ő dicsőségét: szívesen osztozott a terhekben is, a melyekkel az ő nagyszabású politikai czéljainak megvalósítása járt.

1579—81-ben viseli István király az oroszok ellen dicsőséges hadjáratait. Hogy ezeket a közös fejedelem győzedelmesen és dicsőséggel folytathassa, fejezhesse be: arra nézve Erdély meghozott minden tőle telhető áldozatot. Tetemes, az eddigieknél jóval nagyobb hadi adókat szavaz meg, sergeket állít, szerel fel és küld az orosz csatatérre, a melynél messzebb északon magyar fegyverek még nem harczoltak, sem az előtt, sem azóta.* A harczedzett magyar katonák, a vitéz hajdúk voltak tanítómesterei a kevésbbé gyakorlott, újonnan toborzott lengyel katonaságnak; őket illeti (a kik szám szerint is tekintélyes, mintegy 5—8000 főnyi sereget képeztek egy-egy hadjáratban) a dicsőség és a kivívott diadalok érdemének oroszlánrésze.** Hálásan ismeri ezt el a nemzetére és honfitársaira büszke király; elismerik, bár nem minden irígység és féltékenység nélkül, magok a lengyelek és litvánok is.

* Nemcsak fegyveres erőt, de egyéb hadi segítséget is bőven küldöttek Erdélyből. »1580. *Báthori Christoff István királynak 4000 szekeres lovat kuldc az álgyúk alá az muskvák ellen.*« (Az Emich Gusztáv tulajdonában levő »Murus Atheneus« czimű codex »Rövid magyar krónika«-jában.)

** Ld. Báthory István hadjáratairól az oroszok ellen írt munkámat a Hadtörténeti Közlemények I évfolyamában (4 közl.)

De hogy ezekben a komoly időkben Erdély oly tetemes segítséget küldött a lengyel király zászlai alá a harcztérre: abban viszont nem csekély része van Kovacsóczynak, a ki István király politikai eszméit és czéljait személyes tapasztalás által jól ismervén, — méltó képviselője és szószólója lehetett annak az erdélyi országgyűléseken.

Idegen érdekekért soha sem harczolt szívesen a magyar. Sokan ilyennek tekintették az oroszok elleni hadjáratot is. Kovacsóczy és rokongondolkozású társai nem minden nehézség nélkűl tudták meggyőzni a szűkebb látkörű tanácsurakat és rendeket, hogy fiaik nem idegen érdekekért harczolnak a Dwina partjain, Litvánia, Livonia és Oroszország térein és várai alatt; meggyőzni arról, hogy az északról fenyegető veszedelem nemcsak Lengyelországot, de Erdélyt is érdekli s hogy a dicsőségnek és győzelemnek Erdély nemzetközi helyzetére, politikai biztonságára és jólétére is üdvös és jótékony kihatása leend.

De ha mindezt el is ismerték az erdélyiek; az évenként meg-megújúló rendkívűli adók fizetésétől nem kevéssé idegenkedtek. Fizetni az emberek akkor sem szerettek; főkép, ha rendkívűli adókról volt szó. E miatt az 1580-iki tavaszi (april 17—22.) országgyűlésen nem csekély kellemetlensége volt a kormánynak, főleg pedig a fejedelmi előterjesztéseket képviselő kanczellárnak s fejedelmi titkos tanácsosnak.

A magyarok és székelyek követei a pénzbeli áldozatokat kikerűlendők, azzal a javaslattal állottak elő ez országgyűlésen, hogy a fejedelem a rendkívűli segély fedezésére tegye rá a kezét a szász papok dézmájára, s abból fedeztessék a hadi költség.

A fejedelem s a kormánytanács nem helyeselte ezt és a rendekhez a Kovacsóczy által intézett válasz tagadólag hangzott. A fejedelem — úgymond — el nem veheti azt, a mit istenfélő királyok az egyháznak szenteltek; az

egyház és iskolák javainak megtámadása által az ország a míveletlenség és barbárság vádját vonná magára: gondoskodjanak tehát más módon a rendkívűli szükséglet fedezéséről.*

A rendek végre belenyugodtak a fejedelem akaratába s a lengyel segélyre 20—25 pénzt szavaztak meg portánként, a rendes 99 dénár és 1 frtos adón felűl. De nem minden keserűség és szenvedélyesség nélkűl történt ez.

Az ellenzék akkor sem volt mindig válogatós eszközeiben a kormánynyal szemben. Ha a fejedelem akaratának engedett s az uralkodó személye ellen a köteles tisztelet tartózkodást parancsolt is; annál inkább féktelenkedett a tanácsosokkal szemben.

A tanácsurak között első helyen állván Kovacsóczy: ő ellene irányúlt leginkább az elégedetlenek zúgolódása. A szenvedélyesebbek az országgyűlésen kemény támadásokat intéztek ellene, sőt némelyek a gyűlésen kívűl is insultálták s «az ajtót reá törték».

Az országos botrány híre mihamar eljutott Lengyelországba is. Gyulai Pál s az ifjú Kendy Péter, kik a gyűlésen jelen voltak és Bornemisza János, a ki a segélyhadakkal «drabantokkal« jun. 7-én érkezett a király vilnai táborába, vitték oda a hírt.

Berzeviczy Márton, a király kanczellárja (a kinek leveléből egyéb tudósítások hiányában mint egyetlen forrásból értesűlünk eme zavarokról), siet vígasztalni régi barátját és tiszttársát a szenvedett méltatlanságok miatt, kifejezést adván azok fölött érzett megbotránkozásuknak és sajnálatuknak.

«Gyulai Páltól értém — úgymond — hogy kegyelmedet az nyughatatlan uraim sok bosszúsággal illetnék, *az ajtót kegyelmedre törték* és az gyűlésben is kegyelmedre

* «Responsio principis per magnificum dominum W. Kovacsoczy secreti consilii consiliarium.» Ld. SZILÁGYI S. Erd. Országgyűl. Eml. III. 150.

panaszlottanak ; ki ha úgy vagyon és ő nagysága (t. i. a vajda) nem tészen róla, semmi jót nem várok belőle, mert vélem, hogy oly helyről vagyon ez dolognak eredeti, kihez sokat bízhatnak és ki az embereket örömest szokta megcsúfolni. Én szinte úgy bánom, mintha rajtam esett volna. Írja meg kegyelmed : voltaképen mint vagyon az dolog?»*

Báthory Kristóf csöndes természetű, békességszerető ember volt, a ki inkább kitért a kellemetlenség elől, mintsem azokkal szembe szállott volna. Csakis az ő erélytelensége mellett fajúlhattak a szenvedélyek hasonló vakmerőségre, a fejedelem első tanácsosával szemben.

Kovacsóczynak, nem tudjuk, volt-e egyéb elégtétele, mint a kötelesség teljesítésének nyugodt öntudata, a jók elismerő méltánylata s a mit ő nagyon sokra becsűlt : a lengyel király megtisztelő bizalma és elismerése, hűséges, önfeláldozó szolgálataiért. A pár hét előtt adományúl nyert félszáz falus székely birtok erkölcsi kárpótlást nem nyujthatott. De ha a kormányzás nehéz gondjai, a szenvedett méltatlanságok el is keserítették egy-egy pillanatra : enyhűlést merített a bölcs király vígasztaló és buzdító soraiból, a melyek kitartásra ösztönözték őt, ha csüggedni látszott és lelke elkomorúlt saját és hazája sorsa fölött.

Azt a szeretetet és bizalmat, melylyel iránta a nagy király viseltetett, élénken visszatükrözi Báthorynak egy későbbi levele, melyet válaszúl ír Kovacsóczynak, az Erdélyben fel-feltünedező politikai zavarokról szóló tudósítására.

«Örömest olvasám — úgymond — leveledet, melyben az ott való állapotot és némelyeknek tumultusát és jövendő veszedelemtől való félelmedet . . . . írtad meg. — Kívántam volna, hogy per personas distingváltad volna, mert úgy tudnám én is magamat accommodálnom. Mindazáltal

* Berzeviczy Márton Kovacsóczynak Vilna 1580 jun. 9. (Eredetije az Erd. Múz. kvtárában gr. Kemény J. Tört. ered. levelek I. k. 49. l.)

ha kik magok felejtettek lesznek, non sequitur (nem következik), hogy azonnal elveszünk; sőt hamarébb az vész el, a ki ominat periculum (veszedelmet jósol) ... Amaz igen paraszt példa quadrál afféle latrokra, kik hazájok kárával igyekeznek előmenni: *nem áll az eben az kövér ló halála!* Ha az latrok intentioja szerint lött volna» — régen elpusztúlt volna Erdélyország, de az Isten nem az rossz emberek tanácsának kedvez. Most is meg fognak szégyenűlni és reájok pattan vissza a kilőtt nyílvessző. *Te csak viseld magad előtt hazád becsületét és hívatalod tisztességét.* «Laktam én Erdélyben, tudom mindeniknek mind qualitását s mind quantitását. Meglehet a rosszakarat, de tehetségek kevés, voltok semmi, ki azonnal megtetszik, mihelyt az dologról serio (komolyan) parancsolunk.[1] Csak te tisztedben ne tégy semmi tágítást!»

Kovacsóczy meghallgatta királya és politikai mestere tanácsát. Hívatalában pontos, lelkiismeretes és állhatatos volt. Meggyőződését híven követve szolgálta a Báthory-ház és országa érdekeit. Útjából nem térítették el őt sem az ellenzék támadásai, sem — később — az új fejedelem szeszélye és erőszakoskodása.

III.

Az erdélyi állapotok nyugtalanságának ez idő szerint két fő forrása volt: egyik a *vallási villongás*, másik a *politikai forrongás.*

A vallási villongást egyrészt a reformatio következtében Erdélyben elterjedt különféle vallásfelekezetek versengése, másrészt a Báthoryak s eszközeik, a jezsuiták által megindított ellenreformatio idézte elő. — A politikai forrongást pedig a trónöröklés kérdésének fölvetése szí-

[1] Báthory István király levele Kovacsóczynak. «Költ Vilnan 12 Junii 1581.» (Másolata az Erd. Múz. levéltárában Misc. Hist. Dipl. 4-to 437. l.)

totta bent az országban s a török egyik pártfogójának, a szökevény Markházynak fondorlata a vajdaság elnyeréseért, élesztette az országon kívűl.

Vallási ügyekben Erdély egyike volt Európa legszabadabb elvű országainak. A reformatio térfoglalásával Erdélyben a hitújítás tanainak minden ágazata követőkre talált. A szászság Luther, a magyarság zöme Kálvin tanait fogadta el; János Zsigmond uralkodásának utolsó éveiben pedig rohamos hódítást tett az unitarius vallás, melyhez, a fejedelem példáját követve, a főurak nagy része is csatlakozott. A katholikus valláshoz a főúri családok közűl csak kevesen maradtak hívek; de ezek élén a Báthoryak állottak.

Báthory István trónra jutása és kizárólagosan erdélyi fejedelemsége a vallás ügyén nem változtatott. Ő alkalmazkodott a protestans állam viszonyaihoz; nem ez ő hozzá. Türelmessége példányszerű volt. Úgy, hogy a lengyel kath. főpapok az újonnan választott király Lengyelországba menetelekor szükségesnek látták mindjárt a határszélen kérdést intézni hozzá, hogy igaz katholikus-e? mert politikai ellenfelei a hitehagyottsággal is gyanúsították. Pedig ő vallásához híven ragaszkodott; de a mások hitét is tiszteletben tartotta. Vallási türelmességét és felvilágosodottságát fényesen jellemző nyilatkozatát találjuk feljegyezve abból az alkalomból, midőn az 1576-iki meggyesi országgyűlésen némely túlbuzgó hitsorsosai arra buzdították volna őt, hogy a lutheránusokat megfékezze. Azt felelte nekik: Isten három dolgot magának tartott fenn, ú. m. 1. teremteni semmiből, 2. előre tudni a jövendőt és 3. *uralkodni a lelkiismeret fölött;* ő a lelkiismeret dolgába nem avatkozik.*

* «Dixit hic laudatissimus heros, dum a pontificiis ad persequendum Lutheranos urgeretur: Deum tria sibi imprimis reservasse: 1. creare a nihilo, 2. nosse et prædicere futura, 3. dominari conscientiis.» (Erd. Múz. kvtára gr. KEMÉNY J. Adversaria hist. II. k. 1576.)

Ezen mintaszerű vallási türelmességen nagyot változtatott Báthorynak lengyel királysága s az orosz hadjáratok közben a pápával s a jezsuitákkal való szorosabb összeköttetése. Midőn a szent-szék neki eme válságos időkben oly kiváló politikai szolgálatokat tett hisz a czárral a békét is a pápa közbenjárásával kötötte meg : ő is viszontszolgálatokra érezte magát indíttatva. Főkép Possevini Antal jezsuita atya, a ki korának egyik legkiválóbb diplomatája volt, befolyásolta e tekintetben erősen a királyt. Az ő buzdításaira tette, hogy 1579-ben tizenkét jezsuitát Lengyelországból Erdélybe küldött s őket Kolozsvárt megtelepítvén, a kolozsmonostori apátság gazdag jövedelmeivel látta el.

Néhány hónappal előbb a rohamosan elterjedt unitarismuson vágott eret a vallása háttérbe szoríttatásán bánkódni kezdő fejedelem. Az unitarius vallás vezérférfiainak versengését felhasználván, magokat a vallásújítókat léptette sorompóba egymás ellen. Blandrata, a fejedelem udvari orvosa, az unitarius vallásnak úgyszólván Erdélybe átplántálója, vállalkozott a dicstelen szerepre, hogy az újításaiban merész Dávid Ferenczet megbuktassa. Dávidot a Krisztus istenségének tagadásáért vitára hívták fel, a mely azzal végződött, hogy a tanához ragaszkodó hitújítót fogságra vetették, Dévára vitték, a hol nem sokára meghalt (1579 nov. 7-én).

E vitatkozáson, mely Gyula-Fejérvárt a fejedelmi palota nagytermében folyt le, a tanácsurakkal együtt ott volt Kovacsóczy is.

Hogy Kovacsóczy melyik vallásfelekezethez tartozott? azzal a történetírók nincsenek tisztában.*

* Erdély egyik elsőrangú történetirója feltűnő tény gyanánt hozza fel, hogy Báthory idejében »a kanczellárságra Kovacsóczy Farkas egy kolozsmegyei kisbirtokos jutván — a protestans államban fejedelemség és kanczellárság, a két leghatalmasabb méltóság, kiesék a protestansok kezéből« — De ez

2*

Hogy Kovacsóczy az új hitfelekezetek valamelyikéhez tartozott: arra nézve magát István királyt hívhatjuk tanúbizonyságúl; hogy Kálvin követője volt, azt egyéb bizonyítékok igazolják.* A lengyel király alább idézendő szavai arra látszanak vallani, mintha nem régen tért volna át a katholikus vallásról a ref. hitre. Annyi bizonyos, hogy ekkor már buzgó protestans volt, a ki később István király halála után a jezsuiták ellen folytatott küzdelemben egyike volt a vezérférfiaknak.

Sajátságos viszony volt az a katholikus fejedelmek s a protestans kanczellár között, — abban az időben, midőn a vallási kérdés annyira uralkodott a kedélyek fölött s napirenden volt a közélet küzdterén is.

A király nyiltan és elég drasticusan kifejezi Kovacsóczyval szemben «eretneksége» fölött való elégedetlenségét; de azért nem hidegűl el iránta, sőt szeretetének számos jelével halmozza el és a vallásügyeken kívűl minden egyéb dologban feltétlen bizalmával tiszteli meg. — Viszont Kovacsóczy a király iránt érzett hálája, tisztelete és ragaszkodása mellett is, vallásához hű és állhatatos maradt, lelkiismereti dologban nem ismervén maga fölött földi uralkodót.

István király gondolkozását az erdélyi vallásügyi viszonyok megítélésében semmi sem jellemezheti jobban, mint Kovacsóczyhoz írt egyik levelének következő szavai: «*Engem mindennél* — úgymond — (értvén a levelében vázolt politikai bajokat) *inkább rettentet az sok rettenetes eretnekség* és abban való vakmerőség. Akár csak egynehány volna köztetek, kiben vitæ pietas et religio vigealna: az sodomiták romlását evitálnátok. Jóllehet, ha megtekintem

téves állítás, mert Kovacsóczy Farkas ref. vallású volt. (Kőváry László: Erdély története IV. 34.)

* Beregszászi váradi ref. lelkész Apologia-jának ajánlása; végrendeletében a prædikatoroknak és a ref. tanulóknak, iskolának tett hagyatékai stb.

ezt is, itt sem esem kétségben, mert *ha megbolondúltatok ti, kik fők vadtok*, nagy örömmel hallom, hogy sok ezer lelket tartott meg az Istennek lelke az szegények között, kik nem mentek mindannyi veszett állapotban is az abominatiora. *Te felőled jó reménségem vala, miérthogy láttam judiciumot benned, de félek rajta, hogy a szent Dávid átka száll reád — cum perverso!*»[1]

IV.

Azok a bajok, melyekre István király e levelében hívatkozás történik, Erdélynek politikai bajai s a külföldről szőtt fondorlatok valának.

Báthory Kristófot és udvarát 1581 elején nagy mértékben nyugtalanították a Magyarországból Erdélybe, majd innen a portára szökött Markházy Pál fondorlatai. Ez a fejedelem iránt boszúval eltelve (a miért nejétől, a havaseli vajda leányától, ennek kérésére, törvényes ítélettel elválasztá) fényes ígéretekkel kecsegtette a nagyvezért arra, hogy őt tegyék erdélyi vajdává. A nagyvezér színleg párfogásába is vette Markházyt, alkalmas eszköznek tartván őt arra, hogy egyrészt őt magát, másrészt az erdélyi vajdát megsarczolja; egyiket a vajdaság elnyerése reményében, a másikat elvesztésétől való félelmében.

Az erdélyiek komolyan vették a dolgot, mert még nem ismerték a portát erről az oldaláról, a mely első ízben próbált most ilyen fejedelmi vetélytársat tartogatni, madárijesztőként — s a közelgő zivatartól félvén, Kovacsóczy, ki a politikai viszonyokról rendesen tudósítgatta István királyt, nem késik félreverni a harangot a királynak szóló jelentésében.

Báthory István sokszor adta tanújelét államférfiúi éles-

[1] István király levele Kovacsóczyhoz Vilnáról, 1581 jun. 12. (Erd. Múz. Egyl. kvtára Misc. Hist. Dipl. 537.)

látásának ; de fényesebb írott bizonyítéka ennek alig maradt ránk, mint a Markházy-ügyben tett nyilatkozata és ítélete. Ő tisztábban látja a helyzetet a messze távolból, Vilnáról, mint az erdélyi államférfiak a közel szomszédságból ; meg van győződve, hogy a török csak játékot űz Markházyval, hogy őt üres biztatásaival csak megkoppasztani igyekszik. Oly nyugodtan ítéli meg a helyzetet, annyi önbizalommal reflectál még a nem várt legrosszabb esetre is s mindezeknek oly szépen, zamatos magyarsággal, remek, most már a közforgalomból kiment példabeszédekkel ad kifejezést Kovacsóczyhoz intézett válaszában, — hogy nem tudjuk : államférfiúi éleslátását és ítéletét csodáljuk-e jobban, vagy kifejezései bájában gyönyörködjünk inkább.

«Az *német* felől — úgymond — semmi, egy szál tartásom nincsen ; az *török*, ha az János (Zsigmond) király halálakor, minden hadaktól üres lévén, consentialt az ország én felőlem való végezésinek (t. i. az ő fejedelemmé választatásának), kit talám azelőtt hírrel sem hallott ; most, hadát el nem végezvén (a persákkal), én reám is valami tekinteti lévén : az ő maga donatióját és az ország consensusát meg nem háborítja.» Markházytól félni, nevetséges. Mert feltéve, «hogy oly bolond volna a porta», hogy őt akarná fejedelemmé tenni : «ki vinné be az uraságba? holott az ország nem viszi. Haddal kellene bévinni, (már pedig) hadat az török Markházi kedviért nem indít, mert *nem szed az török császár hada más kosárjába eperjet!* Ha pedig afféle had indúlna : jam vis esset, jam vi propellenda foret ; jam pro aris et focis extrema tentanda ac etiam ipsa vita ponenda esset.* *Kire mikor mi is reá vigyázunk : nem egy budai basa, sem az romániai beglerbég, hanem csak az ő maga* (a szultán) *személye volna elég!*» De ettől nem kell tartani, mert Markházyt a török

* Az már erőszak volna, a mit erőszakkal kellene visszaverni ; akkor már a házi tűzhely védelméért a legvégsőt is meg kellene kisérleni s életüket is koczkára tenni.

csak ámítja. «Ha mit ő neki faveálnak, nem egyéb végre mívelik, hanem ajándékot, hasznot keresnek, *mint az halász kicsiny keszeget örömöst reá vet az horogra, hogy nagyobbat fogjon rajta!*» Aztán meg az isteni gondviselésben is bízni kell, «kinek két verébre gondja vagyon és hajunk szálára. Bízzunk azért az Istenben, mert *ez ideig sem Péter, sem Pál oltalmánál, hanem in adjutorio Altissimi tartattunk meg!*»*

Így vígasztalja, biztatja és nyugtatja meg István király az Erdély sorsa fölött aggódó Kovacsóczyt és oszlatja el sötét aggodalmait.

De ha a jelenre nézve meg is nyugodtak: jövőre nézve is elejét akarták venni a trónutódlás kérdésében beállható zavaroknak. Kristóf úr, a kit nejének, Bocskay Erzsébetnek, 1581 február 25-dikén bekövetkezett halála nagyon lesujtott és saját betegeskedése is aggasztott, gondoskodni kívánt a fejedelemségnek fia számára való biztosításáról.

Az 1581 május 1-én megnyílt országgyűlésen fiát, a nyolcz éves Báthory Zsigmondot, a rendek némely tanácsurak erős ellenzése és baljóslatai daczára utódává választották.

Kristóf úr nem ok nélkűl siettette a trónöröklés kérdésének megoldását. Tíz nappal az országgyűlés bezárása után: május 27-én megszűnt élni. — Midőn István király fönnebb idézett szép levelét írta Erdély külügyi helyzetéről: bátyja már nem volt az élők sorában. Levele kelte után két nappal jun. 14-én értesűlt a király Kovacsóczy leveléből, bátyja, Kristóf haláláról, méltó bánatára testvéri szívének.** Nemcsak bátyját, — a hű szövetségest is méltán gyászolhatta benne. Zamoiski, a lengyel kanczellár

* Idézett levelében

** POSSEVINI ANTAL tudósításából tudjuk Ld A pápa békeközvetítése Báthory és a czár között cz. értekezésemet (Századok 1885 évf. 291 l.)

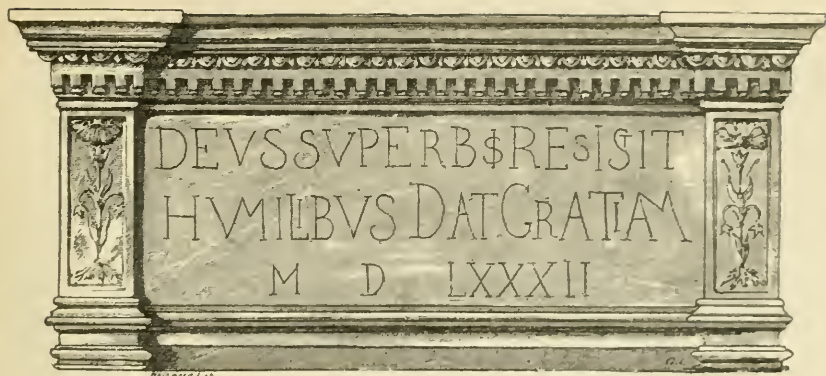
is meleg szavakkal fejezi ki őszinte részvétét, Kovacsóczy-hoz intézett levelében.*

Kristóf úr halála után alig volt ember Erdélyben, a ki közelebb állott volna István királyhoz, szívben és lélekben, mint Kovacsóczy. Ha eddig bátyja volt helyettese a fejedelemségben, most Kovacsóczy lett főfő képviselője az ő politikai eszméinek, személyesítője és szószólója a lengyel szövetségnek, mintegy alter-egoja a távollévő fejedelemnek.

* Eredetije megvan a bp. egyetemi könyvtár kézíratai közt.

6. BÁTHORY KRISTÓF FEJEDELEM.

7. AJTÓ-DÍSZ A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-HÁZBÓL.

A KORMÁNYZÓSÁG.

I.

BÁTHORY Zsigmond kiskorúsága idejében Erdély a különféle kormányzási kísérletek próbakövévé vált. A tizenkettes, majd hármas kormányzóság, végre egy ember kormányzása gyorsan váltotta föl egymást hét év alatt. Mindeniknek meg volt a maga előnye és fogyatkozása ; de oly végzetes egyik sem volt, mint a reájok következő, korán nagykorúsított ifjú fejedelem zsarnok uralma.

Báthory Kristóf úgy intézkedett, hogy fia nevében a tizenkét tanácsúr kormányozzon, köztük első sorban azok, a kiket végrendelete végrehajtóivá nevezett ki. Ezek közt volt KOVACSÓCZY Farkas is, negyedmagával. Ketten közöttük a fejedelmi ház rokonai voltak : Bocskay István és Csáky Demeter* ; harmadik Kovacsóczy a kanczellár ;

* Ez a Csáky Demeter lett fentartója és további fejlesztője a XVI–XVII. században Erdély történetében kiváló szerepet játszott, előkelő Körösszegi Csáky családnak. — Az ő unokája volt az ú. n. «nagy» ISTVÁN, a ki Mihály vajda idejében vezérszerepet játszott. A család második ágából származott és élt ez időben GYÖRGY, a kiről SZAMOSKÖZY (Történeti maradványai I. k. 167. l.) azt írja, hogy kora legtanultabb férfia volt s hogy ha az ország akkori zavarai között némelyek irigysége nem gátolta volna s érdemei kellőleg méltányoltattak volna, nem leendett arra szükség, hogy az ország legkiválóbb tehetségeit illető országos

negyedik Kendy Sándor, szép míveltségű és gazdag tapasztalású előkelő főúr.

A gyermek-fejedelemre legtöbb hatása volt a két rokonnak; az államügyek vezetésére legtermészetesebb befolyása Kovacsóczynak, mint a ki kanczellári állásánál fogva hívatva volt a fejedelmet máskor helyettesíteni, most úgyszólván pótolni.

A tizenkettes kormányzás idején három országgyűlés tartatott (1581 őszén, s 1582 tavaszán és őszén). Ezeken a fejedelmi előterjesztések szerkesztése s az országgyűlés tárgyalásainak vezetése leginkább a Kovacsóczy vállain nyugodott.

8. KERESSZEGI CSÁKY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Az 1582. apr. országgyűlésen ő hirdette ki amaz örvendetes eseményt: a lengyel királynak a czárral kötött békekötését, a melyben megnyerve látta mindazt, a miért ő maga is annyit fáradozott.

A kormányzásnak a tizenkettes tanács által gyakorolt módja azonban, mint a tapasztalás csakhamar igazolta, nagyon nehézkes és tökéletlen volt. Mert habár István király az oroszországi hadjárat befejezése után (1582 jan.

méltóság, *a kanczellárság*, egyszer átpártolónak (Forgách Ferenczet érti), másszor idegennek (t. i. Kovacsóczy Farkasnak) adassék, a fejedelmek kénye-kedve szerint, az ország nagy kárára. — A Csáky-család ekkori harmadik ágából származó PÁL, Békés Gáspár rokona és párthíve volt, a felkeléskor Bethlen várának parancsnoka, a ki Békés leveretése után Magyarországba menekült s ott Dobó István özvegyét vette nőűl (SZAMOSKÖZY I. 207. l.). A család az ága, fiában, Ferenczben, «egy csaknem isteni tehetségű gyermekben», kihalt (u. o. 167. l.).

15.) többet gondolhatott is Erdély ügyeivel: a vele való érintkezés a nagy távolság miatt szerfölött nehezen és sok időveszteséggel történhetett. A kormányzóság szervezete is bonyolúlt vala. A négy főtanácsos felelős volt a tizenkettős tanácsnak; de ezek sem határozhattak magoktól, mert a szentesítés a lengyel királytól függött. A fejedelmi ház rokonai, Bocskay és Csáky, legelőbb megunták ezt a kötött-kezű kormányzást és magok kívánkoztak visszalépni.

9. BOCSKAY ISTVÁN ALÁÍRÁSA ÉS UTÓIRATA

István király belátta, hogy ez így nem maradhat. Azért 1583 elején a kormányformát megváltoztatta s három kipróbált hűségű és kiváló tehetségű ferfiút állított Erdély élére, ú. m. «ez nagyságosokat»: Kendy Sándort, Kovacsóczy-t és Sombory László itélőmestert. 1583 mart. 6-án Niepolomiczban kelt erről szóló rendeletében körülírja és meghatározza a «*három helytartó*» hatáskörét, jogait és, kötelességeit. A triumviratusnak elnökévé a nagy tekintélyű, tapasztalású és előkelő származású Kendy Sándort tette, a ki kor tekintetében is legidősebb volt (Kovacsóczyt pl.

annyira meghaladta, hogy tíz év múlva ennek apósa leendett). A második hely illette Kovacsóczyt, jogilag társaival egyenlő hatalommal, de tényleg sokkal szélesebb hatáskörrel, mely a király rendeletében külön van körűlírva.

E szerint KOVACSÓCZY-nak «*az kanczelláriusnak tiszti :* hogy mind közönséges és részszerént való dolgokat, kik az tanácsban jűnének, az többinek eleiben adja, rendszerént megválogassa és megmagyarázza; leveleket az tanácsban ő szakasszon fel és olvasson meg; jó deákja legyen, ki az feleleteknek rendit és az tanácsnak minden arról való végezésit ugyanott feljegyezze és az szerént választ adjon a könyörgőknek. Minden leveleket az tanácsban elolvastasson, melyeket, hogyha egyszersmind helyen hagynak, *az fejedelem nevit szokás szerint reáírván*, bekösse és bepecsételje.»*

A három helytartónak tanácskozásra mindennap össze kellett gyűlnie. Csupán a fontosabb, «nehéz és szokatlan» ügyek tárgyalására kellett összehívniok a tanácsurakat, de ezekben is ők határoztak, a tanácsurak véleményének meghallgatása után. Az ilyen közös tanácsülésben Kovacsóczy vitte a szót, mert az ő tiszte volt az előadói szerep. «Minek utána az tanácsban mindnyájan begyűlnek (így szól a király utasítása), *az kanczellárius* az dolog felől, az mely felől végezni akarnak, ő nekiek szóljon, mi légyen az dolog és mit kévánjon, megmutassa, és minden szavát arra igazgassa, hogy az tanács abból értelmet vehessen.**

A kanczellárius által előterjesztett ügy felől a tanácsurak egyenként véleményt mondottak. Ezeket a helytartók magok között meghányván-vetvén, a miben megegyeztek, határozatként jelentette ki a helytartók seniora: Kendy

* BÁTHORY ISTVÁN király rendelete Niepolomicz 1583 mart. 6. (Erd. Országgyűl. Eml. III. 171. l.)
** U. o. 173. l

Sándor. Ha nem tudtak megegyezni, elhalasztották és máskor vették elő s igyekeztek egy véleményre jutni. Ha ez akkor sem sikerült: kettőnek szavazata egy ellenében határozattá emelte a többség véleményét. Ha mindhármuknak más volt a véleménye, «avagy az dolog nagy és kétséges végzetű volt», a lengyel királyhoz, mint erdélyi fejedelemhez kellett előterjeszteniök eldöntés végett.

A kormányzók nevezték ki a tisztviselőket, a várak parancsnokait, az ő joguk volt azokat el is mozdítani s helyökbe másokat kinevezni; csupán azt tartotta fenn magának a király, hogy «a nagyobb helytartóságokban», mint Várad, Karánsebes és Szamosújvár váraiban híre nélkűl ne változtassák meg a «tiszttartókat».

Ők ügyeltek föl a kiskorú fejedelem neveltetésére, még életmódjának aprólékos részleteire is; így pl., hogy *az udvarmester* (a mely tisztségre Gálfi János neveztetett ki) szorgalmasan vigye a misére, tanúlásra, vagy vadászatra; hogy *az étekfogó* a kis fejedelem asztalát rendben és tisztán tartsa; hogy az asztalnál felszolgálók tisztán járjanak; hogy «ágyas házát és ágyát» annak gondviselői rendben és tisztán tartsák; hogy ha külföldi követek érkeznek, azok mikép látassanak el szállással és egyéb szükségesekkel s hogyan bocsáttassanak a fejedelem elibe, ha «az helytartók akaratjából az fejedelemhez való menésre és köszöntésére szabadság adatik» nékik.

Egyszóval István király, hogy az ő szavaival éljünk: «minden dolgoknak summáját, gondját az három helytartókra hagyta, semmit azoknak hírök nélkűl, tanácsok nélkűl tenni és cselekedtetni nem akarván». Meghagyta az erdélyieknek is, hogy a helytartók méltóságát épúgy mint az ő vagy a fejedelem tulajdon méltóságát tiszteljék és féljék, parancsolatjokat fogadják és megtartsák.

A lengyel királynak a triumviratusról szóló eme rendeletét Sibrik György, a király külön követe, az orosz

hadjáratokban kiváló érdemeket szerzett hadvezére, terjesztette az 1583 mart. 24-én összegyűlt rendek elé.

A tanácsurak és rendek ünnepies csendben hallgatták végig a király felolvasott rendeletét. De a dolog sehogysem tetszett nekik. *A tanácsurak* nem örömest hallották, hogy közűlök hárman oly magasan föléjök emeltessenek s oly nagy hatalommal ruháztassanak föl; *a rendek* a hármas kormányzás helyett *egy* kormányzót óhajtottak, de úgy, hogy azt ők válaszszák. Így az első gyűlésen mindjárt észre lehetett venni «az dologhoz való nagy kedvetlenséget». Nem is vették mindjárt tárgyalás alá; hanem azon ürügy alatt, hogy egyszeri felolvasásból nem értették meg jól mindnyájan, a hozzászólást másnapra halasztották.

«Másnap kifakaszták minden mérgeket.» A tanács és a rendek külön kezdtek ülésezni; de a rendek a tanácsurakat (a három kinevezett helytartón kívűl) magokhoz hívatták és egyenlő akaratból azt végezték, hogy a rendelethez nem alkalmazkodnak, hanem követeket küldenek a királyhoz, azzal a kéréssel: járúlna «az ő közönséges tetszésökhöz» és ne hármat, hanem egyet — a kit ők közös akaratból neveznének — rendelne az ország kormányzására. Ezen végzésöket megizenték a helytartóknak is, azzal a hozzáadással, hogy a meddig a királytól válaszuk jönne, addig maradjon minden a régi állapotban.

A helytartókat kellemetlenűl lepte meg e nem várt ellenkezés s mindent elkövettek, hogy a rendeket engedékenységre bírják. Szép szóval izenének nekik, hogy «temere» (vakmerően) ne vetnék meg a király rendelését, hanem nyugodjanak belé. A rendek azt izenték vissza, hogy «ezt egyszer elvégezték s nem tesznek semmiként egyebet benne».

A helytartók «látván keménységöket» a rendeknek, nem folytatták a meddő izenetváltást, hanem másnapra halasztották a válaszadást, hogy a szenvedélyek lecsilla-

podására időt (szerintök «az furornak spatiumot») engedjenek. A gyűlés után a király követe személyesen kereste föl «a főfő népeket, mindeniket privatim házaknál», a helytartók is az ellenzék vezérférfiait s meggyőzték őket arról, hogy szándékuk kivihetetlen, mert a király elhatározását meg nem másíthatja. E személyes közbelépéssel sikerült a tanácsurakat arra bírni, hogy az ellenkezéssel fölhagyjanak.

«Másodnapra kelvén és a tanács elszakadván az országtól,» midőn Sibrik a tanácsuraktól rendben és egyenként véleményüket kérdezte, hogy elfogadják-e a király rendeletét? mindnyájan azt felelték, hogy a király végzése ellen nem törekednének, hanem mindenben engednének ő felsége akaratának. A tanács végzését megértvén a külön ülésező országgyűlés: az is engedni kezdett s csupán azt kívánta, hogy a helytartók esküt tegyenek le. A helytartók, föleskűdt tanácsosai lévén a fejedelemnek, ezt szükségtelennek tartották. — Végre abban egyeztek meg, hogy megírják a királynak: döntsön ő a kérdés fölött.

Ilyen nehezen ment a hármas uralom elismertetése Erdélyben. A rendek, még miután nagy kelletlenűl bele is egyeztek, azután sem titkolták elégedetlenségöket. A helytartók legelső jelentésükben (apr. 20.) őszintén megvallják a királynak, hogy «nagyobb része mind uraknak s mind főnépeknek igen malcontentusok véle» s azért kérik a királyt, hogy «mind urakat, főnépeket és szolgarendeket privatim levelével és az kik oda (t. i. Lengyelországba) mennek, azokat szóval is admoneálja, hogy határokban tartsák magokat és semmit az közönséges jó és békesség ellen ne moliáljanak.»*

A király válaszában megdicséri a kormányzókat szilárd maguktartásáért s kijelenti, hogy a rendek «akármint bo-

* A kormányzók jelentése a királyhoz az országgyűlés lefolyásáról 1583 apr. 20. (Erd. Ogy. Eml. III. 185—193 l.)

londoskodtak volna, ennél egyéb deliberatiot tőle nem vettek volna».*

A helytartók tehát az ország rendei s főkép előbbi tanácsúr társaik kedve ellenére, de a király támogatásáról biztosítva, vették vállaikra a kormányzás nehéz gondjait. Tagadhatatlan, hogy szép és díszes állás s eddigelé szokatlan méltóság volt Erdélyben az ily, csaknem teljhatalmú kormányzóság. Anyagilag is szépen volt dotálva. Az akkori viszonyok és pénz értéke szerint rendkívűli volt az a 200 forint havi fizetés, melyet a király nekik egyenként rendelt s a mely a mai viszonyokhoz képest mintegy 20—30,000 forint évi fizetésnek felelne meg. De az is kétségtelen, hogy méltóságuk sok gonddal, sulyos teherrel és nagy felelősséggel volt összekötve.

A teher oroszlánrésze Kovacsóczy vállaira nehezedett, a mennyiben ő volt az országos ügyek előadója, neki kellett tanúlmányoznia részletesen minden dolgot, ő tett mindenről előterjesztést a kormányzók előtt, a fejedelmi tanácsban s az országgyűlésen.

A legelső fontosabb esemény, a melyben közreműködésökre nagy szükség vala: Báthory Griseldisnek, a fejedelem nővérének házassága volt Zamoiski Jánossal, a lengyel főkanczellárral.

István király családi politikája arra irányúlt, hogy a Báthory-ház uralmát Erdélyen kívűl Lengyelországban is biztosítsa.

Ő gyermektelen lévén: egyik unokaöcscsét, Báthory Boldizsárt szemelte ki utódává. Ezt és testvérét Endrét udvarába vette és kiváló gondos neveltetésben részelteté; beútaztatta velök a külföldet, és semmit el nem mulasztott, hogy egyikből az uralkodásra, másikból főpapi méltóságra érdemes férfit neveltessen. Endrével czélját érte:

* István király válasza, Krakkó 1583 maj. 9. (Erd. Ogy. Eml. III. 194.)

ZAMOISKI JÁNOS LENGYEL FŐKANCZELLÁR

Krieger fényképe egykorú kép után

varmiai érsekké lett; Boldizsár királyjelöltsége azonban nagyobb akadályokba ütközött.

István király a trónöröklés kérdését már az 1583-iki országgyűlésen szerette volna fölvetni és megállapíttatni; de akarata a lengyel nemesség ellenzésén hajótörést szenvedett.

Ennek a magasabb családi politikai czélnak egyengetése végett határozta el magát a király arra, hogy unokanővérét, Báthory Griseldist, Lengyelország akkor leghatalmasabb főnemesével és legelső államférfiával, a főhetman kanczellárral, az ő jobbkezével, Zamoiski Jánossal eljegyeztesse. Zamoiski, a ki már Báthory királylyá választatásakor is döntő szerepet játszott, mint a nemességnek népszerű vezére, leginkább alkalmasnak látszott arra, hogy a király halála után Báthory Boldizsárnak (már mint rokonának is) királylyá választatását keresztűl vigye.

110 BÁTHORY ANDRÁS BÍBORNOK ALÁÍRÁSA ÉS UTÓIRATA

A fejedelmi ara fölkészítésének, kelengyéje összeállításának, a nászhozomány (dos) előteremtésének gondja mind a helytartók vállaira szállott; ők intézkednek: kik kisérjék a fejedelemnőt Lengyelországba, mikor indúljon, hogy a kitűzött napra érkezzék. Kovacsóczy az, a ki mindezek felől levelezést folytat a lengyel királylyal, kérvén tanácsait és útasításait.

A kelengyéből, a mit lehetett, az országban csináltattak és szereztek be; a kényesebb és ritkább dolgokat Bécsből hozatták, harmadfél ezer forint értékben; apró gyöngyökért a lengyel királynak írnak, mert máshonnan hirtelen szerét nem tehetik, pedig arra nagy szükség van — úgy mondanak — «az szoknyákra, kinek az prémeket (ha főruhák) avval szokták ékesíteni, mind pedig pártákra, főkötőkre, beretákra, szoknyaújjakra és egyébb főre való ékességekre». (Tehát még a női divathoz is érteniök kellett. A nem rég nősült Kovacsóczy tapasztalásból tudhatta, avagy tanácsot kérhetett fiatal feleségétől.) Csupán az ékszerek és drága prémek beszerzését hagyják magára a lengyel királyra, hogy «nyakbavetőkkel, függőkkel, kézrevalókkal és nyakszorítókkal, annak fölötte nyuszt- és hiúzbőrökkel ott (t. i. Krakkóban) építse fel ő nagyságát.»*

Május 2-án indítják a «nem kicsiny summával» fölkészített menyasszonyt, hogy a kitűzött napra Krakkóba érkezzék. Dísz-kíséretűl «mind urak, főnépek, asszonyok és egyéb kísérők» mennek vele, a kiknek névlajstromát előre megküldik a királynak. 27,000 frtnyi nászhozományt gyűjtenek össze és küldenek ki előre, aranyban. — Az elhunyt fejedelemnének «valami marhája, aranymíve, gyöngye és köves drága marhája és egyéb aprólékja maradott volt», azt is oda adták az ifjú menyasszonynak; öcscsének csupán három arany lánczot s egy és más apróságot hagytak, mintegy emlékképen anyja ékszereiből.

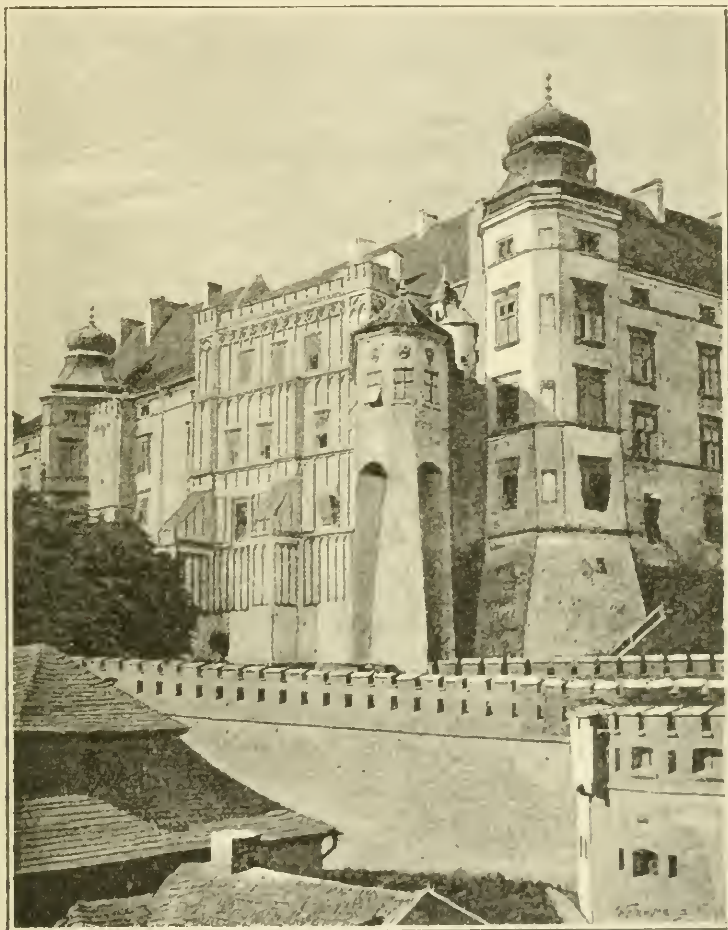
A lakadalmat királyi pompával tartották meg Krakkóban, a Wawelen épűlt ősi vár ragyogó termeiben; az esküvőt a lengyel királyok régi templomában, Szent-Szaniszló székesegyházában végezték.

Mindenről a király maga gondoskodott, a ki örömét és családja dicsőségét látta abban, hogy a mi fényt és pompát

* A kormányzók 1583 apr. 20. jelentésében. (Erd. Ogy. Eml. III. 189.)

magyar és lengyel együttesen kifejteni képes, mindaz ragyogjon és tündököljék a Báthory-család ez örömünnepén.

A házasság, habár politikai érdekházasság volt mindkét részről — hisz a jegyesek alig látták egymást az esküvő

11. A KRAKKAI KIRÁLYI VÁR (A WAWELEN) KRIEGER FÉNYKÉPE UTÁN

előtt — mégis boldog és áldásos volt; csakhogy rövid ideig, nem egészen hét évig tartott. 1590 mart. havában Zamoiskiné, férje ősi kastélyában, Zamosc várában, a földi élet boldogságából a túlvilágiba költözött át.

A gazdag hozomány, a családi kincsek visszaszerzése nagy gondot okoz ekkor a már uralkodó Báthory Zsigmond fejedelemnek: Gyulafi Lestárt ismételve sűrűn járatja követségbe a lengyel kanczellárhoz, részben ezért, részben ennek ürügye alatt a lengyel királyság megszerzéseért.

II.

Alig zajlottak le a lakadalmi ünnepségek, külügyi bonyodalmak vették igénybe az erdélyi kormányzók éber figyelmét és gondoskodását. 1583 tavaszán és nyarán oroszországi kozákok csapkodtak be Moldovába és a Fekete-tenger-melléki török birtokokba. A szultán junius elején fermánt küldött az erdélyieknek, hogy Péter moldovai vajdának segítséget adjanak; a sept. 15-dikére összehívott országgyűlésre pedig csausz érkezett a szultán erős parancsolatjával, hogy az erdélyi hadak csatlakozzanak a ruméliai beglerbég hadaihoz, melyek a kozákok ellen küldettek.

A kormányzók eszélyességgel igyekeztek megóvni az ország érdekét: a békében való otthon maradást. Az országgyűlés által elrendeltetik országszerte a hadak mustráját, hogy a sereg készenlétével tüntessenek. Ezzel látszólag engedelmeskednek a szultán parancsának; de ugyanakkor Kovacsóczy kanczellár ügyes tolla tudtára adja Péter vajdának, hogy ha az erdélyi hadakat Moldovába kell bocsátani, «nagy pusztaságot és kárt fog országa vallani, holott afféle kártételtől az hadat semmi módon meg nem tarthatni». Intik és kérik azért: «venné inkább ő maga eleit és végezné el dolgát a beglerbéggel, hogy az erdélyi had oda ne munkálkodnék».

A kormányzók úgy határozták, hogy ha ez nem használna, készek a haddal a határig elmenni, tüntetés czéljából; de arra nem voltak hajlandók, hogy Moldován át a

Neszter mellé vagy annál is tovább a törökkel együtt hadra szálljanak.[1]

Szerencsére erre nem is volt szükség, mert a kozákok csakhamar haza takarodtak. De a porta észrevevén az erdélyiek vonakodását, fenyegető magatartást vett föl Erdélylyel szemben, úgy hogy a kormányzók már-már attól tartottak, hogy a török Erdély meghódítását tervezi.

A három helytartó állását tehát mind kül- mind belellenségeskedés nehezítette. A külső veszedelem ugyan lassanként lecsillapúlt; de az ország közvéleményét, mely eleitől fogva ellenök irányúlt, legjobb igyekezetök mellett sem tudták a magok részére nyerni. Háromnegyed évi kormányzás után leplezetlenűl bevallják a királynak (1583 decz. 22-én), hogy «a mi személyünk és administratiónk — úgy mondanak — oly gyűlölségbe és contemtusba vagyon, hogy soha mi tőlünk semminemű dolog oly jól, oly hasznosan nem lehet, kit az emberek ellenkezőre ne magyaráznának».[2]

A helytartók tekintélyének csorbításában azok mentek elől rossz példával, a kiknek az országos törvények és társadalmi rend fentartásában segédkezet kellett volna inkább nyujtaniok. Igy István király egyik vitéz csapatvezére, a muszka hadjáratokban kitűnt, de máskülönben nyers természetű és iszákos Borbély György, annyira megfeledkezett magáról, hogy 1583 decz. 28-án «részegen, fegyverrel nagy hirtelen és furiose» a kormányzókra rohant, őket szidalmakkal illette, Kovacsóczy-ra meg épen *kardot rántott.*

Méltán kérdezhették a kormányzók, hogy ha már béke idején ilyesmi történhetik, mi lesz háborús időben?[3] Úgy

1 A kormányzók jelentése István királyhoz 1583 oct. 3. (Erd. Ogy. Eml. III. 200. lap). Péter vajdával Kovacsóczy olaszúl levelezett, így válaszol a vajda is pl. 1584 jan. 1-én írt levelére jan. 23-án Tergovistéről, köszönvén jóindúlatát s egy magyarúl és latinúl jól tudó irnok küldését kérven Kovacsóczytól (Erd. Múz. kvtar. gr. Kemény J. Apparatus Epistolaris II. 199.)

2 A kormányzók a királynak. (Erd. Ogy. Eml. III. 55. l.)

3 U. o. 56. l.

látszik, már ekkor felvetik a kérdést a király előtt: nem volna-é tanácsosabb leköszönniök?!

Az egyedűli jóformán, a kire támaszkodhattak, a messze távolban lévő király volt, a kihez minden ügyes-bajos dolgukban, így a Borbély merénylete után is, tanácsért és útasításért fordúltak. Borbélyt vakmerő fellépése után tüstént elfogatták és bebörtönöztették s a király itélete alá bocsátották büntetése kiszabását.

Báthory mindig és mindenben védelmezte hű helytartóit, a kikben teljesen és töltétlenűl megbízott; de az ő támogatása sem volt képes állásukat megszilárdítani. Borbély megbüntetésében is szabad kezet enged a helytartóknak («ha mi büntetést kegyelmetek rá vet, el kell szenvednie»), habár «természetinek javíthatatlan fogyatkozásival» s a «mértékletlen boritallal» mentegeti és szívökre köti, hogy «természetinek régi fogyatkozását meggondolván, vénséginek idejére tisztességében és életében ez egy causáért meg ne bántsák; az ű régi jámbor szolgálatjának legyen nagyobb tekinteti ez egy, bor miatt való történetnél.» Ő maga a király is úgy megfeddette levélben, «hogy emberséges embernek büntetés gyanánt eshetik».*

A kormányzósággal való elégedetlenség az 1584. évi tavaszi országgyűlésen ismét erős hullámokat vert föl. Mielőtt a rendek az előterjesztések tárgyalásához fogtak volna, a kormányzóság kérdése fölött kezdettek vitát s abban állapodtak meg, hogy követséget küldenek a királyhoz: engedje meg a három helyett egy kormányzó választását. A helytartók (a kiknek ezt megizenték) le akarták őket beszélni; «de csak heában, mert ugyan általában megizenék, hogy erről el nem mennének». A kormányzók másodszor csupán arra kérték őket, hogy ne indítsanak követséget, hanem egyszerűen levél által keressék

* István király levele a kormányzókhoz, Grodno 1584 febr. 4. (Kiadva: Magyar Tört. Tár. VIII. k. 236. l.)

meg a királyt. De a rendek ebben sem engedtek. Néhány napig folyt így a vita és versengés a rendek és a kormányzók között, a kiknek hiába volt minden intelmök, figyelmeztetésök a külső veszedelemre, hívatkozásuk a király tekintélyére és akaratára; hiába volt az a kijelentésök, hogy ők már «az ő kérésök és sollicitálások nélkűl is» beadták lemondásukat a királynak, várnák meg elhatározását: a rendek csak nem engedtek s kijelölték a hármas követséget a királyhoz. A kormányzók nem tehettek egyebet, mint protestáltak, hogy ha a király megneheztel, ők nem lesznek okai.*

A királynak épen egy követe járt Erdélyben (Pál deák) s ez vitte meg a kormányzók jelentését (1584 majus 13.) az országgyűlésen történtekről. Nemsokára megérkezett a hármas követség is, melyet István király nem a legszívesebben fogadott, de el sem utasított. Határozott választ nem adott nekik. Nehezére esett, hogy az általa teremtett kormányforma sehogy sem tetszik az erdélyieknek; de viszont olyan komoly természetűnek látta az ellenkezést, hogy azzal határozottan szembeszállani nem tartotta tanácsosnak és üdvösnek. Későbbre halasztotta tehát a végelhatározást, és a kormányzást egyelőre a triumviratus kezében hagyta.

Ekkor írta Kovacsóczy classicus míveltségének és államférfiúi bölcseségének egyik legékesebben szóló bizonyságát, «*Erdélyország kormányzásáról*» értekező államböl-cséscezeti munkáját.** Nem nyilvánosságra szánt mű ez, inkább csak a lengyel királynak és környezetének szólt, a

* A kormányzók jelentése a királyhoz, 1584 maj. 13-áról. (Erd. Ogy. Eml. III. 205.)

** De administratione Transylvaniæ. Dialogus. Adiecta est maximum et victorem Poloniæ regem gratulatio. Claudiopoli Trans. Ex officina typogr. Gasp. Heltj 1584. A bevezetés és ajánlás szól: Magn. viro Martino Berzevitio patrono suo. Marcellus Squarcialupus S. D. Azután jő «*Coracocu* ad Julanum epistola cum Dialogum legendum mitteret». A «Dialogus» után pedig a «Gratulatio». (Egyetlen példánya a gr. Teleki könyvtárban Marosvásárhelyt. Másolata SZILÁGYI SÁNDOR gyüjteményében.)

kiket a döntő elhatározás illetett a kormányzóság kérdése fölött Erdélyben megindúlt elkeseredett vitában. Maga küldi meg Gyulai Pálnak, a király titkárának (az ő kérésére), azon reményben, hogy a király is megolvasván, a vitás kérdés tisztázásához ő is hozzájárúlhat.

A nagybecsű és Erdély legáltalánosabb érdekű napi kérdését tárgyaló munka nem maradhatott sokáig elrejtve Kovacsóczy íróasztala fiókjában. Squarcialupus, olasz tudós, a fejedelem udvari orvosa, a kézirathoz hozzá jutván, annyira meglepte és elragadta őt a munka «érvelésének meggyőző volta, latin irályának remek classicitása», hogy kérte a szerzőt: engedné meg neki annak kiadatását. Kovacsóczy szerénysége sokáig ellenállott az olasz doktor ismételt kérésének s ama sürgetésének, hogy «azt az aranykönyvet ne irígyelje barátaitól»; de végre is bele kellett egyeznie. Így jelent meg aztán a munka nyomtatásban Heltai Gáspár nyomdájában Kolozsvárt, 1584-ben. Squarcialupus mint kiadó Berzeviczynek, a lengyel király erdélyi kanczellárjának, ajánlotta azt: mint jóakarójának és Kovacsóczy barátjának, azon biztos tudatban, hogy «tudós és bölcs barátjának e nagy míveltséget tanúsító, ékesen szóló és érvekben oly gazdag értekezését nemcsak jó szívvel fogja fogadni, hanem gyönyörködni fog irálya remekében, a világtörténeti példák gazdagságában, a gondolatok és érvek mélységében s mindenek fölött az író fényes ítélőtehetsége erejében. Mindez annál inkább bámúlandó, — úgymond — midőn oly férfiútól származik, a ki oly nagyon el van foglalva s az udvari gondok és hívatalos zaklatások árjában annyira el van merűlve.»*

Marcellus Squarcialupus

12. SQUARCIALUPUS MARC. ALÁIRÁSA.

Kovacsóczy röpirata párbeszéd alakjában azt a kérdést

* Squarcialupus ajánló soraiból, mely a munkát megelőzi.

tárgyalja — a mi fölött egy év óta folyt a vita Erdélyben, országgyűléseken s azokon kívűl — vajjon a triumviratus, avagy egy személy kormányzása üdvösebb-e az országra nézve, a fejedelem kiskorúsága idején?

A párbeszédben Philodacus és Eubulus vitatkoznak egymással. Az első egy túlzó hazafit személyesít s mintegy az erdélyi közvéleményt képviseli, az egy személy kormányzásáért való rajongással. Eubulus egy higgadtan gondolkozó fejedelmi tanácsost jelképez, ki a hármas kormányzás eszméjének védelmezője s mintegy a szerzőt magát személyesíti.

PHILODACUS egynek az uralmát elibe teszi többek kormányzásának, miként azt — úgymond — Homér óta minden bölcs vallotta.

EUBULUS egy embert nem tart elégségesnek Erdély kormányzására, mert két fő feladatnak kell megfelelnie: egyik a gyermek-fejedelem nevelése, másik az ország kormányzása. Ez pedig egy embernek az Aetna hegyénél is nehezebb terhet rakna vállaira; midőn az ország oly különböző elemekből áll, nemcsak nemzetiség és vallás, de egyszersmind erkölcs tekintetében;* midőn az ország a török szultánnak adófizetője; midőn a lengyel király legfőbb védnöksége alatt áll; midőn annyi különféle nemze-

* Jellemző, a hogy az oláhokról emlékezik a párbeszéd. *Philodacus:* Romanos homines his in locis aliquando habitasse minime dubium est. Quid enim? an non Valachi nostri, qui se nunc etiam Romanos vulgo venditant, eorum reliquiæ sunt? *Eubulus:* Non possum affirmare. *Phil.:* Cur? nonne tibi fidem facit satis luculentam sermo illorum vernaculus, qui plus ferme habet in se Romani, et Latinitatis, quam præsens Italorum lingva? *Eub.: Sed vita et mores eorum* refragantur; quibus quis fœdius quid abiectius esse potest? Equidem, si quis nunc ex priscis illis Romanis loco rum istorum dominis ab inferis rediret, vere de istis Gryllis dicere posset

Non generi nostro similes, in bruta videntur
Degeneres, animumque vomunt, corpusque sepulcro

. . . *Phil.:* Sic itaque concludo Romanam etiam illam gentem, utpote præstantissimam (sunt enim gentium quoque labes) in tanto seculorum decursu, degenerasse in vappas istos et nebulones. *Eub.:* Cave hoc illis in os dixeris: scis enim quam sint vindictæ cupidi. *Phil.:* Scio, atque adeo intelligo, ingens in istis quodam vicissitudinis fato, vitiorum seminarium vigere.

tiségű és vallású népek által van körűlvéve; midőn béke idején is örökös perpatvarban és versengésben él s ha háborúja nincs, maga csinál belháborút veleszületett nyugtalan természeténél fogva. Ha ismer olyan férfiút, a ki mindezeknek meg tudna felelni, ám nevezze meg.

PHILODACUS sok nagyreményű férfiút lát magok között, a kiktől sokat lehetne várni.

EUBULUS a reményért a valóságot feláldozni nem tartja észszerűnek; nagyon óvakodni kell, nehogy farkasra bízzák a bárányt.

PHILODACUS ó-kori példáira EUBULUS azt hozza fel, hogy a jelen idők nagyban különböznek a régitől; most mindenki versenyezni akar másokkal s egyenlő kíván lenni a legelsőkkel. A hazai történelemből Hunyady János, majd Szilágyi Mihály kormányzóságára azt mondja, hogy mennyi fondorlattal, irígységgel és hálátlansággal kellett ezeknek is küzdeniök. Hunyadynak egyik fia vértanú-halált szenvedett, a másik börtönbe vettetett. Ez a jutalma (úgymond) a nagy emberek szolgálatainak, ez a gyümölcse az annyira óhajtott egy ember kormányzóságának. Szilágyit maga az ő védencze, Mátyás király — a kihez pedig hasonlót nem látott Magyarország — vetette fogságra (vajha megőrízte volna emlékét a hálátlanság emez árnyfoltjától!). Pedig ezek jó és dicső kormányzók voltak; mégis ilyen tanúlság meríthető példájokból. Hát még Fráter György történetéből, a ki hatalmát gonoszságra használta föl, ki elveteműlt ember volt és Magyarország romlására született, a ki nem erénye és tudományossága, hanem titkos fondorlatai által jutott a legmagasabb méltóságra, a mit arra használt fel, hogy a királynét és királyfit (t. i. Izabellát és fiát) az országból kiüldözze és Erdélyt a németeknek elárúlja. A tanúlság mindezekből az, hogy egy ember kormányzása, legyen az derék vagy gonosz ember, nagy nehézséggel és veszélylyel jár.

Ez ellentétes elvek vitatására, Kovacsóczy röpiratának két szereplője, mondhatnók kormányférfia és ellenzéki vezére, előszámlálja úgyszólván az egész világtörténelem, az egyiptomi, persa, görög, angol, olasz, magyar historia találó példáit. S ha a két vitázó egymást meg nem győzi is a munkában: az olvasó azzal a meggyőződéssel teszi le e művet, hogy az erdélyi triumviratus Kovacsóczynál classicusabb műveltségű, finomabb ízlésű, nemesebb gondolkozású, ékesebben szóló s a világtörténelemben jártasabb védelmezőt nem találhatott volna. Sőt midőn azt mondja, hogy a jó kormányzót kötelessége teljesítésétől nem rettentheti vissza semmiféle veszedelem, maga a halál sem: mintha saját sorsát előre látná és megjósolná.

Elvben szívesen adott igazat minden olvasó az ő Eubulusának; de az erdélyieket, kik a triumviratusban reájok erőltetett, idegenszerű kormányformát láttak, semmiféle okoskodás meg nem győzhette. Gyakorlatban pedig sok tekintetben az erdélyieknek volt igazuk; mert a hármas kormányzás sok dologban a fejetlenség jellegét viselte magán. Nem az volt a baj, mit a hatalmukra féltékeny tanácsurak egyike, a «Páduában nem tanúlt»,* de azért magát okosabbnak tartó Gálfi János írva hagyott, hogy «nem úgy viselték magokat, mint az bölcs lengyel király rendelte vala, elhivék magokat, csak az maguk hasznát keresvén».** A lengyel király meg volt velök elégedve, mert lelkiismeretesség és jóigyekezet dolgában semmi kívánni valót nem hagytak fenn. De épen a túlságos lelkiismeretességből következett a legfőbb baj: a határozatlanság, a hosszadalmas tanácskozás, a felelősségtől való félelem s épen azért kisebbrendű dolgoknak is a királyhoz felebbezése, a mi sok késedelemmel járt. Ez aztán

* Gunyolódva mondotta Kendy Sándorral szemben. Ld. KULCSÁR krónikája 54. l.

** GÁLFI JÁNOS önéletirása (Erdélyország történetei tára 1 k. 81. l.)

az eleitől fogva tapasztalt népszerűtlenséget még inkább fokozta és táplálta.

Kovacsóczynak jutott ki az oroszlánrész mind a munkából és gondból, mind a kellemetlenségekből és felelősségből. Az ő tevékenységéről maradt fönn a legtöbb írott emlék is. Ő szerkesztette az államiratokat, ő írta a jelentéseket a lengyel királynak. «Becses és érdekes olvasmány az, mely Kovacsóczynak velős és tömör irályát fényesen ragyogtatja, mely korismertető szempontból minden krónikánál becsesebb dolog; megismertet bennünket az akkori Erdélylyel és minden szereplőivel, egész részletesen.» * Egész értekezéseket foglalnak magokban azok a 3—7 íves levelek, melyekkel a lengyel királyt rendesen tudósították a törvénykezési, gazdasági, politikai, bányászati, pénzügyi és személyes dolgokról s egyszersmind informatiót is adtak neki elhatározására nézve.

De a kötelesség lelkiismeretes teljesítésével, ha ki lehetett is vívni a király elismerését, nem lehetett jobbra fordítani az erdélyiek ellenszenvét.

Az 1584 sept. 20-án összehívott országgyűlés ép oly zajos volt, mint az előbbiek. Ez sem történhetett meg «tumultus és verekedés nélkűl». A kedélyek izgatottságát most is a kormányzóság kérdése okozta. A király válasza ugyanis (mely a triumviratus kezében hagyta az ország kormányzását) sehogy sem tetszett a rendeknek. Sokáig vitatkoztak a fölött: hogyan találják meg ismét a lengyel királyt, hogy kívánságukat teljesítse. Ahhoz a kényszerítő eszközhöz akartak folyamodni, hogy addig törvényszéket nem tartanak, míg kérésük nem teljesedik; azzal érvelvén, hogy a triumvirek esküt nem tévén, törvényt nem láthatnak. A kormányzóknak nem csekély fáradságukba kerűlt meggyőzni a rendeket arról, hogy a törvénykezés fenn-

* Szilágyi S. Erd. Ogy. Eml. III. 60. l.

akadásából mily nagy zavar és rendetlenség áradna el az országban. Végre is a rendek engedtek, megszavazták az adókat s elrendelték, hogy a törvényszékek a kitűzött időben megtartassanak. September 25-én ért véget a zajos országgyűlés, mely már-már az anarchiához folyamodott a gyűlölt triumviratus megbuktatására.*

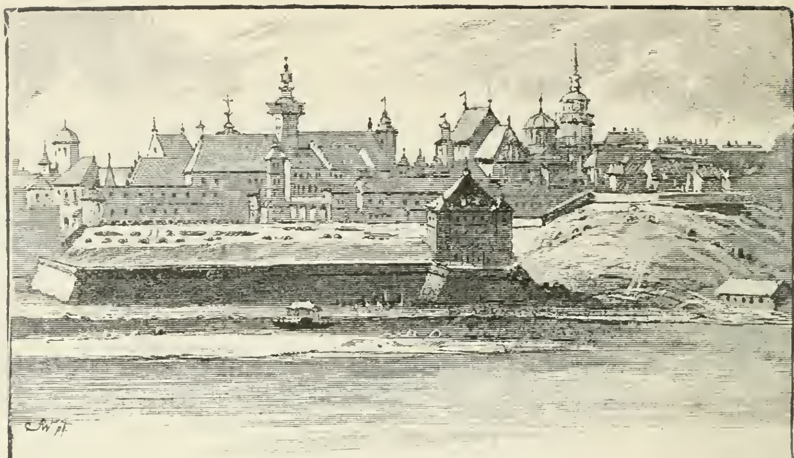
István királyt az országgyűlés magatartása végre meggyőzte arról, hogy az erdélyiek a hármas kormányzással megbarátkozni soha sem fognak. Elhatározta tehát, hogy enged kérésüknek s 1585 május 1-én újabb kormányformát léptetett életbe, kinevezvén egyedűli kormányzóvá Ghiczy Jánost, az erélyes váradi kapitányt. Meggyőződött — úgymond — hogy a sokak uralkodása, épen úgy a kevesek uralkodása sok nehézséggel jár: egy kormányzót nevez ki tehát, a kit teljhatalommal ruház föl, csak rendkívűl fontos ügyekben tartván fenn magának a döntő elhatározást.

A triumviratus az 1585 maj. 9-re összehívott országgyűlésen tette le hivatalát s adta át a kormányzást Ghiczynek. Máj. 19-én, az országgyűlés befejezése napján, írta Kovacsóczy a hármas kormányzóság nevében utolsó jelentésüket István királynak.**

* A kormányzók jelentése 1584 decz. 14-éről. (Erd. Ogy. Eml. III. 211.)

** Egykorú másolata megvan az orsz. levéltárban: Acta publ. Transylvania.

13. GHICZY JÁNOS KORMÁNYZÓ ALÁÍRÁSA

14. A KIRÁLYI PALOTA VARSÓBAN.

A LENGYEL KIRÁLYVÁLASZTÁSON.

I.

Kovacsóczy a kormányzói méltóság letevése után maradt, a mi azelőtt s a kormányzóság idején is volt: *az ország kanczellárja.* Bár így hatásköre szűkebb korlátok közé szorúlt; de meg volt az az előnye, hogy a terhes felelősségtől s az ellenzék gyűlölködésétől megszabadúlt s nyugodtabban szentelhette tehetségeit az új kormányzó, majd nem sokára a nagykorúsított ifjú fejedelem támogatásának. A következő esztendőben a lengyelországi események ismét előtérbe vonták Kovacsóczy egyéniségét.

1586 decz. 12-én a litvániai Grodnón meghalt István király. — Zamoiski, a lengyel kanczellár, a gyászos eseményről tüstént tudósítja erdélyi tiszttársát és barátját s véleményét kéri: mi lenne a teendő a Báthory család méltóságának és érdekeinek megóvása tekintetében. Kovacsóczyt mélyen meghatotta a szomorú hír s gyors válaszában mindenek előtt mély fájdalmának ad kifejezést jóltevője, a nagy király váratlanúl és férfi kora javában történt gyászos elhunyta fölött. Semmi sem történhetett volna —

úgymond — sulyosabb csapás az országra és rájok mindnyájokra, főkép most, midőn a fejedelem még gyermek s az ország sorsa oly bizonytalan. De Isten akaratában meg kell nyugodni s arra kell törekedni, hogy az ország és család érdekei lehetőleg megóvassanak.*

Kovacsóczy volt ez idő szerint Erdély kormánytanácsában a lengyelországi viszonyok legalaposabb ismerője. Az udvar és az ország szeme tehát rajta csüggött, mint legilletékesebb tanácsadón, arra nézve, hogy föllépjen-é a család jogigényeivel a megüresedett lengyel trónra s ki legyen a család tagjai közűl, a ki legtöbb reménynyel léphetne sorompóba a királyság elnyeréseért?!

Ez eszmével nem most foglalkoztak először. István király Boldizsárt szemelte ki utódává, s ha életében a szabad választás jogára féltékeny nemesség nem is akart határozni a trónöröksödést illetőleg: remélte, hogy halála után az örök hálára kötelezett lengyel nemzet nem fogja mellőzni családját. Főkép Zamoiskinak kötötte szivére rokonai pártfogolását s halála előtt kevéssel is figyelmeztette őt: mennyi jóval volt iránta, hogy sokak irigysége és gyűlölsége daczára a legfőbb méltóságokra emelte, rokonságába fölvette, s kérte, emlékezzék meg mindezekre halála után, viselje gondját rokonainak, főkép az ifjú Zsigmond fejedelemnek; a mi jót velök tesz — úgymond — az ő porladozó csontjaival és hamvaival teendi.**

Kovacsóczy eleitől fogva be volt avatva István király utódját illető terveibe és most szívvel lélekkel törekedik érvényesíteni befolyását s összeköttetéseit a Báthoryak érdekében. Siet tettre buzdítani Zamoiskit is, mert senki sem tudhatja jobban (írja neki mindjárt a király halála után), mit lehet tenni érdekükben, mint épen ő, ki a ki-

* Kovacsóczy F. Zamoiskihoz írott eredeti levele, Prásmárról 1586 decz 24 keltezve (bizonyára az ó-naptár szerint), megvan az Erd Múz ktárában Mike Sándor gyűjt Okl I

** Bethlen F II 518 l

rálynak legtitkosabb gondolataiba is be volt avatva, ki a viszonyokat, az emberek gondolkozását legjobban ismeri s reményét fejezi ki, hogy ő — ki a Báthory-családtól (melyhez rokonság is fűzi) nyerte kiváló érdemeinek bőséges utalmát, méltóságait — nem fog megfeledkezni jóltevője halála után sem a család érdekeiről. Ők sem fognak elmulasztani semmit sem Erdélyben, hogy a család királyi jelvényei továbbra is a családban maradjanak. Reméli, hogy az a köztársaság, melynek királyai iránt való kegyelete közszájon forog, meg fog emlékezni István királynak semmi idők által el nem törölhető, oly fényesen tündöklő érdemeiről s nem fog oly háládatlan lenni, hogy mellőzve a Báthoryak nemzetségét, melyben két nagy tehetségű és kipróbált erényű, uralkodásra termett ifjú él (t. i. Boldizsár és Endre), más valakit, idegent, avagy új embert válaszszon uralkodóúl. Őseitek is — úgymond — Nagy Lajost Kázmér kívánságára önként királylyá kiáltották, utána pedig leányát, nehogy hálátlanoknak látszassanak királyuk irányában. E nemes példa követésének — írja Zamoiskinak — te kell, hogy vezére és szervezője légy, mi szívesen követjük útasításodat. A mi engem illet — úgymond Kovacsóczy — bár jól ismerem erőm gyöngeségét, e dicső család javára és díszére minden erőmből szívesen törekedem.*

Kovacsóczy, mint leveléből kitűnik, a Lengyelországban nevekedett és ott lakó Báthoryakra gondolt; de Zsigmond, az ifjú erdélyi fejedelem is vágyott és versenyezni kivánt a királyságra. A gyász-hír vétele után tüstént követet küld (Boronkay Lászlót) Zamoiskihoz: tudakozódni, hogy tett-é a király végrendeletet, lehet-é neki reménysége a királyság elnyerésére, vagy ha neki nem, unokatestvérei valamelyikének s mit kellene e czélból tenniök?**

* Kovacsóczy 1586 decz. 24. levelében id. h.

** Boronkay útasítása és Báthory Zsigmond Zamoiskihoz írt levele a m. k. orsz. levéltárban. Acta publ. Transylvaniæ.

Boronkay 1587 febr. elején elég jó hírekkel érkezett vissza. Zamoiskiné is biztatólag írt testvérének, de egyszersmind figyelmeztetve őt, hogy sok pénzbe fogna kerűlni a választás. Zsigmond ettől meg nem ijedt; kijelenté, hogy a mennyire fogyatkozott állapotja engedi, kész meghozni minden áldozatot. S ezzel a válaszszal mindjárt visszaküldi Boronkayt s miután a szultán leveléből a porta pártfogásáról is értesűlt: febr. 22-én Lengyelországba indítja Óváry István deákot azzal az útasítással, hogy mindenekelőtt az ő útját egyengessék a királyságra, s azon esetre, ha őt a rendek fiatalnak tartanák, unokatestvérei érdekében működjenek.*

A Báthoryak jelöltetése eleitől fogva kevés reménynyel kecsegtetett. Zamoiski már márcz. folyamán azt az értesítést küldötte Erdélybe, hogy ez idő szerint legtöbb kilátása van a királyságra a Habsburg-háznak. A lengyel főurak és főpapság, kik tizenkét év előtt Báthory Istvánnal szemben Miksa császárt választották, most ennek fiai, a fiatal Miksa és Ernő főherczeg körűl csoportosúltak. Főkép a hatalmas Zborowskiak (a kik közűl egyet István király és Zamoiski lefejeztetett, egyet felségsértésért elitéltetett) mindent elkövettek, hogy a Báthoryakról még csak szó se lehessen. Gúnyiratok, pamphletek hangolták ellenök a közvéleményt; nem átallották a nagy király emlékét is becsmérelni, azzal vádolván őt, hogy kedves magyarjaira vesztegette az ország jövedelmeit, s békóba verte a híres lengyel szabadságot.

Azt híresztelték továbbá, hogy Báthory Zsigmond erdélyi hadak élén fegyveres kézzel akarja elfoglalni a királyságot; — s mindezekkel szemben fennen kérkedtek, hogy a mit az öreg Miksa császár késedelmezésével elszalasz-

* Zsigmond levelei nővérének, a lengyel özv. királynénak és Zamoiskinak 1586 febr. 9-éről, továbbá az Óváry Istvánnak adott útasítás febr. 22-éről, megvan az orsz. levéltárban id. h.

tott, azt a fiatal Miksa főherczeg ifjúi gyorsaságával visszaszerzi.

A királyválasztó országgyűlést jun. utolsó napjaira tűzték ki Varsóba. Így már az idő is kevés volt arra, hogy a Báthoryak a régi s most újonnan szervezett osztrák párttal sikerrel mérközhessenek. — Most is meg volt ugyan a hatalmas nemzeti párt, a mely németet semmi áron nem akart a trónra emelni; de ennek jelöltjei sem a Báthoryak, hanem a női ágon Jagelló-vérből származott svéd királyfi, Zsigmond herczeg vala, kinek anyja István király feleségének nővére, a Jagelló-házból utolsó lengyel királynak a leánya volt. Az erdélyiek, bár így kevés reménynyel kecsegtethették magokat, mégsem akarták feladni a mérkőzést. Bíztak Zamoiskiban, kit a nemzeti párt vezérének tekintett; bíztak a nemzet kegyeletében István király emléke iránt; de tán legtöbbet a véletlen esélyeiben, mely a különböző versenytársak és elkeseredett ellenpártok között Báthory Istvánt is trónra juttatta.

Díszes követséget indítottak tehát a királyválasztásra, az arra legilletékesebb *Kovacsóczy Farkas vezérlete alatt.* A követség tagjai voltak rajta kívül: Kornis Gáspár huszti kapitány, Szentpály János, Gyulafi Lestár udvari titkár, Bogáthy Menyhért, Ghiczy Péter, Kraker Lukács, enyedi polgár, és az olasz Bernardo Jacobino, kolozsvári orvos.

Nagy kerülő úton mentek Lengyelországba. Moldván át vették útjokat, mert Magyarországon keresztűl nem mehettek, a németek miatt. Báthory István is ezt az útat választotta, mikor Lengyelországba ment. Kovacsóczyék (az ó-naptár szerint) máj. 18-án indúltak el Fehérvárról; az ojtozi szoroson keltek át a Kárpátokon, a honnan Tatros felé ereszkedtek le a moldovai síkságra s Bákó és Román-Vásárhely felé folytatták útjokat. Érintették Szucsavát, Moldova akkori fővárosát. Innen a mostani Lemberg felé vezető vasútvonal mentében haladtak. Szeret-Vásárhelynél keltek

át a Szeret folyón. Csarnóczra (a lengyel Ciarnoh, a mai Csernoviczra) a pünkösdi «sokadalom» idején érkezvén, gyönyörködtek az óriási baromvásárban, melyre mintegy 30,000 barmot hajtottak fel a szomszédos keleti tartományokból. Jó aratása volt az ott székelő moldovai harminczadosnak, ki évenként több mint 100,000 forintot szolgáltatott be abból a moldovai vajdának. A követek mindenütt a vajda vendégei voltak. «Az moldvai vajda gazdálkodott, minden háló helyen két vágó ökröt, tizenöt juhot és egy hordó sört adtanak és egy átalag bort is.» Látszik ebből, hogy nagyszámú kísérettel ment a követség. Csernovicznál átkelvén a Prút vizén, a két mérföldnyire fekvő lengyel határt Sniatynnál lépték át. Kolomya, Stanislaw, Halics érintésével jutotttak Ilyvóba (Lembergbe), Podólia fővárosába. Innen nemsokára Belzre értek, a hol lengyel földön leginkább érezhették magokat otthonosan; az lévén Zamoiski és neje, Báthory Griseldis otthona, amaz erős helyen fekvő vár, melynek a kanczellár várnagya volt. A következő állomáson Zamoscon, a Zamoiskiak régi törzsfészkén is kellemes fogadtatásban részesültek. Innen a legegyenesebb úton Krasnistaw és Lublin városa felé haladtak. A Visztula vonalát Stężicz városánál érték el, a mely gyakran, utóljára a Báthory előtti interregnum idején is, szolgált országgyűlés szinhelyéül. Varsóba jun. 24-én érkeztenek.*

Az országgyűlés épen gyülekezőben volt. Már fel voltak állítva a varsói mezőn a rendek tanácskozó sátrai és deszkabódéi. A választási harcz erős hullámokat vert. A Habsburg-házból *négy főherczeg* mellett küzdöttek pénzzel, nagy igéretekkel, sőt fegyverrel a hatalmas Zborowskiak; a *svéd királyfi* (Zsigmond) mellett leginkább az özvegy királyné buzgólkodott; *a czár* mellett a vele szomszédos

* Útjokat leírta GYULAFI LESTÁR Eredetije a b. p. egyet. könyvtárban kiadva SZABÓ KÁROLY által, GYULAFI LESTÁR Följegyzéseiben 20. l.

litvánok érveltek; Zamoiski még mindig nem vallott színt, pedig a köznemesség nagy többsége ő reá támaszkodott s tőle várta a jeladást. E párt jelszava egyelőre az volt, hogy «*nem kell a német*» s miután az osztrák párttal heves összetűzéseik voltak: külön váltak a választási mezőn s az ú. n. *czarne-kolot* (fekete kört) alkották, így nevezvén magokat fekete ruhájok után, melyet István királyt gyászolva viseltek.

Augustus elején került a sor a külföldi követek kihallgatására. Az erdélyi fejedelem követe, Kovacsóczy Farkas, aug. 4-én (az új naptár szerint 14-én) tartá fényes és nagyhatású szónoklatát, az országgyűlés közös tanácskozó sátrában.

Kovacsóczy még Erdélyben megírta szónoklatát; de útközben, a mint a Neszteren átkeltek, arról értesűltek, hogy a lengyelek között az a hír van elterjedve, mintha az erdélyi fejedelem hadsereggel akarna Lengyelországba törni és fegyveres erővel akarná a királyságot megszerezni. Ezzel fogadták őket későbbi útjokban is mindenfelé; sőt gúnyiratokat juttattak kezeik közé, melyek a fejedelem személye ellen írattak.

Kovacsóczy e hír hallatára félretette kidolgozott oratioját s az út fáradalmai közben nagy sietve (tumultarie) írt újabbat, a viszonyoknak megfelelőt. Szónoklata három részből állott. Legelőbb is megczáfolja és visszaútasítja ama vádakat, melyeket az erdélyiek ellenséges szándéka felől az országban költöttek és terjesztettek; aztán gyönyörű dicsbeszédet tartott a megboldogúlt István király felett; végűl kegyeletre inté a rendeket a Báthory-család iránt, kérte a király végrendeletének és örököseit illető ingóságainak kiadatását s a lengyelek védelmébe ajánlotta az ottani magyarokat. Hogy a Báthoryak közűl válaszszanak királyt: az csak a sorok közűl volt kiolvasható; határozottan már maga sem kérte. Úgy látszik, erre nézve a reményt már ők magok is feladták.

BÁTHORY ISTVÁN.

Kovacsóczy szónoklata kivonatos fordításban a következő :*

Midőn a mi fenséges fejedelmünk követségét elvállaltuk, nagytiszteletű és méltóságos senatorok, s vitézlő nemesi lovagrend, legkevésbbé sem hittük volna, hogy olyan dologért kell itt mentegetőznünk, melyet elkövetni a mieinknek soha sem jutott volna eszökbe, s a mikor mi irántatok való szeretetünk s érdemeink tudatában tőletek a legjobbat reméltük.

Alig érintettük ez ország határait, midőn váratlanúl oly hírekről értesültünk írásban és sokaknak beszédjéből, mintha Erdélyország fegyverben állana s a mi fejedelmünk magához vévén némely szomszédos népek hadseregét is, ez országba akarna ütni. Sőt a mi több, egy röpíratot is kaptunk, mely a mi fejedelmünk elleni gyűlöletből, az ő nevének és méltóságának kisebbítése végett költetett és szerkesztetett. Útunkban aztán tapasztaltuk, hogy mindez a közönség között el van terjedve, szájról-szájra, kézről-kézre jár, főkép azok között, a kik előtt fejedelmünk és nemzetünk emlékezete gyűlöletes.

Nem tudtunk eléggé csodálkozni, hogy honnan eredhet az érzelmeknek ily hirtelen és ennyire való megváltozása; hogy mi, a kik kevéssel ezelőtt még békében mindig a leghivebb barátok, háborúban szövetségesek és bajtársak valánk: most egyszerre ellenségül tekintessünk, s dicséretért ócsárlást, tiszteletért gyalázást, a jótéteményekért megvetést érdemeljünk. — Hát föltehető az rólunk, hogy mi barátság szine alatt követeket küldjünk hozzátok s ugyanakkor hadat indítsunk? Megdicsőült közös királyunk emlékeért fájlaljuk, hogy ő nagy tetteiért és ragyogó érdemeiért azt nyeri most jutalmúl, hogy utódai nem hálára és tiszteletre, hanem minden gonoszra és rágalmakra méltónak ítéltetnek. Szánalomra méltó sorsa a királyoknak, a kiknek halálok után ily hálával adóznak. Ha az erény jutalma ez volna, ha utódaikra semmi tekintettel nem lennének az emberek: mi lenne, a mi a fejedelmeket nagy tettekre lelkesítené hazájok érdekében? A mely dologról, hogy többet beszéljünk: fölment minket a méltóságos senatorok és a vitézlő lovagok humanitására való tekintet és irántok való tiszteletünk, jól tud-

* Gyulafi Lestár által írt egykorú másolata megvan a budapesti egyetemi könyvtárban (Szamosközi gyüjteményében). Czíme: Oratio magnifici domini Wolphgangi Kowachóczy cancell Transilvanici Varsaviæ in comitiis generalibus ad proceres regni pro electione novi regis congregatos habita in Cola in campo civitatis, anno 1587 die 4. aug.

Gyulafi oldaljegyzete az erdélyi követek neveiről, a Moldován át való utazásról, visszatérő utjokról ki van adva a M. Tört. Eml. II. o. 31. kötetében (Gyulafi Lestár följegyzéseiben (közölte Szabó Károly) 21. l. Kovacsóczy szónoklata megjelent nyomtatásban. Mayer Eduard »Des olmützer Bischofs Stanislaus Pawlowski Gesandschaftreisen nach Polen 1587—1598« cz. müve függelekében 338—345 ll.

ván, hogy nemcsak minket, de titeket is megindított ily gyanúsítások újdonsága és kegyetlensége . . . Csak arra kérünk, hogy ha látjátok és halljátok ilyen és hasonló vádakkal, méltatlan gyanúsításokkal illetni megdicsőült királyotok emlékét, kisebbíteni jó hírnevét, rágalmazni családját, meggyűlöltetni akarni nemzetét s oly gyalázatos bűnt tulajdonítani a legártatlanabb embereknek, sőt ez által ti magatokat és jó hírneveteket is megtámadtatni: szálljatok szembe azokkal, nyomjátok el a rágalmazók ily nagy szabadságát, és azok gyalázásától, gonosz vádjaitól bennünket a ti tekintélyetekkel és méltányosságtok által védelmezzetek meg.

De térjünk a dologra; mert látjuk, hogy mindnyájan kiváncsi lélekkel várjátok, hogy mit hoztunk?

A mi fejedelmünket a közös gyásznak érzete indította arra, hogy minket ide küldjön: hogy veletek, kikhez a barátság és szövetség kötelékei fűzik, a rendek eme díszes és népes gyűlésében együtt gyászolja a mi és a ti veszteségeteket és hogy megmutassuk, hogy miképen viseltetünk annak emléke iránt, a kit elvesztettünk. Kérjük, erre nézve ne tagadjatok meg tőlünk egy kis figyelmet.

Mindnyájan tudjátok, hogy ő (t. i. Báthory István) a mi országunkat újjá teremtette, üdvös törvényekkel gyarapította, hadsereggel megerősítette s a béke áldásaival annyira megszilárdította, hogy a legboldogabb életet véltük eltölthetni az ő uralkodása alatt. De a mi nekünk üdvösségünkre szolgált, ugyanaz nyujtott okot arra, hogy tőle megfosztassunk. Mert az ő hírneve rövid időn oly magasra emelkedett, hogy a külföldiek csodálatát is felköltötte, s az emberek lelkét szeretetre indítván, lebilincselte. Így történt, hogy kimagasló erényeiért, lelkének nemességeért ti, Henrik királyotok eltávozása után, a rendek közakaratából királylyá választottátok. A mely királyságra midőn díszes követség által meghívatott, nagy megtiszteltetésnek és dicsőségnek tartotta mindenki; de sokan egyszersmind annyira sajnálták tőle országunkat megfosztatni, hogy elhatározták, hogy ha kéréssel nem lehet, erőszakkal fogják őt hazánkban visszatartani. De ő ezeket méltányos okokkal meggyőzte, s midőn a ti díszes követségtek őt meghívta és elútazását sürgette, kérésüknek nem állhatott ellent, a felajánlott méltóságot elfogadta és elhatározta, hogy országotokba jő.

Két dolog tűnik ki ebből: egyik az, hogy mily szeretettel csüggött István király rajtatok, midőn a ti érdekeiteket elibe helyezé érte szeretettel rajongó hazája akaratának; a másik, hogy az erdélyiek a ti kedvetekért inkább elállottak szándékuktól, mintsem nektek ártalmatokra legyenek. Mert midőn látták, hogy az ő nagylelkűsége oly határtalan, hogy Erdély szűk határai közé szorítani nem lehetséges, belenyugodtak abba a gondolatba, hogy isteni szózat hívja őt általatok ennek a nagy és hatalmas országnak kormányzására. A kik aztán, hogy

az útra mennyi országos és magán vagyonnal szerelték fel; mennyi sereget és pénzbeli segélyt s mily tisztességes kíséretet adtak melléje az ország nemességének színe-javából: annak magatok is szemtanúi voltatok. Elhallgatjuk fivérének, mostani fejedelmünk atyjának nagymérvű áldozatait az ő erdekében; a kinél, kötve hiszem, hogy valaki többet tett volna érette. Ő maga pedig, daczára hogy annyi akadály és veszély rettenthette volna el feltett szándékától, mint a császárnak nagy hadi ereje, otthon a rendeknek meghasonlása, az embereknek iránta való kétes magatartása, a szomszédok bizonytalan érzűlete, a tatárok fenyegetései, a muszkák istentelen hadi készűletei, a végvárak őrségeinek fizetetlen zsoldja, továbbá Miksa császár igen tisztességes kárpótlási ajánlatai, a melyek a mi közjavunkra és biztonságunkra nagyon kecsegtetők voltak: mindezeket ő, a ti javatokat tekintvén szem elôtt, semmibe sem vette s ezekkel nem törődött.

Országotokba ment tehát váratlan gyorsasággal, válogatott sereggel, összes, nem megvetendő értékű kincseivel s az ország kormányzását kezébe vevén, legfőbb törekvése volt, hogy a rendeket egyetértésre bírja és az ország bajainak és zavarainak eloszlatásával, mindeneket hűségre és engedelmességre térítsen. Kifizette a katonák zsold-hátralékait, a végvárakat a mennyire lehetett őrséggel erősitette meg s ezután a köztársaság egyéb szükségleteire fordította figyelmét és hamarosan keresztűl vitte, hogy a bíráskodás amaz új rendjét és módját állapította meg, melyet ti oly régóta és annyira óhajtottatok. Nagyon szép és nevezetes dolog továbbá, és utódaitokra nézve is nagyon üdvös, hogy megzabolázta sokaknak féktelen szabadságát és saját határai közé szorította a rakonczátlankodókat.

Aztán az oroszok ellen fordúlt, a mely ép oly hatalmas, mint gazdag és vad ellenséget, tartományaitok elfoglalóit és pusztítóit, teljes hadi erejével akarta megfékezni. És hogy ezt az orosz hadjáratot mily lelki buzgalommal kezdette meg, mily bölcseséggel intézte, mennyi körűltekintéssel, művészettel, éberséggel, a nehézségek és veszélyek mekkora megvetésével viselte még a legalkalmatlanabb évszakokban is és végre hogy mily gyorsasággal és szerencsével végezte be: azt ti dicső és nemes lovagok legjobban tudjátok, kik királyotok és parancsnokotok nyomában jártatok és több győzelmet és diadalt arattatok egymaga alatt ez ellenség felett, mint őseitek sok más király alatt.

Jól tudjuk, hogy ti is nagy sereggel és zsolddal támogattatok királyotokat ebben a háborúban, ismerjük fáradozásaitokat, a kiállott veszélyeket, sok vitéz embernek szerencsétlenségét, megsebesülését s megöletését. De a dicsőség, a győzelem, a halhatatlanság hirneve, a béke s az ország biztonsága és jóléte, mint az önfeláldozás gyümölcsei, bő kárpótlást nyújtanak a szenvedett veszteségekért.

És hogyha a magyarok nektek tett szolgálatait — a mit más al-

kalommal is, de főként ezen három évi hadjárat alatt tapasztaltatok — meggondoljátok: vajjon hol találtok, kérlek, hasonló példát ehhez a történelemben!? Őseink, mondják, egyszer a keresztes háborúk idején Ázsiában harczoltak a szaraczénok ellen a vallásért; ettől az időtől fogva azonban soha oly messze nem hadakozott a magyar, mint most Oroszországban. És hogy mily tekintélyes segítséget, mily válogatott gyalog csapatokat, minő lovasságot az ifjúság virágából, mekkora sergeket régi és jól begyakorlott katonákból, mennyi tartalékot, lovakat, fegyvereket s hadi szereket *küldöttünk:* mindezek sokkal ismeretesebbek, hogysem bővebben előszámlálnunk kellene. — Sok hires vitéz magyarnak hamvai nyugosznak itt a ti távoli országotokban, mint a hadi szerencse áldozatai! Dicső királyotok ezt az ő szülötte nemzetével mind ti értetek tette. Nektek foglaltatott vissza Polock, nektek Livonia, nektek szólt minden győzedelem és a ti számotokra estek zsákmányúl a meghunyyászkodott Oroszország zászlai.

Magunkról pedig azt mondhatom és igazán mondom, hogy reánk nemcsak semmi haszon nem háramlott ebből, hanem még saját országunk legjobb jövedelmei, várai, városai, birtokai, falvai és más javadalmai, melyek a hon védői számára volnának rendelve, azoknak megjutalmazására adományoztattak a király bőkezűsége által, a kik itt a ti köztársaságtok érdekében fáradoztak.

Ebből láthatjátok, mily alappal birnak azok a rágalmazók, a kik nem resteltek oly csodálatos és a király nevét gyalázó szavakat kigondolni, hogy ő ez ország adóját magyarjaira költötte s hogy az ország kincstárából kiszedett pénzt az övéi között osztotta szét. Kegyetlen szavak ezek, melyek közszájon forognak; holott az ellenkezőről mindenki könnyen meggyőződhetik kétségtelen bizonyitékokból. Felőletek, méltóságos és bölcs senatorok és vitézlő lovagok, legkevésbbé sem kételkedünk, mert ti nem a nyers tömeg véleménye által vezettetitek magatokat, hanem mindeneket a méltányosság, tisztesség, józan-ész és bölcsesség szerint itéltek meg.

Mi állhat tisztábban előttetek, mint az ő érdemei, királyi erényei, melyek csaknem az egész világ előtt ismeretesek. Mert hisz köztudomású dolog, hogy mily példás jóhírnek örvendett, mily önmegtagadással, jámborsággal, józansággal és türelemmel élt köztetek és hogy menynyire lelkesedett ez országnak nemcsak gyarapitásáért, de egyszersmind dicsővé tételeért. Mi van, a mit tennie kellett volna, és nem teljesítette? Hatalmas ellenség tüzzel-vassal pusztította országtokat és a legyőzötteket rabigába hajtani törekedett. Ő ezt tüstént megtorolta és erejét annyira megtörte, hogy a ki azelőtt határaitokon belűl győzedelmesen hordozta fegyvereit, azt saját országa védelmére kényszerítette visszatérni és tűrni a háború veszedelmét. Ellenségeiteket visszaverte, barátaitokat nem háborgatta.

De nemcsak a háborúban volt nagy és diesö; a béke műveiben sem akart kisebbnek látszani. Tekintsetek csak vissza azon időre, midőn neki a királyságot felajánlottátok és hasonlítsátok össze azzal az állapottal, melyben ő hagyta az országot: mily óriási a különbség. Akkor mily nagy volt a zavar mindenben, most mily rendezett az ország; akkor ti féltetek a szomszéd ellenségtől, most ő fél ti tőletek; akkor békéért és fegyverszünetért ti, most ő könyörög előttetek. Ennyire megforditva és megváltoztatva láttok mindent, királyotok erénye által, a ti javatokra és dicsőségtekre.

Vagy tán a belügyeket hanyagolta el? Legkevésbbé sem. Akkor az igazságszolgáltatás terén a legnagyobb nehézséggel kellett küzdeni; most könnyű a dolog. Akkor csak keresték a jogot, de ritkán találták meg; most biztos és gyors a jogszolgáltatás.

Az állam jövedelmei akkor erősen meg voltak nyirbálva és megfogyatkozva; ő azokat nagy buzgalommal megnövelte és felemelte. A kincstári számadásokat kicsoda kisérte valaha nagyobb figyelemmel, mint ő, a ki minden hiába való kiadást eltörölt. Hogy a hadi szerek és készlet növelésére mennyi gondja volt, az általánosan ismeretes. A társadalmi és családi élet gondjaival is oly szívesen foglalkozott, hogy azt hitte volna az ember: nem királylyal van dolga, de mintha egyszerű pan* vagy tisztes családapa lenne.

Szeretetét irántatok nem bizonyítá-e be többek közt csak azzal az egygyel is feltűnően, hogy hazai nyelveteket előrehaladott kora daczára oly jól megtanúlta, hogy mindenkit megértett tolmács nélkűl. Hát költséges építkezései, melyeket több helyen végrehajtatott, miről tanuskodnak egyébről, mint irántatok való szeretetéről és lelki nagyságáról?

A tudomány előmozdítása érdekében, hazátok díszére és javára hogy mennyire buzgólkodott és mekkora érdemeket szerzett: bizonyitja az, hogy Európa legvirágzóbb egyetemeiről a legtudosabb tanárokat fényes jutalmak kitűzésével hivogatta országtokba; bizonyítják magok a collegiumok, a krakkai, vilnai, lublini és polocki, melyeket nagy költséggel építtetett és szerelt fel a tanúló ifjúság használatára.

Sok kiváló férfit láttatok, méltóságos atyák és nemes lovagok, sokról hallottatok és olvastatok, a kik híresek valának lelki és testi tulajdonaik által; de a kiben mindkettő oly mértékben egyesűljön, a ki oly józan gondolkozású és itéletű s a mellett munkát, fáradalmakat oly hihetetlen türelemmel bíró legyen mint ő, olyat alig láttatok még, — különbet semmi esetre.

Kicsoda élt még valaha mérsékletesebben olyan sorsban, mint ő? kicsoda kerűlte nagyobb lelkierővel a gyönyöröket, a kaczér nőket (blandissimas dominas), mint ő? Életmódjában és ruházkodásában is

* T. i. lengyel úr

mindig egyszerű és másokhoz hasonló volt, és állásának méltóságát nem egyébben, mint a jó és nemes tettekben, komoly gondolkozásban, királyi gondjai- és foglalkozásaiban kereste.

Ezek voltak az ő állandó törekvései és foglalkozásai. A melyek, ha *erény* számba mennek: mind megannyi kiváló és isteni erények; ha *érdem* és reátok fordított jótétemény gyanánt tekintendők: vajjon mi mást igényelhetnek tőletek, mint jutalmat, tiszteletet, nevének örök dicsőséget!?

Ő ugyan semmit sem igényelve immár ama királyok boldog lelkei között él, a kik ezt a köztársaságot növelték, védelmezték, felszabadították, és dicsővé tették; de nektek hálát és kegyességet kell tanúsítanotok emléke iránt. Lebegjen szemetek előtt, hogy őseitek mily hálával viseltettek királyaik iránt s hírnevöket mennyire tisztelték. Hogy a Piastok, a Jagellók oly soká uralkodtak: a ti kegyeitekből, királyaitok iránti szeretetből történt. Hátra van most, hogy a mivel István király lelke iránt tartoztok, azt leróvjátok; hogy bebizonyítsátok utódaival szemben, — a kiket ő valamiként nevének, úgy hírének és dicsőségének örököseiként hagyott hátra, — hogy mennyire becsülitek az ő nagy és halhatatlan érdemei és jótéteményei emlékezetét. — A mikre hogy tekintettel legyetek ez országgyűlésen, méltóságos atyák és nemes lovagok, kegyességtekre, erényeitekre, méltányosságtokra és humanitástokra hívatkozva kérünk.

Legyen elég ennyi István királyról, a kinek emlékezetét úgy tisztelitek szentűl és legjobban, ha az ország ügyei gondozásában az ő lelki nagyságát és buzgólkodását követitek s ha az új király megválasztásában, a ki hívatva lesz fentartani e méltóság sulyát, lelketekben felidézni és követni fogjátok az ő előttetek ismeretes tanácsának, irántatok való kegyességének és szeretetének sugalmazását.

Végére térvén beszédemnek egy s más kérést kell előterjesztenem.

Nyilvánvaló mindenki előtt, hogy a mi fejedelmünk és maga Erdélyország a király útmutatását és parancsait követte; nagyon érdekünkben áll azért, hogy az ő végső akaratát és dolgainkról való rendelkezését minel előbb megérthessük. Hallván, hogy mindezek *végrendeletében* vannak feljegyezve: fejedelmünk nagyon kéri, hogy az neki kiadassék és elküldessék, hogy megismervén a király szándékait, magát és ügyeit az ő akaratához szabja.

A király *ingóságainak* visszaadásáról hogy mit határozzatok, az tiszta dolog, tudván, hogy azok minden kétség és ellenmondás kizárásával, isteni és emberi jog szerint, az örököst illetik. Kéri tehát a fejedelem azokat neki és az övéinek kiadatni.

A mi a *temetést* illeti,* tudván, hogy az ősi szokás szerint fog végbe

* GYULAFI oldaljegyzete szerint: «Pernezy Istvánt külték vala be az temetésre Cracoban.» (A budapesti egyet. könyvtárban őrzött «oratio» példányán.)

menni, csak annyit kér, hogy idejekorán tudósítsák arról, hogy tudja, mit kelljen neki tennie és hogy tudósítsák mindarról, a mit a király érdemei és méltósága iránt határoznak.

Nem feledkezhetik meg a mi fejedelmünk azokról sem, a kik a legjobb királynak élete végéig hűségesen szolgáltak, főkép a mi nemzetünk köréből azokról, a kik az ő parancsából, akaratjából és meghívására életüket, sorsukat ez országhoz kötötték és itt megtelepedtek. Hogy ezeknek minden javaik, a miket annyi éveken át hűséges szolgálataikkal, munkájukkal, vérök hullásával és hozzátartozóik halálával szereztek, biztosíttassanak: arról, méltóságos senatorok és dicső lovagok, nektek kell gondoskodnotok. Mert mi lehet méltányosabb kívánság, mint az, hogy kinek-kinek megadassék a magáé. És mi lehet illőbb a ti emberszerető érzelmeitekhez is, mint hogy a balsors által sujtottakat és a szerencsétől elhagyatottakat a ti jótéteményeitek által felemeljétek? Nem tartott a király senkit közűlök itt oly fényes állapotban, hogy irígységre okot adhatott volna, érdemeiket is csak mérsékelten jutalmazta. Legyetek azért irántuk annyi tekintettel, a mennyit erényeik, érdemeik és hű szolgálataik után megérdemelnek. Hogy ezeket minden jogtalanságtól, kártól megoltalmazzátok, tekintélyetekkel védelmezzétek és jótéteményeitekkel, kegyeitekkel ellássátok: nem annyira az ő, mint a ti érdeketekben kívánjuk, mert azt a ti jóhírnevetek fentartása megkívánja, hogy a királyotok meliett annyi érdemeket szerzett külföldiekről gondoskodjatok.

Végűl a mi fenséges fejedelmünk mindenki előtt kijelentetni kívánja, hogy ő a lengyel és litván nemzet iránt annyi szeretettel és jóindulattal viseltetik, hogy valahányszor alkalom kinálkozand, soha sem fogja elmulasztani eme hatalmas köztársaság iránt érdemeket szerezni, ennek javát minden törekvésével, igyekezetével és munkálkodásával előmozdítani; és ez nemcsak nagybátyjától, a megdicsőűlt királytól, mintegy örökségképen reá hagyott érzelem, hanem veleszületett, saját lelki tulajdona; — erről legyenek mindnyájan meggyőződve.

Kovacsóczy szónoklata az eredetiben mind tartalom, mind irály és előadás tekintetében remekműnek mondható. A renaissance tudósának elegáns latinsága, irályának gördűlékeny símasága, a tudós és államférfi bölcsesége, a legszebb harmóniában olvadt össze benne. A lengyelek el voltak ragadtatva: «csoda, mely nagy affectussal hallgatták». A szónoklat azon része, mely fényes dicsbeszédként hangzott a nagy király felett, mély megilletődést keltett a hallgatók szívében, kik közűl a mély megindúlástól

sokan könnyeiket sem tudták visszatartani. A beszéd végeztével tömegesen siettek gratulálni a szónoknak: «a volt a jobb, a ki kaphatta az urak közűl», s «annyian akarták (a beszéd) pariáját, hogy éjjel-nappal mind írták s mégis alig győzték a mi deákink leírnia».*

A választás néhány nap alatt eldőlt. Zamoiski, belátván, hogy az osztrák-párt erőszakosságával szemben valamelyik Báthorynak királylyá választása keresztűl nem vihető, az osztrákkal szemben legerősebb párthoz, a svéd királyfihoz, csatlakozott az egész «fekete kolo»-val. Az erdélyi követek is ezt tanácsolták; mert Zamoiski, mielőtt erre határozta volna magát, előzetesen megbeszélte velök, s ők fegyveres támogatást is helyeztek kilátásba Erdély részéről, ha arra szükség volna.

Aug. 19-én a «fekete kör» Zamoiskival élén királyválasztásra gyülekezett s fegyverben vonúlt ki a választási mezőre. Hozzá csatlakozott a clerus és a senatorok többsége. Az ország prímása készségesen «nominálta» Zsigmondot; a kit a nagy nemesi tábor lelkesedéssel kiáltott ki királylyá.

Az osztrák párt, mely többb jelöltje közűl végtére Miksa főherczegben egyezett meg, nagy megütődéssel hallotta Zsigmond királylyá kiáltását, s a magok részéről is siettek proclamálni Miksa főherczeget.

Ismét két *választott királya* volt tehát a lengyeleknek, mint az előbbi választáson; csakhogy most nem Báthory-sarj állott a Habsburgival szemben, hanem új vetélytárs — a Váza-házból. — Hogy ki legyen az igazi király? most is fegyverrel kellett eldönteni, mint tizenegy év előtt.

Kovacsóczyék hat hétig időztek Varsóban; mindaddig, a míg az országgyűlés tartott. Aug. 16-án (az ó-naptár szerint 26-án) indúltak vissza. Most már a rövidebb, a Magyaror-

* Az ott jelenlevő Gyulafi Lestár feljegyzései az «oratio» lapszélein (idézett m. 21. lap).

szágon át vezető útat választották. Sandomirnál keltek át a Visztula folyón, innen Jaroslaw felé jöttek, a hol megnézték az István király által alapított jezsuita «paterek collégiumját». Przemysl, Sambor felé folytatták útjokat s a Kárpátokon a vereczkei szoroson átkelve, érkeztek Munkácsra. Innen Nagybánya felé akartak menni; «de híre érkezék, hogy az németek haddal volnának Nagybányán és császár számára akarnák foglalni: kényszeríteténék azért Máramaros felé fogni». Huszt és Sziget felé kerültek tehát, onnan Vinczfalvára s a Lápos havasán keresztül (hol az útnak «iszonyú, köves, hegyes sáros voltát senki meg nem mondhatja») lépték át Erdély határát. Oláh-Lápos, Magyar-Lápos, Pecsétszeg falvakat érintve jutottak Deésre, s a Szamos völgyén folytatva útjokat Kolozsvárra, majd Gyulafehérvárra. Sept. 7-én (17-én) érkeztek haza «nagy örömmel, sok viszontagság és csaknem herkulesi erőfeszítés után».

A Báthoryak királyjelöltségének meghiúsúlásával Erdély szerepe még nem volt befejezve a lengyel királyválasztásnal. Miután Báthory András bibornok és a fejedelem sógora, Zamoiski, a svéd királyfi pártjára állottak: az erdélyieknek is érdekében állott e párt diadalra juttatása; s Kovacsóczyék visszatérvén, melegen emeltek szót mellettök és segítségadásra sürgették a fejedelmet.

Báthory András és Zamoiski mindenekelőtt a koronázó székvárost, Krakkót siettek megszállani és fegyveres erővel biztosítani; Zamoiskiné, Báthory Griseldis, a belzi várban vonta meg magát. — András bibornok sept. 11-én 500 főnyi segítséget sürget Erdélyből fejedelmi rokonától, maga és nővére oltalmára, nagy szorongattatásukra hivatkozva.*

Mert Miksa főherczeg elfogadván a lengyel királyságot: hat ezer főnyi sereggel Krakkó kiostromlására indúlt. Sze-

* Báthory András eredeti levele Báthory Zsigmondhoz megvan a bp. egyet. könyvtár kéziratai között.

rencsére a lengyelek gyéren sereglettek táborába, úgy hogy hatezer főnyi német hada mindössze tizenegy ezerre növekedett. Zamoiski hősiesen védte a várost, a míg Miksa oct. 16-ától öt hétig ostromzár alatt tartá. Midőn a svéd királyfi Krakkó felé közelített: Miksa nov. 23-án rohamot vezé-

15. BÁTHORY ANDRÁS BÍBORNOK, KÉSŐBBI FEJEDELEM ARCZKÉPE. A HALOTTRÓL (1599) KÉSZÍTETT RAJZ UTÁN.

nyelt a főváros ellen; de Zamoiski visszaverte s kirohanást intézvén a falakon kívűl, elkeseredett ütközet után meggyőzte Miksa seregét, a mely 1500 embert veszítve, visszahúzódott a sziléziai határra. — Zsigmond dec. 9-én ünnepies bevonúlást tartott az ostrom alól felszabadúlt fővá-

rosba, a hol dec. 27-én az ország prímása által megkoronáztatott.

Erdélyben azalatt a tanácsurak a fölött vitatkoztak: küldjenek-é Lengyelországba fegyveres segítséget, vagy nem? Ghiczy a kormányzó, Gálffi János és a tanácsurak

16. MIKSA FŐHERCZEG «VÁLASZTOTT LENGYEL KIRÁLY» ARCKÉPE.

többsége a Kovacsóczy véleményét, a fegyveres segítség eszméjét támogatta; Kendy Sándor ellenben úgy szerette volna megsegíteni a lengyelországi rokonokat, hogy a némettel a béke meg ne zavartassék, — tehát titokban pénzzel kívánta őket támogatni. — A Kovacsóczyék akarata győzött s a fegyveres segítség elhatároztatott.

Báthory Boldizsárt indították 3000 emberrel Krakkó felé «egy nehány hadnagyokkal, Király Alberttel és Bornemisza Jánossal.»*

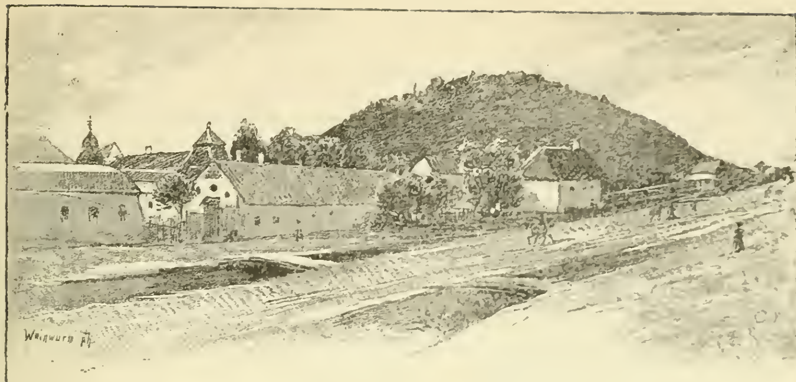
A segítség Krakkó fölmentésére későn, — de a döntő csatára idejekorán érkezett. Zamoiski 1588 elején az országgyűlés megbízásából Miksának még mindig lengyel földön álló hadai ellen vezette az erdélyiekkel erősbödött seregét. Miksához is érkezett magyar segítség a királyi hadakból — mintegy 1500 ember — Prépostváry Bálint vezérlete alatt.

Szilézia területén, *Bicsin* alatt, 1588 jan. 24-én vívták a döntő ütközetet, melyben magyar magyar ellen, lengyel lengyel ellen s svéd a német ellen küzdött, elkeseredetten. A magyarok mindkét részen hősiesen s elszántan harczoltak; kiáltozásaik s «káromkodásuk anyanyelvükön»** túlharsogta a csatazajt. A szerencse a nemzeti pártnak kedvezett. Miksa főherczeg nemcsak az ütközetet s vele a lengyel királyságot, de szabadságát is elveszté. Fogságba esvén, Lengyelországba vitték s ott két éven át tartották tisztességes őrizet alatt, mignem a bendzin-beutheni egyezség visszaadta szabadságát.

* Kulcsár krónika 33, 34. Szamosközy IV. k. 20. 21. l.

** Így írja Caro: Das Interregnum Polens 1587 etc. 126. l. Mintha bizony a magyar huszár más nyelven is tudna káromkodni, mint anyanyelvén.

17. MAXIMILIAN FŐHERCZEG ALÁIRÁSA.

18. GÖRGÉNY LÁTKÉPE A VÁRHEGYGYEL.

BIRTOKAI, CSALÁDI ÉLETE, IRODALMI SZEREPE.

I.

KOVACSÓCZY a mint Lengyelországból Erdélybe visszatért s a kanczellári méltóságot elfoglalta (1578), Gyulafehérvárt a fejedelmi palota közelében telepedett meg. Valószínű, hogy mindjárt ekkor kapta vagy vette azt a házat, a melyről végrendeletében úgy intézkedik, hogy «az fehérvári házat, ha vagy az fejedelem, avagy ki utánam kanczellárius lészen, kívánja tőlek (t. i. gyermekei gyámjaitól), jó áron adják oda és az pénzét tegyék az gyermekek summájához».*

Ez a ház a fejedelmi palota szomszédságában állott és így kiválóan alkalmas szállásúl szolgált neki s úgy látszik, szolgálhatott volna hivatalbeli utódainak is, mintha csak az ország kanczelláriusainak lett volna szánva eleitől fogva. Kényelmes, tágas szállás lehetett ez; megvolt benne minden, a mi az akkori finom ízlésű úri háztartáshoz szükséges volt. A szobák között minket leginkább

* 1590 aug. és oct. végrendeletében

érdekel a kanczellárius dolgozó szobája, az ú. n. «*könyves-ház*», melyben egy almáriomban könyvek és íratok voltak elhelyezve, köztük a fejedelem levelei és könyvei (melyeket jól összekötni és kézhez adni rendel testamentumában), Gyulai Pálnak «egy falka könyve» és az ő saját könyvei, melyek közűl a «szentírás könyveket» a fehérvári predikátorok tetszése szerint papok és tanúlók között rendeli kiosztatni. Itt tartotta a jószágokról szóló okleveleket is «táskákban, iskatulákban».*

Ez a fehérvári ház volt az ő lakóhelyei között (később is, midőn már ugyancsak válogathatott a házakban, kuriákban) mindig a legtöbb biztosságot nyujtó, a miért is itt tartotta mindvégig legbecsesebb értéktárgyait. «Az mi portékácskám vagyon, pénzem, ezöstem, aranyam, annak jó része fehérvári házamnál vagyon,» mondja végrendeletében. A «vasas-láda», «fehér-láda», «kalmariz-láda», «kis-láda», «velejáró-láda» képezik az ő értéktárgyainak rejtekhelyeit, melyek «az bótban» t. i. bolthajtásos, tűzmentes helyen őriztettek. Ezekben volt elhelyezve az arany és apró pénz. «A kalmariz-ládában sok aprólék vagyon: gostyánok, lyssimachusok, termésaranyak és egyéb, portugálok, királyaranyak.» Van nyers aranya is, «pogácskákban» mintegy 300 arany forint értékű, melyek «bőrerszényekben és kötelykékben» ugyanott őriztetnek. A velejáró-ládában őrzi az adós-leveleket, kötelezvényeket. A régi fegyverek, «a katonaszerszám» is ebben a «bótban», mely mintegy kincstárát képeze, voltak elhelyezve.**

A belső lakosztályok ízléses berendezésére, Kovacsóczy finom műízlésén kívűl, a végrendeletében emlegetett drága szőnyegekből is következtethetünk. Három «fehér szőnyeget» deákjainak hagyatékoz. Az «ebédlőház»-ban többek között volt egy «kupás-almárium», melyben az arany és

* U. a. végrendeletében ** U. ott.

ezüst kupák, serlegek, az «egymásba járó sima pohárocskák» voltak elhelyezve; itt állott a feleségének csináltatott ezüst «pohárszék« is.

Számos uradalmi, házi és szolga-személyzetet tartott. Két, három író deák van mellette. Külön inasa van neki, külön feleségének. «Körűlöttök forgolódó ifjak» (apródok) ezeken kívűl is számosan vannak. Sok a konyhacseléd, még több a lovász és kocsis. Falusi jószágait ispánok, kulcsárok gondozzák. Jobbágyainak száma százakra rúg.

Falusi jószágai közűl első helyen említendő a Fehérvártól félórányira fekvő *Kisfalud*, mely a fővároshoz közelsége okáért mindvégig kedvelt tartózkodási helye volt a kanczellárnak.

Szép udvarháza volt neki ott, melyet ízléssel és kényelmesen rendezett be, s mely távollétében az ottani birtokkal együtt egy ispán és egy kulcsár felügyelete alatt állott; kertje, melyet finom műérzékkel a renaissance ízlésével olasz modorban készíttetett és külön kertész által gondoztatott, ritkítá párját Erdélyben. Tágas istálói nemesfajú lovakkal voltak tele.

Ide járt ki Kovacsóczy üdűlni az udvari élet nyomasztó légköréből; itt pihente ki hívatala s a kormányzás fáradalmait és kellemetlenségeit. Ez volt az ő legkedvesebb tartózkodási helye, igazi otthona, a honnan előnevét is írta.

Itt tartotta lakodalmát 1581 jan. 31-én néhai Harinnai Farkas Farkas leányával, Katával, Békés Gáspár özvegyének nővérével. Rokonai, barátai, az ország főbb méltóságai, városok és testületek képviselői emelték az ünnepély díszét.* Az akkori kor szokása szerint a költészet múzsája is meghozta nászajándékát.

* Kovacsóczy Farkas meghívó levele lakodalmára Nagy-Szeben város tanácsához, Gy.-Fejérvárról 1580 decz. 20. (Eredetije, czímeres gyűrűpecsétjével, melynek körirátán Volfgangus Kovaccocius áll, a nagyszebeni levéltárban 605. sz. a.)

Vajdakamarási Lőrincz pap ekkor írta és adta ki «Igen szép históriáját az Jázon királynak házasságáról, az kanczellárius ő nagys. Kovaczosky (így!) Farkasnak mostani házassága örömére».[1] Ez a vers ugyan inkább csak alkalmi, mint irodalmi becscsel bír; de annál nagyobb tudományos értékű s a késő utókor számára is kedves ajándék az, melylyel a történelem múzsája kedveskedett ez alkalommal Kovacsóczynak. Gyulai Pál, a lengyel király titkára s harczainak szemtanúja és részese, az ő lakodalmára írta meg a muszkák ellen vívott 1580-diki hadjárat történetét, mely magyar részről az egyetlen történeti mű e dicső harczokról, s általában az egyetlen, mely híven megörökíti a magyar seregeknek mily mértékben való részvételét eme győzedelmes hadjáratban.[2]

Kovacsóczy házassága által nemsokára sógorságba jutott Vesselényivel, Báthory István kedves «Ferencz»-ével, barátjával,[3] főudvarmesterével; miután ez 1584-ben Békés Gáspár özvegyét vette el, a kinek lakodalmát a lengyel király maga tartotta meg a krakkai királyi palotában.

Kovacsóczy házasságából, melyhez oly sokan fűztek szép reményeket, öt gyermek született: két leány és három fiú. ERZSÉBET volt az elsőszülött (1582), a ki azonban nem egészen két éves korában elhunyt. Kassai Zsigmond Dávid szép latin sírfeliratot készített neki[4] s vígasztaló verssel igyekezett enyhíteni a szülők fájdalmát. «*Consolátiója*» mind a három kormányzónak szól, mert

1 Teljes czímét ld. SZABÓ KÁROLY: Régi magyar könyvtár I. k. 95. l. Megvan az Akadémia kvtárában s a marosvásárhelyi gr. TELEKI-könyvtárban.

2 Commentarius rerum, a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum. Anno 1580. (Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gr. TELEKI-könyvtárban, fényképezett egy-egy példánya a bp. egyetemi, a n. múz. kvtárban s egy az én tulajdonomban.)

3 Némely lengyel történetírók és egykorú levélírók nem is írják másként Vesselényit, csak «*Ferens*»-nek, a hogy őt a királytól nevezni hallották. Ld. pl. POLKOWSKI: Acta Stefani regis. Krakkó, 1887. 361. l.

4 Epitaphium scitissimæ virgunculæ Elisabethæ, filiolæ m. d. Volphgangi Covacocy, cancellarii et præsidis regni Transylvaniæ

COMMENTA-
rius rerum, à Ste-
PHANO REGE, ADVERSVS
magnum Moſchorum Du-
cem geſtarum,

*

Anno. 1. 5. 8 0.

Claudiopoli in Officina Relictæ Caſparis Helti.
Anno. 1. 5. 8 1.

GYULAI PÁL AZ 1580-IKI OROSZ HADJÁRATRÓL ÍRT KÖNYVÉNEK CZIMLAPJA.

a végzet úgy akarta, hogy mindhárman ugyanazon idő tájon vesztették el egy-egy gyermeküket: Kendy Sándor kis fiát, Kovacsóczy és Sombory kis leányukat.* Kovacsóczy többi négy gyermeke, Kristóf, Zsiga, Istók és Zsuzsánna túlélték atyjokat; de igazi emberkort közűlök csak a két utóbbi ért.

Kovacsóczy *birtokviszonyairól* az ő egykori levéltárának fennmaradt okirataiból s más levéltári adatokból alkothatunk képet magunknak. Ősi birtoka apai ágon Erdélyben nem volt, azok a Szerémségben, Pozsegában, Baranyában feküvén, a török hatalmába kerűltek. Az anyai ágon őt illető némely birtokokért nemsokára Erdélybe jövetele után pert indít édesanyja Buday Erzsébet osztályos atyafiai ellen, a kik anyjának ősjószágából ez ideig semmit sem adtak ki. Ez a per 1579 végén egyességgel végződik, mely szerint a kanczellár es édesanyja az ősi birtokok két harmada fejében Burjános-Oláh-Buda kolosmegyei falut nyerik.**

Kovacsóczynak két testvére volt, János és Jusztina, a kik iránt, épúgy mint édesanyja iránt, mindvégig gyöngéd szeretettel viseltetett; birtokait velök megosztotta. Midőn édesanyja meghalt: a fehérvári templomban «rakott sírt» csináltatott neki és oda temettette. Maga is ott kívánt nyugodni, családi sírboltúl készíttetvén azt. Testvér öcscsével, Jánossal, a ki a fejedelem udvari híve volt, minden jószágát közösen bírja; minden adományozást kiterjesztet ő reá is s végrendeletileg őt teszi birtokai teljhatalmú kezelőjévé, gyermekei gondviselőjévé. Jánosnak ugyan igazi otthona *Megykerek* volt Fehérmegyében, a

* Consolatio Davidis Sigemundi Cassoviensis stb. Nyomtatásban megjelent Kolozsvárt 1584 az előbbivel együtt. (Megvan a gróf Teleki-kvtárban s kéziratban a bp. egyet kvtárban.)

** Divisionales inter Elisabetham Budai, Joannis quondam Kovacsoczy viduam et Volfg Kovacsoczy cancellarium ratione bonorum in Burjános-Buda, Dios et Kölesmező habitorum (Erd Muz kvtára gr. Kemény J Diplomatarium Transylvanicum VIII 115 l.)

honnan prædicatumát is írta. 1589-ben fejedelmi adományként ő is kapott egy kőházat Fehervárt a várban, a fegyvertár és néhai Bánfy György háza szomszédságában. Hogy a Kovacsóczy testvérek minden birtokukat közösen bírták, az annál könnyebben megtörténhetett, mert Jánosnak és feleségének, Móga Juditnak, nem voltak gyermekei, így az ő örökségük is Farkas gyermekeire volt szállandó, a mire a kanczellár idejekorán fejedelmi beleegyezést eszközölt ki. Nővéröket, Jusztinát, szintén magokhoz vették; Farkas a saját házánál tartotta és róla bőségesen gondoskodik végrendeletében is.

Kovacsóczy Farkasnak testvéreihez való rendkívűli ragaszkodása által úgy látszik neje némileg háttérbe szoríttatva érezte magát. Lehet, hogy épen ebből keletkezett a házastársak között az az elidegenedés, a melyből később annyi kellemetlenség és viszály keletkezett.

Kovacsóczy jó gazda volt és nagy vagyonszerző. A mily gyorsan emelkedik politikai pályáján, ép oly gyorsan emelkedik Erdély leggazdagabb főurai közé. Vagyonszerzésének főbb nyomai a következők:

1579 nyarán a fehérmegyei *Lomfalva* vagy *Limba* nevű faluban lévő «oláh» birtokát (integram possessionem suam valachalem) eladja 800 frtért Nagy Demeternek, a fejedelem udvari hívének. A fejedelem jul. 20-án adja ez adás-vevéshez beleegyezését.*

1580 martius 24-dikén kapja adományként testvérével Jánossal együtt Koronkai Mihályfi János magva-szakadtával a kincstárra szállt, s a Maros-, Nyárád- és Küküllő mentén lévő szép «székely» birtokot, a mely mintegy negyven faluból állott s Görgénytől a Maros völgyén Vásárhely határáig terjedt. A Vásárhelylyel szomszédos *Koronkán* udvarháza volt. A Nyárád völgyén Nyárádtőig, a Küküllő

* Erd. Múz. kvtára gr. Kemény J. Diplomatarium Trans. v. k.

völgyén Korogy-Szt.-Mártonig (a hol ismét kuriája volt) és Szt.-Lászlóig terjedt ez óriási birtok.[1]

1583-ban megszerzi Bésán Krisztina (Lugassy Mózes szászvárosi harminczados felesége) birtokrészét a fehérmegyei *Mindszent* községben és ugyanott a «Tiborszőleje» nevű szőlőt.[2]

Ugyancsak 1883-ban engedélyezi neki István király a hunyadmegyei *Fel-Gyógy* máskép *Oláh-Gyógy* magához válthatását az akkori zálog-birtokosoktól.[3] Ugyanazon év sept. 23-án váltja ki 2000 frton «ő felsége lengyel király akaratjából ő nagysága Kovacsóczy Farkas uram, urunk ő nagysága kanczelláriusa és tanácsa» *Felső-Diód* fejérmegyei falut váradi Lencsés Györgytől, a kinek azt a mondott összeg erejéig Báthory Kristóf inscribálta volt.[4]

1587 maj. 7-én a Mindszenti Literáty Ferencz magvaszakadtával uratlanná vált *magyar-gáldi* porcziót és kuriát (Fehérmegyében) adományozza a fejedelem Kovacsóczy Farkas kanczelláriusnak és általa fivérének, Jánosnak.[5]

1589 apr. 1-én egy-magának Farkasnak és utódainak ad a fejedelem (az István királynak s azután neki magának teljesített hűséges szolgálatok jutalmáúl) *Doromba*

1 Az adományozott falvak a következők: Bos, *Koronka* (cum curia), Sóváralja, Sósváros (ma Sófalva), Bodon, Cserefalva, Karácsonfalva, Folyfalva, Somosd, Kis-Görgény, Vaja, Fintaháza, Baczkamadaras, Ákosfalva, Csibafalva, Ilendfalva, *Sz. Gerecze*, Nyárádtő, Lőrinczfalva, Sz. László, Bede, Nagy-Adorján, Tompa, Monyatth alias Bódogaszszonyfalva, Mogyorós, Demjénháza, Moson, Ikland, Kál, Kebele, Szent-Iván, Jobbágytelke, Hodos, *Nagy-Ernye* és Jedd, Marosszékben: Korogy-Sz.-Márton (simulcum domo seu curia nob.) Korogy-Fyletelke és Kisszőllős, Küküllő megyében; Vaczman, Kis-Ernye prædium Marosszékben. — (A beiktatásról szóló eredeti oklevél az orsz. levéltárban, a gyulafejérvári káptalani ltr. Diversorum Comitatuum cista 1. fasc. 4 nr 15. Másolata az Erd. Múz. gr. KEMÉNY J. Appendix 12. k.)

2 Báthory Zsigmond oklevele erről Kolozsvárt 1583. Kelemen pápa napja után szombaton (nov. 26.) kelt s káptalani hiteles kiadványa megvan a br. Bálintitt család levéltárában Nagy-Ernyen.

3 Báthory István eredeti engedménylevele az Orsz. Ltban (gyfvári 1. cs.) — Hasonmását ld. mellékletben.

4 Lencsés György erről szóló eredeti nyugtatványa megvan az Orsz. Ltárban. Gyulafejérvári limbus.

5 Erd. Múz. ktára. gr. KEMÉNY JÓZSEF Appendix Diplomatarii.

fehérmegyei faluban egy birtokot (totalis possessio), a mely Grujó Péter, Báthory István egykori portai kapitihája fiának Istvánnak magtalanúl elhunytával szállott a kincstárra.[1]

1591 jan. 21-én mintegy húsz jobbágyot adományoz neki a fejedelem, *Remete*, *Jobbágytelke*, *Hodos* és *Ehéd* falvakban; a kik eddigelé, azon ürügy alatt, mintha ők a fejedelem pixidariusai közé tartoznának, magokat a jobbágyi kötelékből kivonták, azonban az arra rendelt commissariusok előtt ezen kiváltságuk igazolatlannak bizonyúlt.[2]

Székely birtokában lévő jobbágyai száma nemsokára (1591 nov. 3) igazi pixidariusokkal gyarapodik. A *Görgény* várához tartozó *jobbágytelki* és *remetei* pixidariusok közűl ugyanis többen megtagadták az engedelmességet a várnagyokoknak és kivonták magokat a köteles szolgálmányok teljesítése alól. A fejedelem ezért őket mint lázadókat elítéli; a főbűnöst, Farkas Ferenczet, halállal sujtja; a többieket jobbágyokká teszi s a hozzájok és birtokukhoz való királyi jogot Kovacsóczyra ruházza.[3]

1591 febr. 21-én Kovacsóczyéknak újabb jövedelemforrásuk nyílik a fejedelem azon adományában, mely szerint a meggyes-széki *Sálya* faluban életük folyamára nekik rendeli a tizednek két negyedét, minden árenda-fizetés nélkűl és ugyancsak a meggyes-széki *Nímes* faluban és az újegyház-széki *Holczman* faluban a tized negyedét, a velök járó árenda-fizetés mellett.[4]

1592-ben nyerik Kis-Küküllőmegyében *Kis-Denk*, *Szénaverős*, *Ballavásár*, *Domáld*, *Ádámos*, *Dombó* és a fehérmegyei *Lapád* községben fekvő birtokokat.[5]

Volt még birtoka Kovacsóczy Farkasnak Fejérmegyében is, és pedig az említett Kisfalud, aztán Ompajicza,

1 U. ott.
2 U. ott.
3 U. ott.
4 Gr. KEMÉNY F. Appendix Dipl. 14. k. 32. szám. (Erd. Múz. kvtára.)
5 NAGY IVÁN: Magyarország családai.

Dorombár, Felső-Diód, Monora, Csanád, Sorostély, Kis-Csergöd, Nagy-Csergöd és Alamor falvakban. Aztán négy faluja a Mezőségen, Torda vármegyében.* Végül a hatal mas görgényi uradalom.

Ily sűrű és bőkezű adományozások következtében a család vagyonossága gyorsan növekedett es Kovacsóczy Farkas csakhamar egyike lőn Erdély leggazdagabb főurainak. A birtokokkal sok gond, perlekedés szállott reá; de befolyásos állásában nem volt nehéz azokkal megmérkőznie. Az ellenmondások (contradictiók), a melyekkel a birtokba iktatásnál legtöbbször találkoztak, lassanként elnémúlnak, (hol szép szerivel, hol törvényes úton) s a tulajdon-jog tisztán és kétségbevonhatatlanúl szállott át reájok.

A legtöbb baj és gond a nagykiterjedésű 40—50 falus székely birtokkal járt, melyek közűl egyikre másikra különböző családok tartottak jogigényt, de lassanként ezek is tisztázódtak. Így 1592 dec. 26-án káposztás-szt.-miklósi Pókai István személyesen megjelenvén a fejedelem előtt, kinyilatkoztatta, hogy visszavonja azon ellenmondást, melyet Kovacsóczy beiktatásakor Koronkai Mihályfi Tamás neje (Melith Mária) révén Hodos, Jobbágytelke, Ehéd, Demjénháza, Vaja falvakra és Somosd határában a *Szálas-erdő* és *Égető* nevű erdőrészekre nézve tett.**

E nagy birtoktestek gondozását személyesen ketten sem bírhatván meg, megbízható tiszttartókat, ispánokat, kulcsárokat, deákokat tartottak hozzájok, a kik közűl a hűségesebbeket rendkívűli jótéteményekkel is igyekeztek a családhoz kapcsolni. Kovacsóczy 1590-iki végrendeleteiben hűséges gazdatisztjeiről is megemlékezik. János deák-

* Mindezek a Kovacsóczy János 1594 oct. 31. protestatiójában fordúlnak elő, miután K. F. halálával a birtokokat lefoglalták. (A br. Bálintitt ltrból.)

** Báthory Zsigmond oklevele (káptalani kiadásban) Ákosfalva 1592 decz. 26. (Báró Bálintitt József úr nagyernyei ltrából.)

nak, a kisfaludi ispánnak, 25 frt remuneratiót rendel, a mi tekintve a pénznek a mainál akkor több mint tízszeres értékét, nem volt jelentéktelen összeg. Andrásnak, a kisfaludi kulcsárnak, 20 frton felűl még «nyuszttal béllett újjas gránát mentéjét» hagyja, azon reményét fejezve ki, hogy ezután is szolgálni fog családjának, megemlékezvén az ő sok jótéteményéről. Velikey Pálnak 25 frton felűl gránát köpenyegét hagyja, hogy az ő halála után is forgolódjék neje és nénje körűl; Mihály deákot, a hodosi ispánt, megtartani hagyja tisztében, ha számadásai rendben találtatnak; Nyáry Mátyásnak adósságát engedi el; három más tisztjének szőnyegeket hagyatékoz.[1] Van rá példa, hogy földbirtokkal is jutalmazzák tisztjeik hű szolgálatát. Így Kovacsóczy János (1594) megykereki ispánjának, Somogyi Jánosnak, néhány esztendei szolgálata után Fehérmegyében *Újfaluban* lévő udvarházát adományozza, két jobbágygyal, szántóföldjeivel és minden tartozékaival, azon kikötéssel, hogy őt és feleségét éltök fogytáig szolgálja fizetésért.[2]

Kovacsóczy birtokai koronáját *Görgény vára és az ahhoz tartozó fejedelmi uradalom* képezte, melyet 1593 febr. havában kapott, midőn utoljára mosolygott rá ily verőfényesen a fejedelmi kegy napja.[3] Ezzel elérte azt, a mi a fejedelmek kiváló kegyeltjeinek fővágyát képezhette, a mivel pl. János Zsigmond, legkedveltebb híve, Békés

1 1590 aug. és oct. végrendeleteiből.

2 Eredetije 1594 apr. 23-ról a mvásárhelyi gróf Teleki-levéltárban (oklevelek 7649. sz.), káptalani átírata dr. SZENDREI JÁNOS gyűjteményében.

3 A görgényi uradalomhoz a következő falvak tartoztak: Petele város (!), Kásva, Telek, Nádas, Orsova, Kincses, Hodák, Libánfalva, Adorján, Sz.-Márton, Kakucs, Hétbik, Felső Kiher, Alsó Kiher, Felső Oroszi, Oláh-Belkény, Sorpháza, Szent-Mihálytelke, Nagy-Oroszfalu, Kis-Oroszfalu, Sz.-Imre, Radnótfája, Magyar-Belkény és Alsó-Oroszi Tordamegyében. Ugyanakkor kaphatta Jára, Ivánfalva, Mező-Csán és Boldócz tordamegyei falvakat; melyek a fönnebb említett fejérmegyei és a többször emlegetett székely falvakkal elő vannak számlálva a Kovacsóczy János 1594 oct. 31. protestatiójában, a birtokok lefoglalása ellen. (Eredeti káptalani kiadvány a báró Bálintitt ltrban.)

Gáspár —, később Báthory Zsigmond, nagybátyja, Bocskay István irányában tanúsította rendkívűli gratiáját.

Ugyanezen időre 1593-ra esik KOVACSÓCZY *második házassága.* Első felesége elhunyván, másodszor Erdély akkor legtekintélyesebb családjából nősűlt: KENDY Sándornak, egykori kormányzótársának leányát, KRISZTINÁT, Géczy Péter özvegyét vevén nőűl. E házasság által sógorságba jutott a fejedelmi családdal is, a mennyiben Kendy Sándor második leányát, Zsuzsánnát, Báthory Boldizsár választotta élettársáúl. 1592. Kovacsóczy lakodalma Kendy Krisztinával 1593 febr. 24-én húshagyó vasárnapján ment végbe nagy ünnepélyességgel Kendi-Lónán. A lakodalomra Sepsi-szentgyörgyi András alkalmi költeményt írt Epithalamium, mely Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent.*

E házasság nem soká boldogíthatá őt, mert alig egy év múlva erőszakos halál ragadta ki szerető neje karjaiból. A Kovacsóczy s Kendy család örömünnepélyei nagy-hirtelen változtak át a legsötétebb gyászszá: három Kendyné s két Kendy-leány egyszerre lettek özvegyekké.

II.

Kovacsóczytól a sors megtagadta, hogy természetes halállal múljék ki. Egy ízben 1590 nyarán és őszén nagy betegségben levén, közel volt a halálhoz s ekkor *végrendeletet* csinált, melyből családi viszonyairól, vagyoni állapotáról sok olyan felvilágositást nyerünk, a miket máshonnan ki nem fürkészhetnénk. Nem is egy, de három végrendelete maradt fönn; egyiket 1590 aug. 3-án Kisfaludon írta; a másodikat u. a. év oct. 13-án Gyulafehérvárt

* Epithalamium in honorem nuptiarum spectabilis et magn. dni Wolffgangi Kovachoczy, cancellarii et consiliarii ill. principis Transylvaniæ etc. Claudiopoli a. d. 1593. — Ennek a czímlapján megvan *Kovacsóczy czímere* is melyben egy száguldó szárnyas pegasus, liliom és rózsa alakok láthatók. — (Egyetlen példánya a gr. Teleki-konyvtárban Maros-Vásárhelyt.)

(ez az előbbi módosítása); a harmadikat 1591 oct. 22-én szintén Gyulafehérvárt készítette. Ez az előbbiektől lényegesen eltér.*

Végrendeleteiben mindenek előtt hálákat ad Istennek, lelki, testi és anyagi javaiért; lelkét Istennek és szent fiának, testét az ő anyjának, a földnek ajánlja. Gyulafehérvárt a nagy templomban kívánt nyugodni, a hol előre helyet csináltatott magának édesanyja mellett; koporsót (sarkophágot) egy olasz művész barátja, a fejedelmi udvarban élő Gienga által készíttetett; sírfeliratúl puritán egyszerűséggel csupán ennyit rendelt reá vésetni (latinúl): KOVACSÓCZY FARKAS *fekszem itt, az enyéimmel. Hogy ki voltam? ha valami jót tettem, tudják az utódok.*

Gyermekeit mindenekelőtt a fejedelem pártfogásába ajánlja, hívatkozván az ő hűséges és jámbor szolgálatára, «kit még ezután vészen jobban eszébe, minemű volt»; kéri a cardinált (Báthory Andrást), továbbá Báthory Istvánt és Boldizsárt is, hogy legyenek pártfogói árváinak és atyafiainak; ugyanarra kéri collegáit, a tanácsurakat, főkép Gálfi Jánost és Kendy Ferenczet. Családja, t. i. neveletlen gyermekei (egy kis leánya s három kis fia), továbbá neje és nénje gondviselőjeűl, gyámjáúl testvéröcscsét, Kovacsóczy Jánost rendelte. A birtokokat, melyeket vele eddig is osztatlanúl közösen bírt, teljhatalmúlag reá ruházza. «Valahol mi vagyon — úgymond — az én atyámfia Kovacsóczy János gondviselése alá hagyom, minthogy ekkédig mi köztünk semmi osztály és különbözés nem volt, hanem valami volt, mind köz volt vele, hogy ezután is viselje úgy gondját, mint övének és az ő árva atyafiai jószágocskájának». «Senki semmiben — így

* Végrendeletei (az első és harmadik egykorú másolatban, a második eredetiben) megvannak az Erd. Múz. gr. KEMÉNY J. Erd. tört. ered lev. I. k. 18, 19, 20. sz. a. A harmadik eredetije megvan a báró Bálintitt ltrban s innen ki van adva br. RADVÁNSZKY B. Magyar családélet és háztartás cz. m. III. k. 138. l.

folytatja — neki régulát ne szabjon, minden jövedelem kezébe járjon, ő tartsa és költse, valamint szereti. A gyermekek felnevekedése után is úgy bírjon mindennel, valamint akarja; azok is tőle hallgassanak, féljék, tiszteljék, mint enmagamat.» A ki ez ellen vétene, semmi része a jószágokban ne legyen.

Nejét illetőleg mindhárom végrendeletében máskép intézkedik. Az intézkedések különféleségéből az látszik, hogy Kovacsóczy Farkas első nejével ez időtájban nem jó egyetértésben élt s viszonyuk épen a három végrendelet írása között eltelt év folyamán mérgesedett el s került csaknem a törésig.

Az első végrendeletben arra inti nejét (*gazdámaszszony*-nak nevezi, hogy mint eddig, ezután is együtt lakjék az ő nénjével «s az árvácskáknak egyaránt viseljék gondjokat, isteni félelemben és jó erkölcsben együtt neveljék őket». Ha meg nem tudnának egyezni: úgy öcscse a *körtvélyfáji házat* a székely jószággal bocsássa az özvegy kezére, lakjék ott s éljen abból a két kisebb gyermekkel, a kiknek ő viselje gondját; ha férjhez menne, mind a jószágot, mind a gyermekeket öcscse és nénje vegyék kezökhöz. — *Második végrendeletében* 1000 frt «apró pénzen» kivűl a *hodosi* házat rendeli nejének azon esetre, ha nénjével «meg nem alkhatnék», négy falu, u. m. Jobbágytelke, Ehéd, Demjénháza és Remete birtokával; kivévén az ottani ménest, melyeket a fiúk számára tartott fenn. A gyermekek közűl ekkor már csak a legkisebb leánykát engedi át nejének; a legnagyobb fiút, Kristófot, öcscse —, a két kisebbet pedig nénje gondviselése alá rendeli. *A harmadik végrendeletben* «az gyermekek anyjának» mindössze 200 forintot hagyatékoz, külön lakóházúl pedig a *korogy-szent-mártoni* házat, a honnan mindent deputáljanak neki, a mivel hatod magával megéri. «Éljen ott, a míg valaki el nem veszi». «Egyik gyermekét se

tartsa, ide ne adják neki, *kiváltkép a leánkát, ha lehet, sohase lássa!* ... *Az gyermekek, ha felnőnek, házokba ne fogadják és soha együtt ne lakjanak vele.* Az ki különben (t. i. másképen) cselekednék, az én atyámfiai azt semmi marhámban részessé ne tegyék».

Honnan eredt eme szomorú meghasonlás, eme családi viszály? nem feszegetjük. Része lehetett abban a férj rokonainak; de része volt másoknak is, főkép Báthory Boldizsárnak, a ki léha erkölcseiről általában ismeretes. Kevés nyoma maradt ugyan fenn, mindössze egy rövid feljegyzés sejteti velünk, hogy Báthory Boldizsár volt Kovacsóczy családi nyugalmának feldúlója; de ez az egy adat sejteni engedi a végrendeletek különféle intézkedéseinek okát s főkép leánya neveltetésétől való eltiltása: a nő erkölcsi botlását. Midőn ugyanis 1590 sept. havában «Sombory László meghala s a kanczellárius a temetésére méne — így szól e följegyzés — kapván az alkalmatosságon, a kanczellárius távullétében, Báthory Boldisár sebesen rándúlt (Kolozsvárról, a hol országgyűlést tattottak) Fehérvárra és Kovacsóczy feleségének szemérme ellen leselkedni kezdett; innét támada köztük az ellenkezés.»*

E feljegyzésből sejthetjük, hogy mi az oka az utolsó végrendelet nejével szemben szigorú intézkedésének. Leányát most már végképen és kizárólag nénjére bízza Kovacsóczy s ha ez meghalna, menyére, Móga Juditra. Általok gondoskodik tisztességes kiházasításáról; jegyruhára 2000 aranyat és 2000 forint «apró pénzt» hagyván neki; arany és ezüstműveket is bőven: nyolcz udvarló serleget, tizenkét

* Kulcsár István krónikája 24. lapján, Szamosközy eme följegyzése alapján: «Ladislaus Sombory moritur 1590, domi suæ, dum nos Claudiopoli comitia celebramus. Profecto ad sepulturam eius Claudiopoli Kovaciocio, Balthazar Báthory regressus Albam, repente insidiari pudicitiæ uxoris Kovaciocii cæpit. Unde postea tot simultates emersere.» (IV. k. 24. l.) — Erre s ilyenekre vonatkozik Bethlen Farkas ama följegyzése is, hogy Báthory Boldizsárt azért is gyűlölték, «quod fama ferret illum Veneri indulgendo honestas etiam matronas contrectasse» (III. k. 5. l.).

modelokat (így!), korsót medenczéstől, gyertyatartókat, köves nyakbavetőt, pávás függőt s Velenczében csináltatott üveg függőket.

A fiúk gondviselését öcscsére és szintén nénjére bízza. Meghagyja, hogy tíz éves korukban német nyelv kedvéért valamely szász városba adják őket iskolába, tizenhat éves korukban küldjék őket külföldre, Német-, Olasz- vagy Francziaországba, tapasztalt nevelővel. «*Ha mit tanólhatnak, azt tartsák örökségeknek* — úgymond az életbölcseség tapasztalataiból merítő tudós atya — ne bízzanak se jószágokhoz, se marhájokhoz, ha ugyan sok volna is, mert az mind veszendő, *csak az egy emberség és tudomány marad meg mindvégig minden szerencséjekben nálok.*» Huszonnégy éves korukig az örökségből semmit se kapjanak kézbe; taníttatásukat a jószágok jövedelméből fedezzék; a készpénzt s arany és ezüst kincset jól megőrizzék számukra nagykorúságukig, biztos helyen.

Kincse pedig, vagy a mint akkor nevezték, arany és ezüst marhája, jó bőven volt a kanczelláriusnak. Kész pénze volt 1590 őszén, a végrendeletéhez csatolt «marhácskámról és adósságomról szóló emlékezet» szerint, egyik ládában 14,200 arany forint és 6000 forint apró pénz, másikban 3000 tallér és 1400 forint apró pénz; adóságlevelekben 6666 frt. Midőn az 1594-iki politikai gyilkosság után az áldozatok vagyonát lefoglalták, Kovacsóczy kincstárában (a mint pénztárnoka mondotta) találtak 31,000 aranyat és 28,000 tallért, a mely forgó pénzben 200,000 magyar frtot tett ki.* Tehát csak kész-pénze több volt a mai érték szerint egy-két milliónál.

Végrendeletében nagy vagyonához méltóan gondoskodik távolabbi, szegény rokonairól is. Anyai ágon való rokonát, Buday Mártont már életében Németországban tanit-

* Bethlen F. III. 489

19. KOVACSÓCZY SAJÁTKEZŰ VÉGRENDELETÉNEK UTOLSÓ LAPJA.
GYULAFEJÉRVÁR, 1591 OCT. 21.

tatván, költséget rendel további neveltetésére is; húgát, Buday Annókot testvéreire bízza és tisztességesen kiházasítani rendeli. Pál Katának kiházasítására 50 forintot hagy. Sombory László árváinak tutorságát, a kiknek eddig ő volt gyámjok, Kendy Ferenczre bízza.

Az akkori kor szokása szerint a fejedelemről, rokonairól, udvari tiszttársairól s jó barátairól sem feledkezett meg végrendeletében. A fejedelemnek az ő kék paripáját hagyja egy öreg gostyánnal együtt; cardinál uramnak a szegparipát; Báthory Istvánnak egy nemes fajú «csitkót»; Boldizsárnak egy kék lovat; Gálfinak egy aranyas kupát; Jósikának egy, a portáról kapott szablyát. Tiszttartóinak, szolgáinak fizetéseken felűl kisebb-nagyobb tiszteletdíjat és ajándékot. Jótékony czélokra is hagyatékoz: a fehérvári iskola építésére 100 ftot, kórházbeli szegényeknek 25 frtot, a szegényeknek a temetéskor kiosztandó egy-egy frtot; végűl a temetési szertartást végező predikátoroknak 10—10 forintot, a két káplánnak 5—5 frtot s ugyanannyit a kisfaludi plebánosnak.

Eme végrendelkezéseket három évvel élte túl Kovacsóczy. Valószínű, hogy életviszonyai változtával, első felesége halála s a másodikkal való egybekelése után egy s más tekintetben változtatott végrendeletén. Már 1591-ben szándékát fejezi ki, hogy «egyéb aprólék dolgokról más helyen Istennek segítségéből és más időben többet emlékezik»; de ezeknek semmi nyoma nem maradt ránk.

III.

Kovacsóczy mint író és irodalompártoló is kiváló szerepet játszott és előkelő helyet foglalt el, nemcsak Erdélyben, de Magyar- és Lengyelországban, sőt a nyugoti nemzetek humanistái között is. Minden nagyítás nélkűl mondhatjuk, hogy kortársai között Erdélyben ő volt a legtudo-

mányosabban képzett emberek egyike, a kit honfitársai e tekintetben vezérökűl ismertek el.

Már ifjú korában, midőn a külföldön jár: tudósok és írók között forgolódik legszívesebben; az olasz humanisták között «nagyon jó hírnevet hagyott hátra»;* egyik-másik olasz tudóssal később is fentartotta ismeretségét. Első szereplését hazánk történetében a tudománynak tett szolgálatával kapcsolatosan találjuk följegyezve. Mint Forgách Ferencznek, a tudós történetírónak, bizalmas meghitt embere, ő a közbenjáró Brutus János Mihálynak a hírneves olasz történetírónak Erdélybe édesgetésében. 1572 martius 21-én írt Kovacsóczy Páduából a Párisban tartózkodó Brutusnak és felvette az előbbi alkudozás elejtett fonalát. Brutus apr. 14-iki válaszára ismételve írt neki Kovacsóczy Lyonba, a melynek következtében Brutus elhatározta, hogy Erdélybe megy s elfogadja a felajánlott udvari történetírói állást.** Utazása viszontagságos volt, Bécsben nem találta a Forgách emberét, bejött Magyarországba Semptére, majd visszatért ismét Bécsbe, hogy ott várja meg az Erdélyből elibe küldendő úti költséget.

Midőn Kovacsóczy külföldi utazásaiból hazatért, már Erdélyben találta Brutust s vele baráti viszonyba lépett, a mely még bensőbbé vált, midőn mindketten a lengyel király udvarában tartózkodtak s fenmaradt akkor is, miután Kovacsóczy Erdélybe visszatérvén, többé csak szellemileg érintkezhettek.

A lengyelországi humanisták közűl baráti kötelék fűzte őt a tudós Dudith András volt pécsi püspökhöz, ki a tridenti zsinaton tartott fényes szónoklata által európai hírnévre tett szert. Bár Dudith később a politika terén Kovacsóczyval ellenkező táborban működik (a császárnak len-

* Bethlen F. III. 464. l.

** Levelezésük ki van adva Forgách F. Historiájának a Bevezetésében. (Akad. kiadvány.)

gyel királylyá választását ő készíti elő Lengyelországban s Báthorynak egyik legerősebb ellenfele : a baráti viszony és a tudományos kötelék közte és Kovacsóczy közt ennek daczára sem szakad szét.[1]

Lengyelországban többek közt még Tidemannus Gesius dr. levelez vele tudományos dolgokban. 1577 jun. 21-én egy fiatal orvost ajánl neki, a ki a páduai egyetem híres doctorának, Mercurialisnak segédje volt s ettől könyveket és levelet hozott Kovacsóczynak, mint a nagyhírü doctor régi ismerősének. Tidemann maga is kikéri Kovacsócsy tanácsát és kritikáját tudományos munkái felett. Igy a *porosz történetekről* írott munkájából előbb mutatványt ad neki, midőn még együtt vannak a királyi udvarban, később megküldi neki az egészet és kéri bírálatát.[2] A lengyel királyi udvarban élő tudósok és orvosok általában sokat adtak Kovacsóczy itéletére. Midőn Báthory István meghal s két udvari orvosa között kitör az a nevezetes, egész egy évtizedig tartott tollharcz, melyben mindkettő tudatlansággal vádolja a másikat s a király halálát kölcsönösen egymásnak tulajdonítják : ebben a legelső munka, mely a polemiát megindítja, Kovacsóczyhoz intézett levél alakjában van írva.[4]

István király udvara tudományos körének egyik kimagasló alakja volt Berzeviczy Márton, az erdélyi ügyek kanczelIárja, a kinek oldala mellett Kovacsóczy titkári és alkanczellári állást viselt, a kivel Erdélyből is mindig fentartotta szoros baráti összeköttetését, s a kinek mint láttuk, Kovacsóczy munkája *Erdély kormányzásáról*, a kiadó ál-

1 Kovacsóczy F. levelei Dudithnak a bécsi áll. ltrban, Polonica.

2 Tidemannus Gesius dr. »gen. et doctissimo dno W. Covacciocio R Mattis rerum Transylvanarum secretario« Torn 1577 jun. 21. és jul 20. (A bp egyet. kvtár eredeti kéziratai közt.)

3 Epistola gen dni Georgii *Chiak r* secretarii ungari De morbo et obitu ser magni Stephani regis Poloniae Ad magn Wolfg. Kowacionium supremum regni Trans cancellarium Nyomtat megjelent Kolozsvárt 1578 Megvan a bp egyet és múz. kvtarban

tal ajánltatott. E tudományos körhöz tartozott még Gyulai Pál, a ki Kovacsóczyt a királyi titkárságban követte, s a ki neki nászajándékúl ama nagybecsű történeti munkát írta az 1580-diki orosz hadjáratról s a kivel később Erdélyben ismét együtt működtek mindaddig, míg Gyulai oly szerencsétlen véget nem ért.[1]

Kovacsóczy Erdélyből is fentartotta érintkezését a lengyelországi tudósokkal és írókkal. Hermann Dániel, porosz költő is megküldi neki «De rana et lacerta» czímű költeményét, majd «Stephaneis Moschovitica» czímű történeti munkáját, István király hadjáratairól az oroszok ellen, mely Danczkában 1582-ben jelent meg.[2]

Erdélyben az irodalmi életnek az ő korában Kovacsóczy volt a központja. A tudósok, tanárok, írók hozzá folya-

20. KASSAI ZSIGMOND DÁVID ALÁÍRÁSA.

modnak ügyes bajos dolgaikban, neki küldik munkáikat bírálat végett, szívesen ajánlják neki műveiket, őt tartván a legműértőbb Mæcenasnak. Kassai Zsigmond Dávid a fehérvári gymnasium igazgatójának és másoknak fenmaradt levelei tanúsítják, mennyire érdeklődött ő az irodalmi viszonyok és az írók iránt.[3] Irodalom-szeretetéről élénken tanúskodik a neki ajánlott művek nagy száma is. A már említett lakodalmi és gyászverseken kívűl egész sereg munka viseli homlokán az ő nevét, mint Mæcenasét. Nevezetesebbek ezek közűl: Squarcialupus Marcellus, a fejedelem olasz orvosának (a kivel Kovacsóczy baráti viszony-

1 Báthory Boldizsár boszújának esett áldozatúl, a ki drabantjai által Gyulait abafáji udvarházában felkonczoltatta.

2 Ld. Történelmi Tár 1881. évf. 481. l.

3 Magyar tudósok levelei. Történelmi Tár 1881. évf. 483. l.

ban állott) munkája, «Simonis Simonii Lucensis primus triumphus»-a (Kolozsvár, 1584);* ugyanarról a Simonius doctorról, a ki István királyt halálos ágyán oly szomorú eredménynyel gyógyította, mint annak udvari orvosa. Ilyen

ILLVSTRIBVS ET MAGNIFICIS DOMINIS, D. ALEXANDRO Kendi, Domino VVOLGANGO Couacciocio, et Domino LADISLAO Somborio: Inclyti Regni Transsiluaniç, siue veteris Daciç, Præsidibus optimis & laudatissimis, dominis & patronis Ecclesiarũ ex Dei verbo Reformatarum benignissimis. Gratiam & pacem à Deo Patre & Domino nostro IESV Christo.

MPEDOCLES *Agrigentinus, Illustres et Magnifici Domini, qui omnia, quæ in rerũ natura quouis pacto cohæreãt, ex lite et amicitia cõ-*

* ij *stare*

21. BEREGSZÁSZY P. «APOLOGIÁ»-JÁNAK ELSŐ LAPJA (AZ ...)

BEREGSZÁSZY Péter, váradi lelkésztől: *A ref. egyházak apologiája;*** melyet ez a három kormányzónak ajánlott, nyilvános bizonyságául annak, a mit az ajánlásban a szerző is kifejez, hogy a ref. egyháznak voltak hívei. Az ő költse-

* Ld. SZABÓ KÁROLY Régi Magyar Könyvtár, II. k. 40. l.
** Megvan a bp. egyet. kvtárban.

gén látott világot Gyulai Pál említett történeti munkája: «István király 1550-iki orosz hadjáratának leírása», és Csakor György, lengyelországi magyar titkár «Levele a felséges nagy István lengyel király betegségéről és haláláról, nagyságos Kovacsóczy Farkashoz, Erdély főkanczellárjához», — Kolozsvárt a Heltai Gáspár nyomdájában

EPISTOLA

GENEROSI DOMINI
GEORGII CHIAKOR
SECRETARII VNGARI, DE MORBO ET OBITV SERENISSIMI MAGNI STEPHANI REGIS POLONIÆ.

AD MAGNIFICVM WOLFGANGVM KOWACIOUIUM supremum Regni Transyluaniæ Cancellarium.

CVM EIVSDEM EXAMIME.

Quæ ex Vngarico in Latinum sermonem nuper quam fidelissime sunt conuersa.

CLAVDIOPOLI.

22. CSAKOR GYÖRGY «EPISTOLÁ»-JA CZÍMLAPJA.

(1581, 1587). Neki ajánlotta Deidrich György: «Theses ethice de causa efficiente virtutum moralium» — és Basilius Lénárd: «Theses theologicæ: De veris ecclesiæ visibilis notis» czímű munkáját, melyek Szebenben 1592—1594-ben jelentek meg. A szepesi Pilc Bálint, fejérvári diák, ódát írt hozzá stb.*

* Szabó Kár.: Régi Magyar Könyvtár, II. 49.

Hogy maga Kovacsóczy is a legkiválóbb írók közé tartozott, a ki ismereteinek széles köre, gondolatainak mélysége, ítéleteinek tiszta világossága, irályának szépsége által felűlmúlta legtöbb kortársát: arról élénken tanúskodnak kormányzósága idején István királynak írt szép magyar jelentései; *Erdély kormányzásáról* írt munkája; az 1587-iki varsói királyválasztási országgyűlésen tartott szónoklata; s Báthory Zsigmond idejében a kanczellária nagyfontosságú munkálatai. Nemcsak anyanyelvén s az akkori tudományos nyelven, latinúl, tudott remekelni tollával; de kitűnően írt olaszúl; németűl meg épen verseket írt, melyek 1584-ben nyomtatásban is megjelentek.*

Magyarországi tudósok, államférfiak, hadvezérek, a kikkel összeköttetésben állott, szintén nagyra becsülték Kovacsóczyt. A Forgáchok akkor élő tagjai, történelmünk kimagasló alakjai, Simon, Imre és Zsigmond, mindvégig fentartották vele azt a baráti viszonyt, melyben ő korán elhunyt testvérökkel a történetíró Forgách Ferenczczel állott.

Forgách Imre, Trencsénmegye főispánja, 1586-ban, midőn Szidonia szász-lauenburgi herczenőt oltárhoz vezetni készűl, lakodalmára Báthory Zsigmond fejedelemmel együtt meghívta Kovacsóczyt, «kinek igen szep felelő levele — írja Budai — még ma is megvan, melyet ő hozzá írt vissza Tordamegyében Régenből 11. január a mondott esztendőben».** — Ugyancsak Forgách Imre 1588 april 13-án trencsén-hévvizi fürdőjéből szeretettől áradozó levélben keresi fel őt, melyben biztosítja, hogy szívében a régi szeretet tüzét sem az idő és tavolság, sem az öregség bajai ki nem olthatják; küldi neki Forgách Ferencznek épen akkor kinyomatott munkáit: Despot életrajzát, Szigetvár ostromát s a híres magyar költők

* Horányi. Memoria Hung. Zwittinger Bibliographiajára (35) hivatkozva.
** Polgári Lexicon II. 47.

23. FORGÁCH IMRE ARCZKÉPE.

Megjegyzendő, hogy halálának éve e később készült képen tévesen van 1586-ra téve, mert ő 1589-ben halt meg. (Ld. Forgách Imre naplóját az Orsz. Levéltárban, ism Komáromy András a Turul 1889. évf. 70—78. l.)

epigrammáit. Írja, hogy Forgách Ferencz nagy történeti munkáit is szándékozik kinyomatni; említ egy most már ismeretlen, úgy látszik elveszett *történeti munkát* PÉCHY GÁSPÁRtól.[1] Ő is megkapta s nagy gyönyörűséggel olvasta Kovacsóczy nyomtatásban megjelent munkáit. «*Szívemből örvendek* (úgymond), *hogy Magyarország benned oly férfiúval dicsekedhetik, a milyennel az elmúlt századokban alig dicsekedhetett;* segéljen Isten, hogy hazádnak díszét továbbra is előmozdíthasd, s dicső fejedelmedet, Erdély gyönyörűségét, még sokáig segíthesd tanácsoddal, munkáddal s nemes törekvéseiddel.»[2]

24. FORGÁCH IMRE ALÁIRÁSA

Így vélekedett Forgách Imre Kovacsóczyról; hasonlóképen FORGÁCH SIMON is, a kiváló hadvezér, a ki még felülmúlja öcscsét a Kovacsóczy iránt érzett szeretet és nagyrabecsülés tekintetében.

Általában a Forgáchoknak, a kik a Báthory-házzal rokonságban voltak, bármi ügyes-bajos dolguk volt Erdélyben, Kovacsóczyhoz fordúlnak, hogy kérésüket a fejedelemnél támogassa. A kolosmonostori jószághoz jogot formálván, midőn a jezsuiták onnan kitiltattak, kérik a fejedelemtől e birtok kezükbe bocsátását s Kovacsóczytól, kérésük támogatását.[3] Kovacsóczyhoz fordúlt pártfogásért Forgách Simon akkor is (1592 dec. 25), midőn nővére,

1 PÉCHY GÁSPÁR Ferdinánd királynak volt udvari híve, s követe Rómába a pápához, Martinuzzi megöletése után.

2 Forgách Imre Kovacsóczy Farkasnak Datum in thermis meis 1588 apr 13 (Eredetije a bp. egyet. kvtárban.)

3 Kovacsóczy Forgách Simonnak Gy. Fejérvár 1589 márt 4 Báthory Zsig

özv. Segnyei Zsigmondné, fiának a török rabságból kiszabadítása érdekében az erdélyi fejedelmet arra kéri, hogy járjon közbe Zrínyinél: cseréltetné ki az ifjú Segnyei Miklóst valamely nála lévő török rabért, a mennyiben ez néhány év előtt az ő udvarában szolgált s az ő közelében Szigetvárnál került fogságba; a török rab váltságdíját a Forgách-testvérek ajánlkoznak megfizetni. Viszont-szolgálat fejében fölajánlja Forgách Simon az akkor özvegy Kovacsóczynak, hogy ha nősűlni óhajtana, találnának neki Magyarországon olyan, az ő sorsához illő feleséget, a ki jobban megbecsülné őt, mint «amaz erdélyi hölgy».* A «Transilvanica illa» alatt bizonyára Kovacsóczy első feleségét érti, a kivel nem volt valami boldog házas élete, nempedig Kendy Sándor leányát, a kivel épen ez idő tájban készűlő házassága két hónap múlva történt meg.

Forgách Simon, az ősz hadvezér, 1594 folyamán fényes győzelmeket vív a török felett. Diadalairól siet értesíteni barátját, Kovacsóczyt, a hatvani táborból; szintúgy fia, Zsigmond, Esztergom alól. Kovacsóczy 1594 maj. 20-án és 27-én örömtől áradozva gratulál a fényes győzedelemhez; annak örűl főként — úgymond — hogy Forgách Simon volt a fővezér abban az ütközetben, a melylyel oly dicsően pecsételte meg előbbi diadalit, «kinek memoriája, quamdiu sol et luna erunt, mindenkor megmarad».**

Az a viszony, a mely Kovacsóczy és a Forgáchok között fennállott, fényesen tanúsítja, mily nagyra becsülték ők tehetségeit, a hazának és a Báthory-háznak tett szolgálatait. A büszke régi dinasta család, melynek tagjai több százados történeti múltra hívatkozhattak, mintegy

mondé u. akkor és Forgách Imre lemondása a monostori jusról Simon javára, Trencsén 1289 apr. 13-áról, eredetiben megvannak a gr. Forgáchok Nem. Múz. deponált ltrában.

* Forgách Simon Kovacsóczynak, Herknecht 1592 dec. 25. (Eredetije a bp. egyet. ktárban.)

** Kovacsóczy F. sajátkezű levelei Forgách Simonhoz Tordáról, 1594 maj. 20., Gy.-Fejérvárról 1594 maj. 27. Nemz. Múz. Forgách-levéltár

FORGÁCH ZSIGMOND

magok fölé emelik a méltóságban «homo novus» — szellemi aristokratát.

A legszebb dicshimnust Forgách Simon zengte Kovacsóczyról, ama szép szavaival, melyeket egyik erdélyi barátjához intézett leveléből Bethlen Farkas jegyzett föl: «Elvesztettük (úgymond Dudithot, Európa díszét, nemzetünk koronáját, lelkem felét; *de bárcsak a mi Magyarországunk legalább három, a ti Erdélyetek pedig két* KOVACSÓCZY*val dicsekedhetnék: nemzetünk sorsa mindjárt jobban intéztetnék.*»*

* «Emericus vero Forgach baro in Hungaria degens, de eodem (t. i. Kovacsóczyról) litteras ad quendam Magnatem Transylvaniæ exarant (ut formalibus ejus utamur): Amisimus Dudicium, decus Europæ, coronam gentis nostræ, dimidium certe animæ meæ, *sed utinam nostra Hungaria tres, vestra vero Dacia duos saltem Kovácsoczios haberet, aequabilius certe res gentis nostrae administrarentur.*» (BETHLEN F. Hist. III. 404.)

25. FORGÁCH SIMON ALÁIRASA

Credo in Deum Patrem etc., Unam Sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam Sanctorum communionem.

Scriptum manu Regis

26. BÁTHORY ISTVÁN SAJÁTKEZŰ HITVALLÁSA.

VALLÁSI ÉS POLITIKAI KÜZDELMEK.

1588–1594.

I.

Báthory István végrendelete utolsó pontjában a következőket mondja: «Végűl te hozzád fordúlok kedves unokaöcsém, Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond, és szívedre kötöm főként a kolozsvári és fehérvári collegiumot, melyeket atyád és én alapítottunk saját költségünkön. Ha lelked és hazád üdve kedves előtted, védelmezd és oltalmazd meg ezeket. Hiszem, hogy lesznek némely ariánusok,* főként a kolozsváriak, a kik azokat kiforgatni akarják; kedvezni fognak ezeknek tanácsuraid mindannyian, mind a kálvinisták, mind a lutheránusok; lesznek eretnek udvarnokaid között, a kik neked hízelegve, a jezsuiták ellen fognak ösztönözni. Hanem ha férfi vagy, egy kis szilárdsággal könnyen ellenállhatsz mindezeknek. Bárcsak abban az egyben eleget tehetnék irántad való hajlamaimnak, hogy legalább néhány bizalmas és kegyes *katholikus* tanácsost és bejárót rendelhetnék melléd: neked javadra, nekem megnyugvásomra szolgálna. De itt is (t. i. Lengyelországban) oly nagy az idők és erkölcsök meg-

* Az unitariusokat nevezi így

változása, hogy csaknem mindannyian kitértek és különféle eretnekségnek hódolnak. Csak te ne engedj; ha helyedet megállod, annál nagyobb lesz dicsőséged és örök jutalmad.»[1]

István király jól ismerte az erdélyi viszonyokat és találóan jósolt. Alig hogy szentelt hamvait 1588 maj. 23-án örök nyugóvó helyére, a krakkai várbeli templom királyi sírboltjába elhelyezték,[2] Erdélyben kitört a vallásháború. Szerencsére nem fegyverrel, csak szóval és tollal folyt. A jezsuiták befolyásának mindinkább erősbödése, hatalmuk rohamos emelkedése s főkép a megszabott korlátokon, a tanügy terén túlterjeszkedésük: kihívta ellenök a csaknem egészen protestáns ország közvéleményét s a rendek az 1588 oct. országgyűlésen azt követelték a fejedelemtől, hogy a jezsuiták tiltassanak ki az országból. Báthory Zsigmond eleinte a legerélyesebben ellenezte a rendek kívánságát, mire ezek az adó megtagadásával feleltek. A jezsuiták viszont 1588 nov. 4. kelettel emlékiratot nyujtottak át a fejedelemnek, melyben tiltakoznak a rendek ellenök irányúló törekvése ellen s szószerint idézik István király végrendeletének fönnebb közölt, rájok vonatkozó, s őket annyira védelmező pontját.[3]

Még ez év folyamán (1588 dec. 8—23) újabb országgyűlést tartottak, melynek a jezsuiták ügyén kívűl is nagyon fontos teendői voltak, a mennyiben Ghiczy János öregsége és betegeskedése miatt le akart köszönni a kor-

1 Báthory István király végrendeletének másolata megvan többek közt a lembergi gr. Osolinski-könyvtár 168 cod. 360. l.

2 Halála (1586 dec 12.) után másfél évvel szállították át a litván Grodnóról, a hol meghalt s ideiglenesen eltemettetett. A lengyel királyok ünnepélyes eltemetése rendesen az új király megválasztatása és beiktatása után történt Most a két választott király (Váza Zsigmond és Miksa főherczeg) versengese, fegyveres összetűzése, majd Miksa főherczeg elfogatása és internálása után a sokáig tartott kiegyezési targyalások is hátráltatták a temetést Erdélyből Bocskay Istvánt és Perneszi Istvánt küldötte a fejedelem az ő személye képviselőiűl a temetésre

3 A memorandum egykoru másolata megvan a bp. egyet kvtárban

mányzóságról. Az országgyűlés igen népes és nagyon élénk volt. Meggyesen a nagy templomban folyt a tanácskozás. A rendek most már a leghatározottabban követelték a jezsuiták kitiltását az országból. — A fejedelem sokáig ellenállott. A fel- és leíratok sűrűn váltogatták egymást.

A rendek deczember 12-én emlékíratot nyujtottak át a fejedelemnek, a ki jobbján a kormányzóval Kovacsóczyval és Kendy Sándorral, balján unokabátyjával, Boldizsárral és két udvarmesterével fogadta a követséget s vette át a felolvasott memorandumot.

Másnap (decz. 13) Kovacsóczy mint korlátnok és Gálfi az udvarmester vitték a gyűlésbe a fejedelem tagadó válaszát.

A rendek (decz. 14) újabb fölterjesztéssel válaszoltak. Az nap este hat órakor a fejedelem magához hívatta a jezsuitákat. Kovacsóczy és Sombori fogadta őket a fejedelem szállásán. Megbízatásuk volt a fejedelemtől, hogy compromissumot létesítsenek a jezsuitákkal, olyan értelemben, hogy egyezzenek belé egy helyen (Monostoron) való letelepítésökbe. A fejedelem sokat töprenkedik — mondá a korlátnok — hogyan tarthatna meg titeket és csillapíthatná le a rendeket is. Ilyen forma rövid bevezetés után áttérvén a dologra, melegen ajánlotta a fejedelem nevében, hogy nyugodjanak önként belé az egy helyre való letelepítésbe.

A korlátnok a helyzet kényszerűségével érvelt, hozzátévén, hogy az 1566-iki törvény után, midőn az országból kitiltattak, birtokaiknak semmi jogalapja nincs, s hogy ők most újabban tanítás s nem hitszónoklás czéljából hívattak be és mégis egyházi szónoklatokat tartván, megszegték a föltételeket, a melyek kikötésével az ország rendei megnyugodtak az ő behívatásukba. — A jezsuiták azonban nem voltak hajlandók jószántukból engedni s

kereken kijelentették, hogy csak az erőszak előtt fognak meghajólni.*

A fejedelem ennek daczára decz. 16-án reggel kilencz órakor KOVACSÓCZY és Bocskay által azt a választ küldötte a rendeknek, hogy hajlandó a jezsuitákat Fehérvárról, Mihálykőről, Váradról és Kolozsvárról eltávolítani s egy helyen, Monostoron, telepíteni le. De a rendek ép oly kevéssé voltak hajlandók az engedékenységre, mint a jezsuiták; s a fejedelem ajánlatát nem fogadván el, azt újabb követség által tüstént tudtára adták. A fejedelem végre — nem tartván tanácsosnak tovább is ellenkezni a türelmetlenkedni kezdő rendek akaratával — dec. 16-án KOVACSÓCZY és Ghiczy által kijelentette, hogy habár nehezen határozhatta el magát nevelőivel szemben arra, de az ország közóhajtására nem tagadhatja meg beleegyezését az országgyűlés ama határozatától, hogy a jezsuiták úgy Erdélyből, mint a magyarországi részekből 25 nap alatt örökre eltávozni tartozzanak.

Kovacsóczy magatartása e kényes ügyben olyan volt, a milyet egyrészt meggyőződése, másrészt hívatala eléje szabott. Szívében, úgy látszik, egyetértett hitsorsosaival, a tanácsurak és rendek többségével; de másrészt a fejedelem érzelmei iránt is gyöngédséggel viseltetett. Ennélfogva kiválóan alkalmas volt a közvetítő szerepre, a mire állásánál fogva is hívatva vala.

Az országgyűlés másik fontos tárgya volt a kormányzóság kérdése. A lemondott Ghiczy helyébe nem választottak új kormányzót, hanem nagykorúsították a tizenöt éves ifjú fejedelmet s kezébe adták az uralkodást, mellé rendelvén tanácsosokúl, állandóan az udvarnál tartózkodás kötelezettségével, Báthory Boldizsárt, KOVACSÓCZY Farkast és Gálfi Jánost. — Kendy Sándor akkor mondotta

* SZILÁGYI S. Erd. Ogy. Eml. III. k. 87. l.

27. BÁTHORY ZSIGMOND ALÁÍRÁSA ÉS OLDALJEGYZETE. URALKODÁSA ELSŐ ÉVÉBŐL.

baráti körben ama, nemsokára beteljesedett baljóslatú szavakat: kezébe adtátok a gyeplőt, bizony megbánjátok!

Báthory Zsigmond tehát a jezsuiták kiűzetése árán a fejedelmi hatalom gyakorlatához jutott.

A jezsuiták azonban a döntő ütközet elvesztése után sem adták föl a harczot, s miután nyílt küzdelemben legyőzettek, titokban folytatták a mérkőzést. Álruhában többen bent maradtak az udvarban s az országban, s a fejedelem gyóntatói, titkos tanácsadói ezután is ők maradtak. Az ő befolyásuknak tulajdonítják egykori és későbbi történetírók azon politikai változást, a mely szakított az ország eddigi hagyományaival, s mely a török barátság helyett a némettel való szövetkezést választotta irányelvéül. Carillo Alfonz jezsuita atyának, mint a pápa követének, jutott a végzetes szerep, erre az útra terelni Báthory Zsigmondot.

Erdély politikája Szapolyai János óta a törökkel való egyezségen nyugodott. Ennek köszönhette Erdély a békét és nyugalmat, melyet évtizedek óta élvezett. Most, hogy a török ereje a persa hadjáratok s belső zavarok következtében meggyengült, a császár-király elérkezettnek vélte az időt Magyarország felszabadítására a török alól. Ennek keresztülvitelére legelső és fontos lépésnek tartották, hogy Erdélyt a töröktől elvonva, hadi szövetségesül nyerjék. Carillo, pápai követ, azzal a megbízatással küldetett Erdélybe, hogy a fejedelmet a törökkel szakításra s a császárral való szövetkezésre bírja. Nem volt könnyű feladat, mert a fejedelem tanácsosai s a rendek nagy többsége határozottan török-párti volt, — azon szilárd meggyőződésből, hogy a törökkel való nyílt ellenségeskedés Erdélyre csak szerencsétlenséget hozhat. Carillonak tehát első törekvése az volt, hogy a gyönge fejedelmet török-párti környezetétől elszigetelve, saját befolyása alá vonja s az ő terveit gátló fejedelmi rokonok és tanácsosok iránt

a fejedelem amúgyis könnyen gyanakvó lelkében bizalmatlanságot ébreszszen. És ez sikerült is neki. Báthory Boldizsár ellen, ki a kormányzásban eleinte kiváló szerepet játszott, csakhamar azt a gyanút és féltékenységet csepegtette a fejedelem szívébe, mintha unokabátyja az ő fejedelemségére vágyakoznék. Gyulai Pál és Gálfi János (a kik az e fölött tartott titkos tanácsülésben arra szavaztak, hogy szükség esetén Báthory Boldizsár megölettessék), eme viszálynak lettek áldozatai. Gyulait Boldizsár testőrei e miatt vagdalták össze abafájai udvarházánál (1592 végén); Gálfit, egykori nevelőjét, udvarmesterét, a háladatlan fejedelem maga öleté meg Huszton (1593 elején). Kovacsóczy, a kit benső barátjának, Gyulainak, váratlan és szomorú halála szíven találta, a fogságba került Gálfi érdekében mindent elkövetett, hogy életét megmentse; de hiába: az általa kieszközölt kegyelem későn érkezett. A dolog így történt.

Báthory Zsigmond, miután a marosújvári udvarházából elmenekült Gálfit elfogták s ő Husztra vitette fogságba: «megparancsolja igen erősen Szabó Balázsnak (a huszti várnagynak), hogy mindjárt fejét vétesse. Ezt megértvén Kovacsóczy Farkas kanczellárius, mindjárt Báthory Zsigmondhoz mégyen s mindenképen azon lészen, hogy szándékát megváltoztassa vele». Térden állva kérte, emlékeznék meg arról, hogy Gálfi mintegy nevelő dajkája volt, karjai között hordozta, a fejedelemséget is neki köszönheti; emlékeztette azon ígéretére, hogy Gálfi fölött a tanácsurak tudta nélkül nem fog ítélni. Kovacsóczy kérése meglágyította a fejedelem elfásúlt szívét, a miért is «Zsigmond egy levelet ír, hogy megkegyelmezzen Gálfinak. Kovacsóczy egy postától, Egervári Jánostól, nagyhirtelen elküldé Husztra; igér neki ötven aranyat, és hogy jószágot is szerez néki, ha gyorsan jár. Az posta oda jutván, hát csak azon órában vétette fejit Szabó Balázs; mikoron Gálfi

csak egy órát kérne életinek az imádságra, azt sem engedte.»[1]

Az udvari fondorlatok Kovacsóczyt sem hagyták érintetlenűl. Báthory Boldizsár irígy szemmel nézte azt a befolyást, melyet unokaöcscsére korlátnoka gyakorolt; Kovacsóczynak viszont személyes okai is voltak a ledér és könnyelmű Boldizsárt gyűlölni, ki, mint láttuk, családi szentélyébe is betolakodott. A fejedelem maga lépett közbe, hogy a kölcsönös gyűlölködésből származható veszedelemnek elejét vegye. Ismerte bátyját, hogy szenvedélyében fékezhetetlen, látta Gyulai és mások példájából, hogy bosszúvágya mindenre képessé teszi; méltán félthette azért hű kanczellárját, a ki oly sok jó szolgálatot tett neki ez időtájban is (1591—92), midőn a lengyel királyság kérdése újra napirenden forgott, melyben a diplomatia fínom szálai ismét Kovacsóczy kezébe futottak össze. A fejedelem tehát személyesen lépett közbe, hogy a gyűlölködő ellenfeleket összebékéltesse. Magához hívatta mind a kettőt s szívökre beszélvén, elhitetni igyekezett velök, hogy a köztük támadt egyenetlenkedés csupán félreértésből és hamis hírekből keletkezett s ekkép kibékítvén őket: a béke biztosítására ünnepies oklevélbe foglaltatta a kiengesztelődés tényét, aláírván azt maga, a Báthory-testvérek, Kovacsóczy és más «nagyságos» személyek, a kik jelen voltak.[2]

E mesterséges békesség azonban valódivá csak azután vált, miután a hatalmas ellenfelek sógorokká lettek[3] s egy politikai hajóban eveztek a fejedelmi kegyvesztés szirtjei és örvényei között — s végűl együtt mentek a halálba.

1 Szamosközy István: Történeti Maradványai, IV. k. 26. l.

2 Az érdekes oklevél egykorú másolata megvan a Szamosközy gyűjteményében a bp. egyet. kvtárban.

3 Báthory Boldizsár 1592 febr. 9-én vette el Kendy Sándor leányát, Zsuzsánnát, Kovacsóczy F. 1593 febr. 24-en a Kendy Sándor második leányát, Krisztinát, Géczi Péter özvegyét, a ki Kovacsóczy halála után még kétszer ment férjhez, Némethy Györgyhöz, majd Haller Zsigmondhoz.

II.

1593-ban megkezdődött Magyarországon a török ellen a tizenötéves háború. A keresztyén fegyverek diadallal kezdték a mérkőzést a pogány hanyatló hatalmával. Pálfi dunántúli, Forgách Simon és vezértársai füleki és hatvani győzelmei felvillanyozták Erdélyt is. «Nagy örömmel értettök e napokban mind egyebektől, s mind főképen a kegyelmed leveléből (írja Kovacsóczy Farkas Forgách Simonnak 1594 maj. 20-án), minemű győzedelemmel látogatta meg Isten kegyelmeteket, ki az jó Istennek nagy kegyelmessége az övéin; jele is annak, hogy ő felsége jam non in perpetuum irascitur nobis, horgot akar vetni a kevél és felfuvalkodott ellenségnek orrában, el akarja őket vetni rúlunk, ha keváltképpen hálaadással tudjuk venni tőle ilyen nagy kegyelmességét.»*

Báthory Zsigmond, a kinek udvarában egymást váltogatták a császár és pápa követei, elérkezettnek látta az időt, szakítani a törökkel. Már az 1593-iki táborozásnál maga ellen ingerelte a fényes portát kétes magatartásával. A konstantinápolyi követ az Erdély ellen ott uralkodó hangúlatot jellemzően rajzolja Kovacsóczynak 1594 mart. 24-én írott levelében ilyeténkép: «Elég megbódúlt dühödt népek mostan ezek; minden dolgokban, rendtartásokban megváltoztanak; reánk való nagy agyarkodás, szidalmazás igen nagy vagyon, ki ennek előtte soha nem volt».**

Carillo Alfonz 1594 tavaszán a császári udvarból meszszemenő igéretekkel érkezett vissza Erdélybe, a szövetség megkötésére. A fejedelem máj. 12-ére országgyűlést hirdetett Tordára. Az előterjesztéseket Kovacsóczy korlát-

* Eredetije N. Múz. Forgách-ltr.

** Óváry István levele Kovacsóczyhoz Konstantinápolyból, 1594 mart. 28. (Erd. Múz. gr. Kemény F. Apparatus Epist. II. k. 409. l.)

28. III. AMURAT SZULTÁN ARCZKÉPE

nok s Iffjú János tanácsúr vitték a rendek elé s tisztének fogva a kanczellár terjesztette elő.

Kovacsóczy, ki abban az időben, úgy látszik, nem idegenkedett a fejedelem föltett szándékától, bölcseségének és ékesszólásának* teljes erejével harczolt Magyarország megsegélése s a keresztyénekkel való szövetkezés eszméje mellett. A magyar testvérek veszélyben forogván, a rokonoknak védelmére sietni — úgymond — int a kegyelet, becsület és saját érdekünk. A két testvérországnak közös és elválaszthatatlan az érdeke; Magyarország bukása, egyszersmind Erdély végveszedelme. Ha Magyarország a föld színéről eltöröltetik, Erdélynek nincs többé védője, menedéke, reménye. Nyilvánvaló, hogy a szultán Szinán nagyvezér által Erdélynek végromlására tör, elhatározott szándéka, hogy a nemességet és a magyarságot kiirtván, az országot elfoglalja. Ki volna oly balga, hogy be akarná várni, míg a török az egész Magyarországot tűzzel vassal elpusztítja s midőn Erdélyre kerűlne a sor, akkor akarnák, hogy megsegíttessenek azok által, a kiknek a veszélyben nem nyujtottak segédkezet. Vagy tán a németektől várunk majd segítséget, a kik még idegenebbek tőlünk lelkükben, mint a mily távol fekszik országuk; a kiknek inkább az képezné törekvésüket, hogy Magyarország megmaradt részeit magokhoz kapcsolják, mintsem az, hogy Erdélyt megsegítsék.**

A kanczellár szónoklata nagy hatást tett a rendekre és a fiatalabbak, a harczra vágyók tüstént készek lettek volna a török szövetség fölbontását és Magyarország megsegélését elhatározni. De az idősebbek s a tanácsurak nagyobb része azon a nézeten volt, hogy a törökkel szemben nyílt ellenségűl föllépni, nagyobb veszélylyel jár, mint a mennyi előnyt igér a Rudolf császár-királylyal való szövetkezés.

* «Vir prudentia et facundia maximus» mondja róla BETHLEN F. III. 206.
** U. ott 206—208. l.

29. SZINÁN BASA ARCZKÉPE.

Kendy Sándor az ősz, tapasztalt államférfi, Kovacsóczy apósa, óva intette a rendeket minden elhamarkodott lépéstől s a háború veszélyeinek fölidézésétől.

A vélemények annyira megoszlottak, hogy a tordai gyűlés ebben a főkérdésben semmit sem határozott. Hiába törekedett a fejedelem személyesen is Kendy megnyerésére; ez meggyőződéséhez szilárdan ragaszkodott. Kovacsóczy Farkas apósát, a török-párti ellenzék elismert vezérét, Tordáról a fejedelem parancsára magával vitte Gyulafehérvárra, azon reményben, hogy ott az udvar közelében könynyebben megpuhúl. De, úgy látszik, inkább Kendy győzte meg s vonta a török-pártra Kovacsóczyt.*

Az országgyűlés után nemsokára újabb követei érkeztek a pápának és Mátyás főherczegnek, kik megbízatásukat egy e czélra külön összehívott tanácskozmány előtt adták elő, melyen a tanácsurakon kívűl csupán a főispánok és a nemesség előbbkelői voltak jelen. A követek fényes oratioban biztosították az erdélyieket a császár és a pápa segítségéről; Kovacsóczy pedig a fejedelem nevében három pontot terjesztett elő tanácskozás tárgyáúl. Az első az ország állapotáról s az azt fenyegető veszélyről szólott; a második Szinán basának az ország elfoglalására irányzott terveiről; a harmadik arról, hogy mit kíván a pápa, a császár s Magyarország az erdélyiektől.** De ez a tanácskozmány is eredmény nélkűl oszlott szét: a döntő elhatározást az arra egyedűl illetékes országgyűlésre hárítván.

Jun. 10-én hívták össze az országgyűlést Gyulafehérvárra. A fejedelem, hogy nyomást gyakoroljon a rendekre, a nagy templom helyett a fejedelmi palota nagy-termét tűzte ki a gyűlés színhelyéűl. Az ellenzéki tanácsurak azonban, Kendy Sándorral és Ferenczczel az élükön, élénken

* Bethlen F. III. 215.

** Baronyai Decsy Sámuel Magyar Historiája 121 l. Illis . . . per W. Kovaciocium, hominem prudentem, pariter ac sapientia, facundiaque singulariter excellentem, tria potissimum deliberationis capita proponit stb.

tiltakoztak a fegyverek közt való tanácskozás ellen, (mert az udvar és a folyosó drabantokkal volt megrakva) s odahagyták a termet s a fejedelmi palotát. Másnap a fejedelem Kovacsóczy által két határozati javaslatot terjesztetett elő: a török szövetség fölbontásáról és a ráczok megsegéléséről, kik az Al-Dunánál már harczban állottak a török ellen és segítségkéréssel ostromolták a fejedelmet. Alig végezte be beszédét Kovacsóczy, midőn a fejedelem egészen váratlanúl, az eddigi szokás ellenére, maga is megjelent a tanácsteremben; vagy azért, mintha már nem bízott volna kanczellárjában, — mert már Kovacsóczy is elkezdett habozni s a török-pártiak véleménye felé hajlott — vagy pedig azért, hogy személyes jelenléte és fölszólalása által adjon nagyobb nyomatékot kívánalma teljesitésének.*

Hosszú beszédet tartott, mely a töröktől elszakadás, a magyarokkal és németekkel szövetkezés és a ráczoknak adandó segély sürgetésében tetőzött. Nem annyira ajánlotta ezt, mint inkább parancsolta s szavaiból nem hiányzott a fenyegetőzés. Beszédje annál mélyebb hatást tett a rendekre, mert most hallottak tőle először nyilvános oratiót s mindenkit kellemesen lepett meg ékesszólása, a mi többeknek örömkönnyeket csalt a szemébe.**

Annál hevesebben indúlt meg erre a tanácskozás és vitatkozás, a melyben ismét csak az nyilvánúlt, hogy a tanácsurak és rendek többsége állhatatosan ellene van a török frigy felbontásának Végleges határozatot azonban most sem hoztak, hanem júl. 1-ére újabb és pedig fegyveres országgyűlést hirdettek Fehérvárra.

Ezen időközben érkezett vissza Carillo Prágából az «arany-gyapjú» igéretével, a mi Zsigmondot annyira megerősíté szándékában, hogy most már megesküdött a török barátság fölbontására s a németekkel való szövetkezésre.

* Bethlen F. III. k. 247. ** Decsy Sám. Históriája 124.

A mint a tábori országgyűlés ideje elérkezett: Zsigmond megijedt a fölfegyverkezett rendek maga körűl gyülekezésének gondolatától, attól tartván, hogy esetleg ellene fordúlhatnának. Kiadta tehát a rendeletet, hogy csak a tanácsurak, főispánok és főnemesek gyűljenek Fehérvárra, a többi rendek azonban (azt adván okúl, hogy a város nem képes annyi embert befogadni) Tordán gyülekezzenek.

Úgy is történt. *A főrendek* külön tanácskoztak a fehérvári fejedelmi palotában, a *közrendek* a tordai táborban.

A viszonyokat semmi sem jellemezheti jobban, mint ez a fehérvári, azt lehet mondani *főrendi-házi ülés*. A fejedelem ugyanis — belátván, hogy régi tanácsosaival a német szövetség megkötésének kérdésében nem boldogúlhat — a vezérszerepet kivette az ő kezökből s az államférfiak helyett a katonákat tolta előtérbe.

Kovacsóczy életében is fordúló pontot képez ez az országgyűlés; mert a fejedelem, midőn látta, hogy kanczellárja is elfordúl az ő politikájától s a török-párt felé hajlik, éreztetni kezdte vele neheztelését, s nemcsak hogy mellőzte őt kanczellári jogai gyakorlatában, hanem még ki is szolgáltatta ellenfelei gúnyjának.

A fejedelem ugyanis ezen a gyűlésen a szokásos előterjesztést nem Kovacsóczy által — a kit ez kanczellári állásánál fogva illetett volna — hanem Geszti Ferencz által adatta elő. Geszti anyjáról rokona volt a Báthoryaknak, jó katona, bőbeszédű, nagy olvasottságú, de excentrikus gondolkozású tanácsúr. Lelkéből gyűlölte a tudományos államférfiakat, Kovacsóczyt, Kendyt, a kik által eddig háttérbe szoríttatva érezte magát, s általában lenézte a tudományt. Most hogy felűlkerekedett: szabad folyást engedett gyűlöletének s bőbeszédű szónoklatában, melyet az előterjesztés kapcsán a német szövetség mellett tartott, oktalanúl végiggázol nemcsak az erdélyi tudományos állam-

férfiakon, a török szövetség védelmezőin, hanem a világtörténet összes bölcsein és tudósain.

Ezek a tudósok — úgymond Geszti uram — az ő bölcsészeti elveikkel, melyeket a külföldön vándorolva, homályba és tétlenségbe sülyedt gyáva mestereiktől sajátítottak el s melyek szerint az államot eddig kormányozták az országot a végveszélybe sodorták s a török ragadozásának tették áldozatává. Ezek az emberek — így folytatja tovább — a kik a bölcsészeti tudományok haszontalan tanaival szívták tele elméjüket, a scholasticus bölcsesség esztelensége által annyira kiforgattattak minden józaneszükből, hogy az állam kormányzására merőben alkalmatlanokká és képtelenekké váltak. Kétségbe vonja továbbá, hogy a tu-

30 GESZTI FERENCZ ALÁIRÁSA.

domány valaha hasznára vált volna az államoknak, sőt inkább az erkölcsöket ellágyítja, a férfiakat elasszonyosítja, kislelkűvé, sőt ostobává és gyávává teszi az embert. Így pl. Socratesnél, a ki a halandók legbölcsebbikének tartatik, ki lehetett ostobább és együgyűbb? a ki az ő Xantipéjenek aljasságait vagy nem ismerte, vagy nem volt képes megakadályozni és megbüntetni. Avagy Plátó, a mesteréhez méltó tanitvány, a ki azt jósolta, hogy akkor lesznek az államok boldogok, midőn a bölcsek fognak uralkodni, vagy az uralkodók fognak bölcselkedni; a mely mondásnál mi lehet ostobább és esztelenebb? Kisértse meg csak Socrates, vagy Plátó az ő homályos bölcselkedésük által kiengesztelni a bizanczi Cerberusokat és a pasákat, hogy határainktól őket távol tartsák. Nem nyer kegyelmet Geszti

uramtól sem Homér és Orpheus, sem Aristoteles,. Demosthenes és Cicero, nem a hét görög bölcs egyike sem; szerinte mindannyian nagyon haszontalan és kevés józan észszel biró emberek voltak. A peripatheticus Phormiot, a ki egyszer a fejedelmek kötelességéről néhány óra hosszáig tartott élőszóval értekezést, egyik hallgatója, Hannibál a nagy hadvezér által itélteti el, a ki azt mondotta volna rá: sok hóbortos öreg embert ismertem életemben, de a ki őrültebb dolgokat beszélt volna össze-vissza, még soha sem láttam; már pedig Hannibál — teszi hozzá — ugyancsak értett mind az uralkodáshoz, mind a hadakozáshoz.

Nehogy pedig ezeket a kézzelfogható czélzásokat valaki megérteni ne akarja, hozzá teszi, hogy Phormiohoz hasonlók a mi bölcselkedőink is (t. i. Kovacsóczy, Kendy Sándor és a többi), üres nézeteik által felfujt emberek, a kik midőn a török fenyegetőzik, máskép nem mernek vele harczra kelni, mint arany és ezüst fegyverekkel. Mert hisz ők csak a bölcselmi speculatiókban vitézek, egyébre alkalmatlanok. Pedig úgy szeretnék feltűntetni, mintha Erdély kormányzását a vállukon tartanák, miként Atlas az eget; jóllehet lelkök tunyasága miatt egy csapat katonát sem volnának képesek vezényelni. Számtalan fejedelem, csaknem mind, a ki dicsőségesen uralkodott, a gyáva tudomány nélkűl csupán isteni adománynyal és erénynyel volt felruházva. Hector, Ajax, Achilles s a többi trójai hősök semmit sem törődtek a tudománynyal. A mi bölcs őseink sem bízták tudósokra, nem főkép philosophusokra az ország kormányzását; hanem azokat, mint haszontalan mestereket az iskola porába, a tunya papságra és a parasztok tanítására utasították. Egy közönséges lovász, ha a fegyverforgatáshoz ért, többet ér, mint valamennyi pedagogus, összes bölcsességükkel, könyvvel tele zsebeikkel. A legnagyobb igazságtalanság egy ily scholasticusnak közhivatalt adni, vagy a fejedelmek titkos tanácsában nekik helyet

engedni. A török ezeknek a doctoroknak esztelensége és habozása következtében áradt el annyira féktelenségében, hogy mindnyájunkat hűbéreseinek tart s tetszése szerint bánik a mi gyávaságunkkal.

Végűl még egy kirohanást tesz a hét görög bölcs ellen; aztán elmondja, hogy Antiochus király és a messinabeliek a pestises bölcseségnek összes professorait, mint a zsarnokság bűnszerzőit, számkivetéssel sujtották. A mi őseink sem ilyen bölcseséggel — mit ezek a scholastikusok óvatosságnak és eszélyességnek neveznek — (így folytatja) kormányozták Erdélyt. Mecset bég,* Ali bég, Mehmed basa és mások, a kik nagy készűlettel és bátorsággal támadtak ez országra: saját kárukon és vesztökön tanúlták meg, hogy nem oly könnyű Erdélyből ép bőrrel kijutni, mint ide bejönni. Hát mi, gyalázatunkra, annyira elcsenevésztünk volna, hogy nem tudnók magunkat fegyverrel megvédelmezni s a hüvelyébe rejtett kardot még a végső veszedelemben se mernők kivonni? A vérrel szerzett hazát vérrel kell megtartani. A török kegyetlensége ellen nincs más védelem, mint a fegyver. Rajta tehát, fegyverezzük föl sergeinket, vezessük az ellenség elé s harczoljunk hősiesen! **

A fejedelem csekély pártja mohón élvezte Geszti harczias szavait; a tanácsurak és a rendek józanabb része (az ú. n. török-párt) megbotránkozott a hóbortos szónoklaton. A gúny tárgyáúl választott tudósok, főkép Kovacsóczy kanczellár és a nem annyira tudós, mint katonás lelkületű, merész és bátor vállalkozású Báthory Boldizsár (Kendy két vejének) csatlakozása nagyban növelte a párt erkölcsi erejét.

A dolog annyira élére volt állítva, hogy a békés megoldás lehetőségében magok a tanácsurak is kezdettek már

* T. i. Mezid bég (a szentimrei és szebeni csatában 1442-ben.)

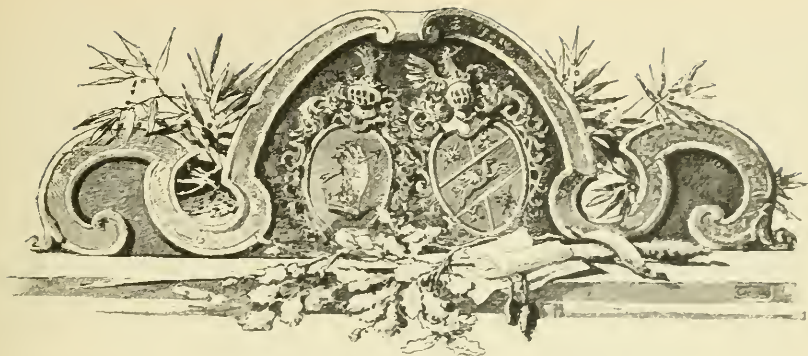
** Bethlen I. III. 303—313. l.

kételkedni. Az ellenzék fejei — ismervén a fejedelem erőszakosságát — jól tudták, hogy fejökkel játszanak; Kendy Sándor ekkor mondotta, hogy életét szívesen föláldozza, csak a hazáról hárítsa el a fenyegető veszedelmet. Viszont a fejedelem is el volt szánva a legvégsőre, hogy szándékát végrehajtsa. Már a juliusi országgyűlésen el akarta fogatni a török-párt fejeit és vérbe fojtani az ellenzéket; hogy nem tette, nem rajta múlt. «Az összes tanácsurakat le akarta vágatni — így szól egy egykorú följegyzés — és véghez is vitte volna, ha az udvari drabantok kapitányát, Lázár Istvánt reá vehette volna, hogy a megölésre reá álljon.*

A gordiusi csomót immár karddal akarta ketté vágni.

* Kulcsár István krónikája 73. l. egykorú följegyzések alapján.

31. KENDY SÁNDOR ALÁIRÁSA.

32. A KENDY ÉS KOVACSÓCZY CSALÁD CZÍMERE.

AZ ÖSSZEESKÜVÉS ÉS KOVACSÓCZYÉK MEGÖLETÉSE.

Báthory Zsigmondot a történelem úgy ismeri, mint a kiben sok rokon vonás volt Róma zsarnok és őrjöngő császárjaival, Tibériussal, Caligulával, Néróval. Nagykorúságát alig érte el, midőn nála a lelki zavarnak, a mely később oly irtózatosan boszúlta meg magát az országon, jelei már mutatkozni kezdettek. A Báthoryak családi betegsége, az epilepsia, nála korán jelentkezett. Kicsapongó életmódja, melynek fertőjébe ez időtájon már egészen elmerült, testi és lelki erejét rohamosan emésztette. Az Olaszországból becsődített komédiás had: színészek, zenészek, gladiatorok («fektelő mesterek»), tánczolók, lóidomítók, labdajátszók, bohóczok és mignonok társaságában töltötte idejének legnagyobb részét. Sokszor két-három napig sem tudtak a tanácsurak hozzá férni országos ügyekben. S nem kevesebb összeget költött olaszaira, mint 600 főnyi testőrségére. Ghiczy kormányzósága után a kincstárban talált 42,000 arany frtot félesztendő alatt elfecsérelte ezekre a «sinórokra» (signore) — a hogy olaszait az erdélyiek gúnyosan nevezték — ez «udvari csélcsap csordákra és sok egyéb

haszontalan és mód nélkül való dolgokra, . . . úgy annyira, hogy mikor az törökre való hadban ingurgitálta magát, csak asztalára s mindennapi költségére való pénze sem volt». Pénzzavara csak növelte a bajt, melybe magát belesodorta.*

A fehérvári főrendi tanácskozásnak az a sovány eredménye lett, hogy a főrendek a döntést a tordai országgyűlésre hárították s magok is átmentek oda. De ez a tábori országgyűlés — melyet szokás szerint a *Keresztesmezőn* tartattak — sem oldotta meg, inkább megkerülte a kérdést. Jőjön a fejedelem személyesen Tordára, határozták s minthogy már elérte nagykorúságát, tegye le az esküt ismételten az alkotmány megtartására, melyre fejedelemmé tételekor magát Meggyesen kötelezte. Tordán állítólag «azt is végezték a tanácsurak, hogyha meg nem esküszik újonnan és a törökre való támadást el nem hagyja, más fejedelmet rendeljenek az országban».** Ez esküben benne volt a jezsuiták kitiltása és a török frigy megtartása. Zsigmond betegség ürügye alatt megtagadta a Tordára menetelt. Nemcsak az esküt vonakodott letenni, de attól is félt, hogy élete ellen merényletet követnek el. Mert olyan hírek szárnyaltak, hogy a török kezébe akarják adni, hogy meg akarják mérgezni, vagy orozva meggyilkolni. Mindehhez a képzelt, vagy híresztelt veszélyhez komolyabb is járúlt, — a tatárok beütése az erdélyi részekbe.

A vészhírt a pártos főurak igyekeztek kiaknázni. Báthory Boldizsár több tanácsúrral nagy-sietve Fehérvárra ment, hogy az országot fenyegető veszély elhárítása felől a fejedelemmel tanácskozzanak. Kívánságukra a fejedelem beleegyezett, hogy minden kéznél levő sereget, köztük a fejedelem 600 drabantját és minden udvari lovagot, a határra küldjenek, Kovacsóczy János-nak, a kanczellár test-

* Szamosközy IV. 35. Kulcsár krónikája 87. l.
** Szamosközy IV. 36.

BÁTHORY ZSIGMOND 1607-BEN.

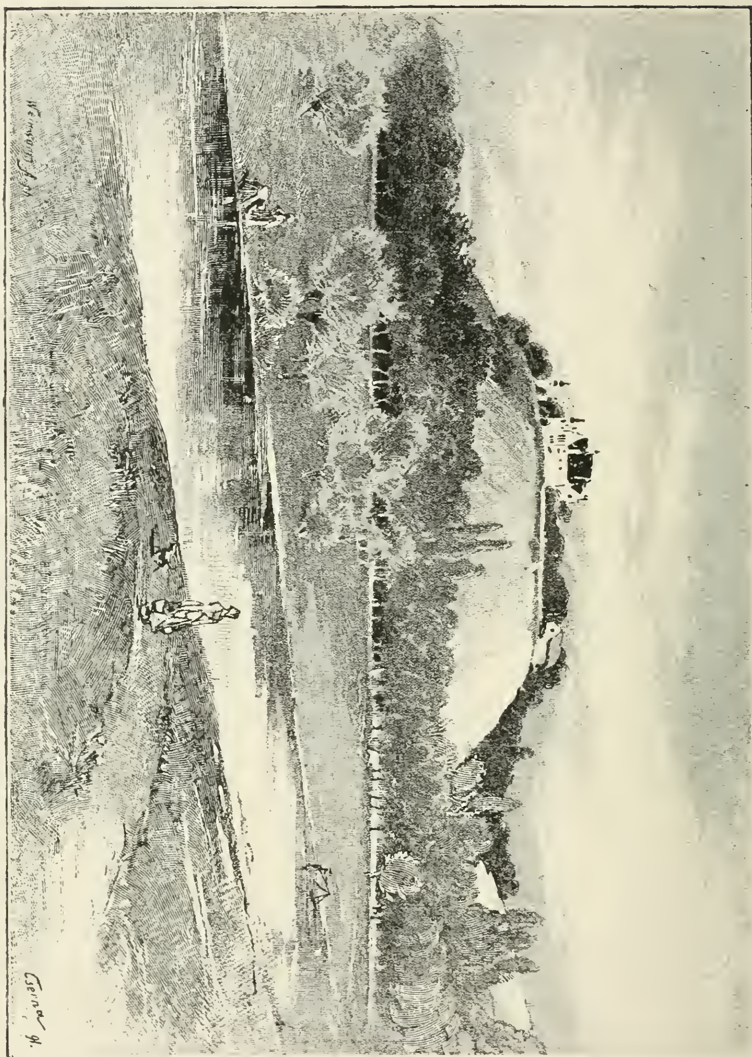
A KERESZTES-MEZŐ, TORDA MELLETT.

vérének, vezérlete alatt.[1] Midőn testőreitől megfosztották: megfélemlítésére törekedtek. E czélból Iffjú János nagy titokban az állítólag ellene tervezett merényletekről tudósította, hogy elijeszsze a fejedelmet. Azt tanácsolta neki, hogy hagyja el az országot és menjen Lengyelországba, vagy a német császárhoz, ők majd lecsendesítve az elégületlenséget, visszahozzák.[2] Zsigmond megrettenvén, gondolkozóba esett: menjen-e, maradjon-e?! Iffjút azzal küldötte vissza Tordára, hogy meg fog ott jelenni. Kovacsóczynak levelet írt, s hívatkozva hűségére s arra, hogy benne több reménye és hite van, mint másokban, kérte, hogy kifürkészvén az előkelők lelkületét és szándékát, őt mindenről tüstént értesítse; igérvén, hogy ebben tanúsítandó hűségét és életének megtartására irányúló jó szolgálatait gazdag jutalmakkal fogja meghálálni.[3]

Zsigmond habozásán erőt vett a félelem. Mikor látta, hogy minden ellene fordúl, hogy «minden erejétől (t. i. seregétől) megfosztatott», hogy «minden hüti, melylyel kötelezte magát Rudolf császárnak, az ráczoknak és oláhoknak, megszegetik és véghez nem mehet»:[4] tárgyalást kezdett Boldizsárral, a fejedelemség átengedését illetőleg. Csakhamar megegyeztek, hogy a kormányzóságot reá ruházza, a fejedelmi czímet azonban megtartja s tőle évenként birtokai jövedelmein felűl 12,000 aranyat fog kapni, hogy idegen országokban tisztességesen megélhessen.

Zsigmond a megegyezés napján este felé Jósika István társaságában útnak indúlt s Marosújvárra ment éjszakára. Másnap folytatta útját, de nem az egyenes úton Torda felé, hanem azt kikerűlve, a Mezőség irányában. A Tordával határos Gyéres szomszédságában, Egerbegyen ebédelt. Ide jött hozzá, levélben történt meghívására és a tanácsurak megbízásából Kovacsóczy Farkas, azon kéréssel, «hogy ily

1 Bethlen F. III. 360
2 U. ott 379.
3 U. ott 382
4 Szamoskozy IV. 35

33. FELSŐ MAROS-UJVÁR.

mód nélkűl ne menne ki az országból», hanem ha már csakugyan az a szándéka, várja meg legalább, hogy az ország rendei szép ajánló levéllel bocsássák ki, nehogy azt gondolják az idegen országokban, hogy vagy titkon szökött volna ki, vagy pedig az országbeli nép űzte avagy küldötte volna ki fejedelemségéből. Zsigmond, a ki még ekkor komolyan gondolt az ország elhagyására, szívesen fogadta ezt az ajánlatot; de azt felelte, hogy Kőváron fogja megvárni az ajánló levelet, küdjék utána oda.*

Kovacsóczy, miután a fejedelem Egerbegyről eltávozott, nem ment vissza Tordára, hanem megbízható embere által adta tudtára a rendeknek Zsigmond izenetét; maga pedig, (hallván, hogy a fejedelem a kincstár nagy részét rendetlenségben hagyta hátra) Fehérvárra sietett, hogy ott rendet csináljon s a fejedelem utódának mindent rendben adjon át.**

Tordán nagy volt az öröm arra a hírre, hogy szép szerivel megszabadúltak a baljóslatú fejedelemtől. Tüstént áttették az országgyűlést Kolozsvárra, a hol Báthory Boldizsár nagyravágyó nejével együtt beszállott a fejedelmi palotába. Ő mindjárt fejedelemmé szerette volna magát választatni; de az urak az egyeduralom helyett, a velenczei mintájára, *köztársasági* kormányformát akartak életbe léptetni, olyaténképen, hogy száz tagú tanács élén a tizenkét tanácsúr igazgatta volna az országot. Báthory Boldizsárt Kendy Sándor állítólag a lengyel királysággal biztatta kárpótlásúl.

A diadalérzet mézes napjai ilyen akadémiai vitatkozásokkal teltek; a helyett, hogy a helyzet uraivá igyekeztek volna tenni magokat.

Báthory Zsigmondról régen megjósolta Kendy Sándor, hogy «vigyázzatok reá, ebben egy igen tökéletlen ember

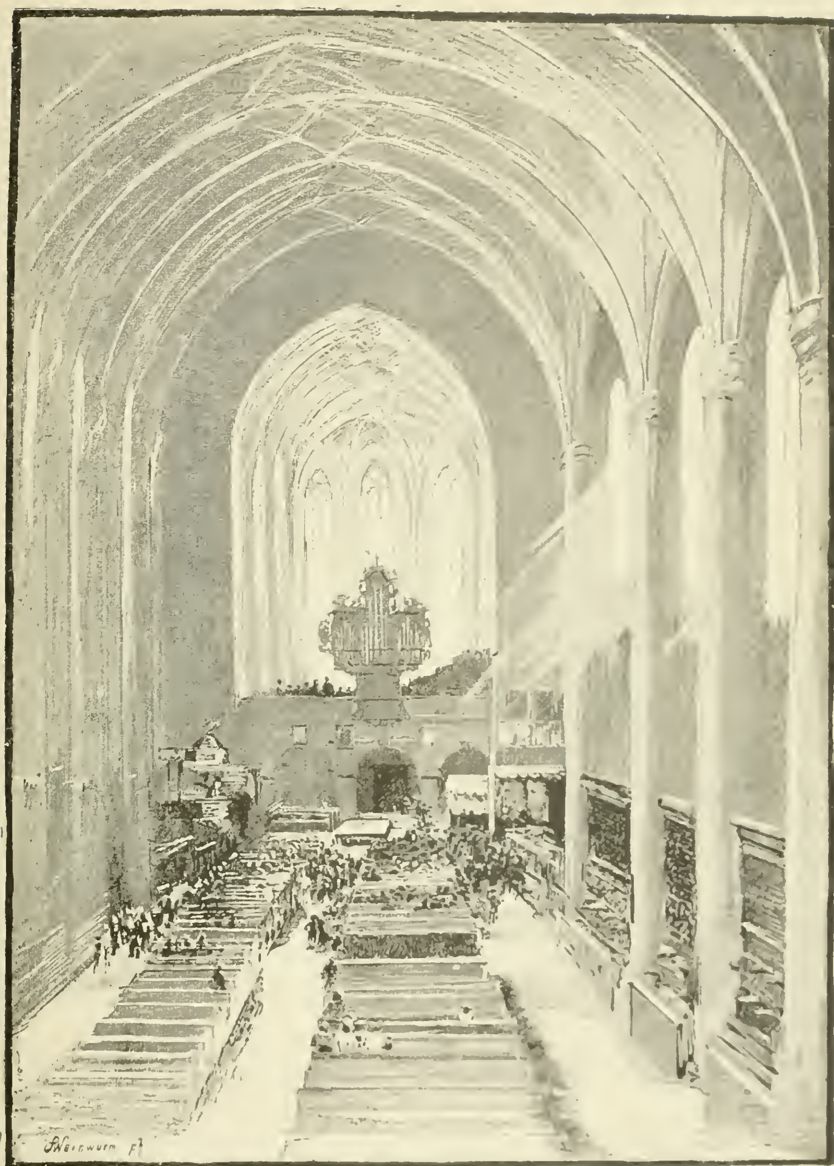
* A Kulcsár-féle krónika 74. l. ** Bethlen F. III. 393 és 412. l.

lészen: az mit ma mond, holnap arczúl üti».* A jóslata beteljesedett. Alig jutott lélegzethez Kővár biztos fala között, mindjárt megbánta, hogy oly könnyen «kimosdott a fejedelemségből». Számba vette megbízható híveit és gyorsan hívatta magához nagybátyját, Bocskay István váradi kapitányt, a kinek eszében és erélyében legtöbb bizodalma volt, aztán Geszti Ferenczet dévai várából, Kornis Gáspárt Husztról s ezekkel és a kővári kapitánynyal, Keresztúri Zsigmonddal, tanácskozni kezdett, miként szerezhetné vissza eljátszott uralmát. Ezek azt tanácsolták, hogy az országból ki «ne menjen, mert megcsalták, elárúlták, ők mellette lesznek és visszaviszik a fejedelemségbe». Hozzá is láttak tüstént és serényen a pártszerzéshez. Leveleket írtak mindenfelé, a kikre számíthatni véltek, főkép a szászoknak és székelyeknek. Kornis Gáspár Kolozsvárra ment és sikerült neki egy éjszakán át titokban megnyerni a nemesség némely vezéreit, a székelyeket és szászokat s másnap a kis-templomban tartott országgyűlésen fölolvasta Báthory Zsigmond levelét, melyben ez kijelenti, hogy vissza fog térni közzéjük.

Az összeesküvés részesei megzavarodva tanácstalanúl állottak, hogy mit tegyenek. A mi e főúri összeesküvésnek legfőbb hibája volt, a határozatlanság jellemezte most is őket. S ezt a fejedelem-párti kis-nemesség, a székelység és a szászság, Süveg Albert szebeni polgármesterrel élükön, felhasználván, zúgni kezdettek, hogy ki az oka a fejedelem kimenetelének s fenyegetőztek, hogy «valaki oka, meghozzák, helyre állassák, mert így s amúgy lészen dolga».**

Az összeesküvők szó nélkűl beleegyeztek, hogy a fejedelem visszahívassék. Az országgyűlés tehát követeket választott a visszahívásra: a tanácsurak közűl Báthory Boldizsárt és Iffjú Jánost, a nemesség és városi

* Szamosközy IV. k. 35. l. ** U. ott 38. l.

A KOLOZSVÁRI FARKAS-UTCZAI REF. TEMPLOM.

polgárság közűl is egynéhányat (jul. 26.). A követséget Kovacsóczy is elkisérte Sukig, hogy velök útközben tanácskozzék. Innen való visszatérése feltűnést keltett a nép között. Az a hír terjedt el róla, hogy nem mert a feje-

34. BOCSKAY ISTVÁN ARCZKÉPE

delem szeme elé kerűlni, mert ő is részes az összeesküvésben.*

A követek Deésen megállapodván, menedéklevelet kertek Zsigmondtól, melyet ő állítólag e bizalmatlanság fölött könnyezve adott meg. Kővárt Boldizsár tartotta a vissza-

* U. ott 38. l. és Bethlen F. Hist. III. 434. l.

hívó beszédet, kérve a fejedelem bocsánatát az ellene vétők számára. Zsigmond a kiengesztelődés hangján válaszolt, hogy nincs oka neheztelni senkire s ha volna is, mindent elfelejt, az utókorra kegyes és jóságos fejedelem emlékét akarja hátrahagyni, nem pedig kegyetlen boszszúállóét.

A visszatérő fejedelmet Bocskaynak a magyarországi részekből behozott csapatai, a huszti, kővári s dévai várőrség kísérte útjában. Szamos-Újváron Kovacsóczy és Kendy Sándor üdvözölték a rendek nevében. Vidám, barátságos arczczal fogadta őket is a fejedelem s jó kedvvel folytatta útját. Szamosfalváig a főrendek és nemesség nagyszámú lovas és gyalog sereggel jöttek eléje.

Aug. 8-án történt a bevonúlás Kolozsvárra. A fejedelem első teendője volt feloszlatni az országgyűlést s újat hirdetni aug. 20-ára. Időközben kiköltözött Monostorra; vele ment Boldizsár, Bocskay, Geszti, Kornis és Jósika István. Itt főzte ki pokoli tervét, a Szamos partjára rúgó kertben a lugas alatt Bocskayval és Gesztivel (míg Boldizsár fent volt szállásán) az ellenzéki főurak, köztük rokonai megöletésére. — De ezt mind ő, mind a beavatottak a legnagyobb titokban tartották.

Aug. 20-án megnyílt az országgyűlés, a hova a fejedelem most is, mint a régebbi békés időkben, Kovacsóczy kanczellár által küldötte be előterjesztését. Kovacsóczy szép beszéd kiséretében tett eleget megbízatásának a farkas-utczai kis-templomban tartott ülésen. Figyelmeztette a rendeket a török felől fenyegető veszélyre; hívatkozott a tatárok beütésére, mint előfutárjára a közelgő veszedelemnek; s a részvét meleg hangján festette a magyarországi testvérek szomorú állapotát, a kik élet-halál harczot vívnak hazájok fölszabadításáért. Egy nemzet vagyunk velök — úgymond — egy a győzedelmünk, egy a veszedelmünk, a különbség csak az sorsunk között, hogy a kiket

az ellenség egyszerre nem képes lenyakazni, külön-külön egymás után kívánja kiirtani. Magyarország végveszedelmével ütött a mi utólsó óránk is; ha elhagyjuk ilyen veszélyben saját nemzetünket, ki nyujt nekünk hasonló veszedelemben segédkezet? Könnyebb velök egyesülve megküzdeni a vészszel, mint ha elhagyatva mindenkitől, egyedül maradunk. Nem a harczvágy: a szomorú szükség kényszerít, hogy fegyvert fogjunk, mert nem lehet egyéb reménységünk a porta haragjától megmenekedni. A tatárok visszatérnek s itt akarnak telelni, csak fegyver tarthatja őket távol a házától. Katonaságról és pénzről kell tehát mindenek előtt gondoskodni. Hagyjunk fel a fényűzéssel, a gazdag lakmározással s jövedelmünket áldozzuk a haza oltárára. Ne a szegénységtől, de önmagunktól várjuk a pénzbeli segítséget. A fejedelem idegen segítségről fog gondoskodni, s életét is kész föláldozni a ti dicsőségtekért és megmaradástokért. A szent ügyért, Istenért, vallásért, szabadságért, házi tűzhelyünkért egy szívvel lélekkel egyesüljünk a pogányok ellen.*

A kanczellár megtévén előterjesztését, visszatért a fejedelemhez; a rendek pedig sokáig tanácskoztak a kérdés fölött. Aug. 22-én követeket küldöttek a fejedelemhez a gyűlésből s kérték, hogy a tanácsurak közűl Báthory Boldizsárt, Bocskayt és Kovacsóczyt küldené hozzájuk, hogy velök együtt tanácskoznának. Ezek a gyűlésbe menvén, a rendek azt kérdezték tőlük: mi az oka, hogy a fejedelem a török mellől el akar állani, holott mi jót tehetne velünk a német, mikor magával is jóltehetetlen?**

Kovacsóczy válaszolt, egy egész óráig tartó beszédben számlálván elő az okokat, melyek a fejedelmet arra indították, hogy a török szövetséget fölbontsa. Legfőbb érvűl azt hozta föl, hogy a szultán elhatározta Erdély elfoglalá-

* Bethlen F. III. 445—453 l. ** Szamosközy IV. 43

sát, hogy Markházi egy milliót igért a vajdaságért s a szultántól immár fermánt is kapott róla.[1] A kanczellár beszéde után a tanácsurak eltávozván, a rendek másnapra halasztották a határozást.

A fejedelem másnap (aug. 23.) írásban kívánta be a rendek szavazatát. «A tanácsurak és a rendek látván, hogy egyéb nem lehet benne, ők is consentiálnak, avagy úgy mutatják, mintha consentiálnának: elvégezik köztanácsból, hogy ugyan az nímet mellé álljanak és az törökre támadjanak.»[2] Mindössze néhány vármegye és székely szék volt az, a mely ellene szavazott. Kendy Sándor szomorúan jegyzé meg barátai előtt: «Ime látom — úgymond, — hogy nem lehet egyéb benne, az elveszett útra kell indúlnom, más bolond ember nyomdokát kell követnem; de jegyezzétek föl e napot, ma vesztettük el az országot, mi magunkat és nemzetünköt.[3] — Megnyitottátok Janus templomát, de hogy mikor zárjátok be: nem tudom!»[4]

A rendek határozatukat Kendy Gábor által izenték meg a fejedelemnek, a ki nagy örömmel fogadá, hogy valahára beleegyeztek akaratába. Egy kis vártatva küldé Kovacsóczyt és Sennyei Pongráczot: jelentsék ki a rendeknek, hogy hálás szívvel fogadja határozatukat s igéri jóakaratját, hogy a dolgot a hatalmas Isten dicsőségére és a haza megmaradására kezdi el.[5] Kovacsóczy kérte a rendeket a fejedelem nevében arra is, hogy most már hadi költséget is szavazzanak meg. De ez nem volt ínyökre; «a székelység felkiálta, hogy ők pénzt nem adnak, ha hadba kell menniek».[6]

1 Bethlen F. Hist. III. 454. l.
2 Szamosközy IV. 39.
3 U. ott. 39.
4 Bethlen F. III. 456.
5 Szamosközy IV. 44. Bethlen F. III. 457.
6 Szamosközy IV. 44.

II.

Az országgyűlés alatt a fejedelem megtétette az előkészűleteket bosszú-terve végrehajtására. — Már az országgyűlés megnyílta előtt, a török felől fenyegető hírek ürügye alatt táborba hívattak a székelyek s Kolozsvárra rendeltettek a várak őrségei. Bocskay és Geszti megeskették az udvari drabantok kapitányát Lázár Istvánt s az udvari lovasokét Sibrik Gáspárt, hogy a mit rájok bíznak, pontosan végrehajtják.

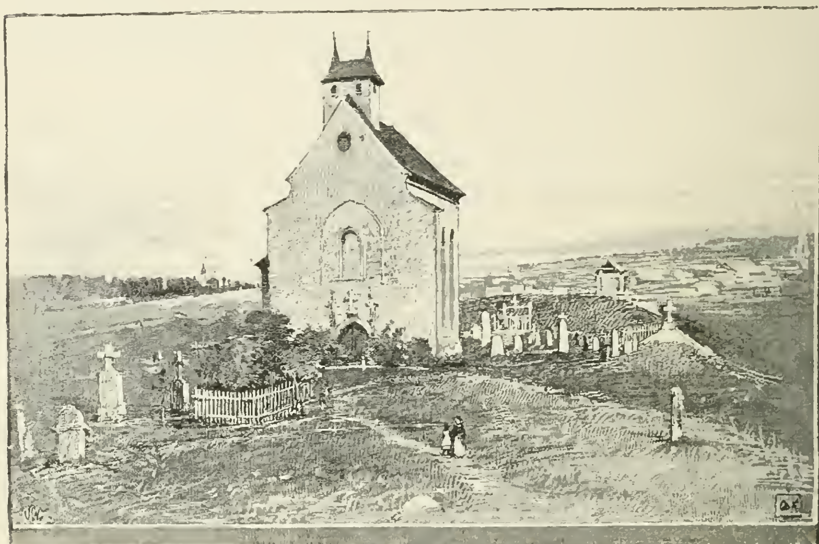
Báthory Zsigmond mestere volt a színlelésnek és tettetésnek. Unokabátyját, Boldizsárt, s a többi urakat jóindúlat-színlelés által annyira elaltatta, hogy ezek nemcsak észre nem vették, mi készűl ellenök, hanem még bizalmas figyelmeztetések után sem tudtak benne kételkedni. Kolosvári Deák János, tordai kamara-ispán, figyelmeztette Kendyt, hogy mi készűl ellenök s tanácsolta, hogy legalább fiát küldje el kincseivel Lengyelországba. De az ősz senator azt felelte: «törvényben születtem, törvény alatt élek, semmit sem vétettem, nincs hát mitől félnem»; mondotta légyen azt is: «ne féltsd az fehér ludat a tóban halástól».* Boldizsárt és Kovacsóczyt is figyelmeztette Kolosvári János; de ők sem hitték, hogy életök veszélyben forogna. Boldizsár azt felelte rá: «én minap is Monostoron egy házban háltam Zsigmonddal, kezemben volt, hiszen megölhettem volna, én penig semmi vétkét nem értem».** Midőn Kendy Sándor ismételt figyelmeztetés s egyéb jelek következtében aggodalmaskodni kezdett: kérte Boldizsárt, hogy menjen Fogarasba és Iffjú Jánost, hogy távozzék a városból, mert ha ők távol vannak, a fejedelem nem fog merni ellenök erőszakkal fellépni. Boldizsár még ekkor is kételkedett:

* Szamosközy IV. 39.

** U. ott 39.

«ő mindennap beszél — úgymond — Zsigmonddal, de nem látja semmi gonosz szándékát». Végre csak arra kérte apósa, hogy legalább leányát küldje el, a ki áldott állapotban volt. Erre hajlandónak is mutatkozott Boldizsár s felesége útnak indítását másnapra határozta; — de akkor már késő volt, mert az nap elfogattak.*

Az elfogatásra nézve Geszti azt a módot ajánlotta, hogy a fejedelem kísértesse magát az elfogatandó urakkal

35. A KOLOZS-MONOSTORI KÁPOLNA.

Monostorra misére s mikor visszajönnek s a fejedelem szállása előtt lovaikról leszállanak, akkor fogassa el őket. A többi beavatottak ezt nem helyeselték, «mivel mind ott lesznek akkor az urak szolgái s nagy dolog következhetik belőle»; hanem azt ajánlották, hogy «csak tettesse a fejedelem, hogy misére megyen» s mindjárt misére indúlás előtt szállásán fogassa el őket.** — Úgy is történt.

Augustus 28-án, vasárnap, hajtották végre a gyalázatos

* Bethlen F. III. 460.

** Szamosközy IV. 44. Bethlen F. III. 461.

tervet. Előkészűletűl a székely csapatokat táborukból a városba rendelték misehallgatás színe alatt, azon czélból, hogy ha a város fölzendűlne, segélyükkel elnyomhassák. Az udvari drabantokat a fejedelem szállásán és a város különféle részén helyezték el. A mint az urak a fejedelem szállásán nyolcz órakor összegyűltek, hogy őt szokás szerint a misére kisérjék: a bosszúvágyó zsarnok eljátszotta velök szemben azt a komédiát, a mit az orozva meggyilkolt Kis Károly király szomorú példájából merítettek. Bejött hozzájuk a terembe s néhány levelet adott át a tanácsuraknak átolvasás végett s maga lakosztályába vonúlt vissza, azt mondván, hogy nemsokára visszatér. Midőn az urak az államiratok olvasásába merűltek: az adott jelre megjelenik közöttük Király Albert, a kék drabantok hadnagya, fegyveresek élén, fölolvassa a fejedelem rendeletét s hét tanácsurat elfogat. A külső teremben, a hol a főemberek gyűltek össze, ugyanazt teszi Csukát Péter és Fekete János, fegyveres drabantok élén, hét főúrral, «nevöket czédulából szólítva».*

Az elfogottak ezek voltak. *A tanácsurak közűl:* Báthory Boldizsár, a fejedelem unokatestvére; Kendy Sándor, tiz év előtt Erdély kormányzója; Kovacsóczy Farkas, az egykori kormányzó, most fejedelmi kanczellár, a Báthory-ház régi hű tanácsosa; Iffjú János, a Báthory testvérek mostoha atyja; Kendy Ferencz, Sándor testvére, a ki közügyekben nem játszott kiváló szerepet, csupán nagy vagyonáért kerűlt a hóhér-bárd alá; Senyei Pongrácz, Kovacsóczy belső barátja, a kinek előbb végrendeletileg gyermekei pártfogását ajánlotta és Vas György. E két utóbbi később szabadon bocsáttatott. *A főrendek közűl:* Kendy Gábor, a harmadik testvér; Forró János, Fehérmegye főispánja; Bornemisza János, a ki Magyar-

* Szamosközy IV 45

országból származott be, miután Báthory István a muszka hadjáratokban szerzett érdemeiért Erdélyben szép birtokokkal jutalmazta; Gerendi János, Tordamegye alispánja; a Magyarországról származó Lónyai Albert, kiváló hadvezér; Szalánczi György, már Izabella alatt portai követ; Szentegyedi Gergely deák, az állami jószágok igazgatója. Később, september 2-án, Szilvási Cseszeliczki Boldizsár is elfogatott. — Az elítéltek között (Sennyei és Vas neve hiányzik, de) mások is soroltatnak fel később;* ú. m. a távollevő Báthori István, Szalánczi László, Gávay Miklós, Tamásfalvi Dénes, — s a Lengyelországba élő, de a «pártos urak»-kal összeköttetésben állott Báthori András bibornok.

Az elfogatás híre villámgyorsan terjedt el a városban s nagy forrongást idézett elő, de a várost megszállva tartó katonaság meggátolta annak kitörését. A kis-templomban összegyűlt rendek lecsilapitására Kornis Gáspárt küldötte a fejedelem, azzal az izenettel, hogy ne féljenek, mert közűlök senkit sem bántat; a kiket elfogatott, azok az ő «életében, tisztességében praktikáltanak». A rendek Süveg Albertet a szász királybírót és Siger Jánost küldötték a fejedelemhez, kérve, hogy bocsássa szabadon az elfogott urakat. Azt felelé, hogy törvény nélkűl senkit sem fog bántani. Csakhogy ezt az ígéretét sem tartotta meg.

Az elfogottakat első nap a fejedelem szállásán a földszinti «*deszkás-házban*» őrizték; senkit sem bocsátva be hozzájuk. Ott voltak együtt egy szobában elzárva Erdély legelső államférfiai, a legjobb hazafiak. A ki hidegvérét és nyugodtságát leginkább megtartá közöttük, az a múltak történetét jól ismerő s balsorsát nemes öntudattal tűrő Kovacsóczy volt, a ki azzal vígasztalta társait, hogy ez volt a jutalma mindig a haza érdemes polgárainak, a mint

* Az 1595. apr. 15. országgyűlés végzéseiben (Erd. Országgy. Eml. III. 477. l.).

azt a görögök és rómaiak története eléggé tanúsítja, ott is oly méltatlanúl bántak a hazafiakkal, mint mi velünk.[1]

Délután három órakor Bornemiszát, Szalánczit, Kendy Gábort és Szentegyedit az Ó-várba vitték; — másnap Báthory Boldizsárt, Kovacsóczyt és Kendy Ferenczet szállították el s zárták együvé. Estére még másokat is elvittek és ezeket Seres István kolozsvári polgár házába csukták be. Kendy Sándor nehanyad magával a fejedelmi lakban maradt. — Törvény elibe egyiket sem idézték; kihallgatás helyett némelyeket kínzó eszközökkel vallatták. Így Forró Jánost «Szécsi vagy Seres István házában a pinczében levivén, ott csigázó szerszámmal» megkínozták; midőn nyolczadszor vonták föl a csigára és vallatták, hogy «ki volt indítója a praktikának?» azt vallotta, hogy a Báthoryak, Kendy Sándor és Kovacsóczy *a kanczellárius.*[2]

Kovacsóczyt másnap sem törte meg a fogság; ép oly nyugodtan viselte magát, mint azelőtt. Pénztárnoka, Boldvai Gergely, — engedélyt nyervén a fejedelemtől, hogy urát meglátogathassa — elszorúlt szívvel lépett be jóltevője fogházába s őt nagy álmélkodására *énekelve találta.* Boldizsár az asztal mellett levelet írt, Kendy Ferencz gondolataiba mélyedve töprenkedett. — Ne csodálkozz, így szólt Kovacsóczy hű emberéhez, hogy ilyen sorsban látsz minket, ezt az Isten így rendelte; hogyha Keresztelő Szent Jánost börtönbe tudták vetni: mi, a kik ő nála sokkal méltatlanabbak vagyunk, ne zúgolódjunk, hogy ugyanazon sorsra jutottunk.[3]

Augustus 30-án, kora hajnalban, Bocskay István lement a fejedelmi lakban maradt foglyok közé s tudtokra adta,

1 «Mikor fogva voltak az urak is az alsó házban az fejedelem szállásán, mind ő (t. i. Kovacsóczy) biztatta a többit is, hogy mindenkor az többi is, valakik de republica benemerealtanak, mindazok szenvedtenek ilyen méltatlan dolgokat, melylyel rakva mind az görögországi és mind az római historiák» — (Szamosközy IV 42. Bethlen F III 467)

2 Szamosközy IV 46

3 Bethlen F III 469

A ferencz-rendiek temploma.

Bocskay szülőháza.

36. KÉPEK A KOLOZSVÁRI Ó-VÁRBÓL.

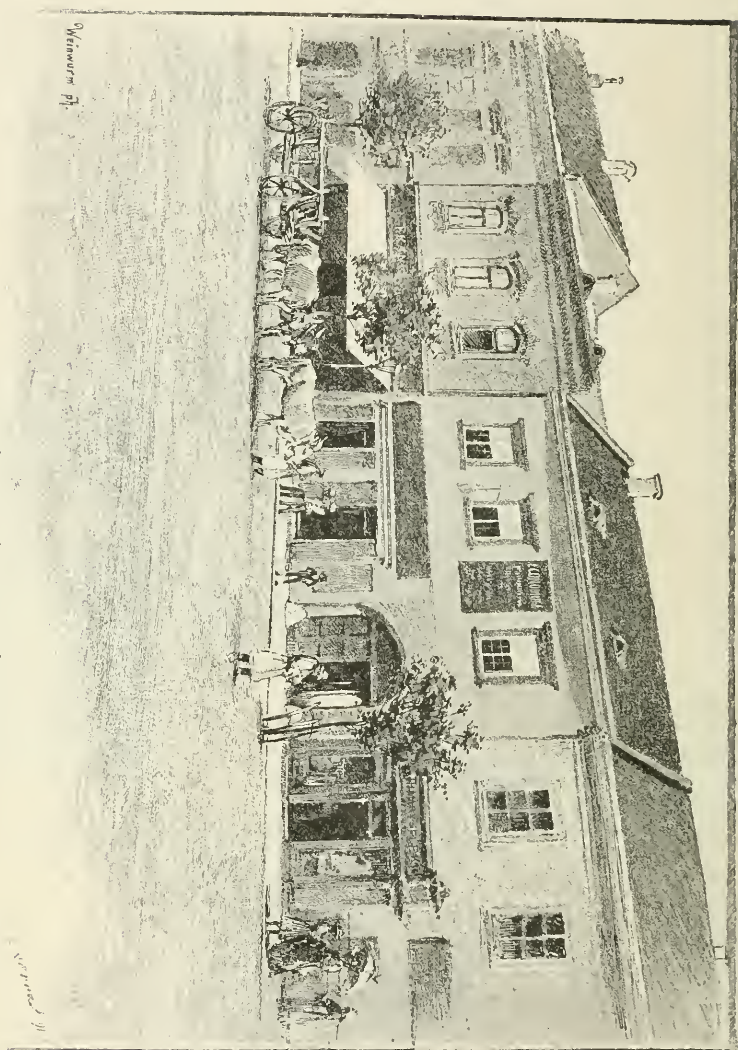
hogy készűljenek a halálra. Emitt van toll és papiros — úgymond — a kinek valami írni valója van, írja meg. Az alatt a város piaczán a fejedelem szállásával, a maig is ú. n. «Báthory-ház»-zal szemben fölállították a vérpadot, elhozatták a város «tőrit» (pallosát), s a drabantok körűlvették a teret. Az előkészűletek megtörténte után kivezették egymásután a nyilvános kivégzésre ítélt öt főurat. Az elfásúlt kedélyű s a kivégzésekhez kora gyermekkorában hozzászoktatott lelketlen fejedelem az ablakból nézte az áldozatok haláltusáját.

Először Kendy Sándort és Iffjú Jánost vezették ki. Kendy Sándor elbúcsúzván társaitól, utolsó szavait a fejedelemhez intézte: szemére vetette vérengző zsarnokságát s azután e fölkiáltással: «Úr Isten, légy irgalmas nekem szerelmes fiadért!» bátran lépett a szőnyeggel leterített vérpadra. A szegedi czigány hóhér «letűré az kamoka dolmányt nyakáról és úgy csapá, hogy egy kis bőrön tartozék meg az torka».* Utána Iffjú János következett, a kinek még borzasztóbb volt halála, mert a hóhér egy csapással el nem vágván nyakát, háromszor sujtott a földön fetrengő áldozatra. Azután Kendy Gábort és Forró Jánost vezették elő. Az utóbbi látván társainak kínos halálat, élesebb szablyát kért, de hiába. A kegyetlen vérengzést Szentegyedivel végezték be.

«Mikor levágták volna őket, azután nagy záporeső lőn s mind az öt testet ott mosá meg szépen az eső.»**

A tragédia első jelenete ezzel bevégződött, — nemsokára következett a többi is. Azt hinné az ember, hogy ennél már borzadalmasabb nem képzelhető; pedig a mi Báthory Boldizsárnak és Kovacsóczynak volt szánva, az kegyetlenségben még fölülmúlja emezek sorsát; mert míg Kendy és társai nyilvánosan végeztettek ki: Kovacsóczy és a többiek mintegy orozva gyilkoltattak meg.

* Szamosközy IV. 46. ** U. ott 46.

37. A BÁTHORY-HÁZ KOLOZSVÁRT.

Országgyűlés soha gyávábban nem viselte magát, mint ekkor a kolozsvári. A rendek a vérengzés hírére a fejedelem lakása elé sereglettek; Zsigmond lejött közzéjök s egy oratióval, melyben eljárása miatt magát mentegeti s az elítéltek állítólagos bűneit sorolja elő, lecsendesíti őket. A rendek eme gyáva föllépésének mindössze az a kétes eredménye lőn, hogy a többi kivégzések végrehajtását későbbre halasztá a vért szomjazó zsarnok. A rendek megfélemlítve, september 1-én siettek befejezni és eloszlatni az országgyűlést; a nélkűl, hogy a szomorú politikai gyilkosságról legkevesebb említés is tétetett volna az országgyűlésen.*

A kolozsvári vérengzést követő napon, september 1-én, KOVACSÓCZYnak és Báthory Boldizsárnak «vasat ütének a lábára s este nyolcz órakor Szamos-Újvárra indították őket. Kendy Ferenczet és Bornemisza Jánost sept. 4-én

* Az 1595. apr. 16. máj. 8. országgyűlés 40—43. pontja foglalkozik aztán ez ö[sszeesküvés] zeesküvés és kivégzések, jószágelkob[zás]ok ügyével. Az összeesküvést így mondja el: «(40.) Továbbá megértettük felségednek bőséges declaratiójából, az pártos urak, ú. m. (Bátori István), Bátori Boldizsár, KOVACSÓCZY FARKAS, Kendi Sándor, Iffiú János, Radnóthi Kendi Ferencz, Kendi Gábor, Forró János, Gergely deák Szentegyedi, Gerendi János, Bornemissza János, Lónyai Albert, Szalánczi László, Szalánczi György, Szilvási Boldizsár, Gávai Miklós, Tamásfalvi Diénes, elfeledkezvén magokról, felségedhez való hűségekről és felségednek velek való sok jótéteményeiről, az elmult nyárban minémű találť prætextus és színnel akarták volna felségedet birodalmából, székiből kiszínleni és elküldeni, hogy mi országúl felségedet vagy megfognók és pogán török császár kezébe adnók, avagy hogy felségedet ez világból tollálnók, kiktől való megmaradásáért és ez dolognak jobban való megtudakozásáért, úgy légyen-é az, az mint felséged eleibe adták volt, kénszeríttetett volt felséged itt való házától kibontakozván, kővári házához menni és ott egy ideig lenni. Mely pártos urak, vévén eszekben felségednek kővári házában való megtartózását, az több gonosz cselekedetekhez ezt is accumulálták volna, hogy ez alatt Kolozsváratt de novo principe eligendo nemcsak gondolkodtak volna, sőt külön való tractusok és igyekezetök lött volna. Melyeket mint efféle újonnan lött dolgokat felséged így comperiálván, azon pártosokat detineáltatta és érdemek szerént meg is büntette volna» . Ezt most helyben hagyja «országúl javalja» az országgyűlés. Báthory András bíbornokot is elítélik, mint a ki bár «mikor ezek estek, itt az felséged birodalmában személy szerént nem volt, mindazáltal ... ez pártos urak dolgát és gonosz szándékát nem csak értette, sőt mind tanácsával és egyébbel is, valamivel tudta, segítette és ekképen nekiek consentiált volna stb (SZILÁGYI: Erd. Orgy. Eml. III. k. 478—480. ll.)

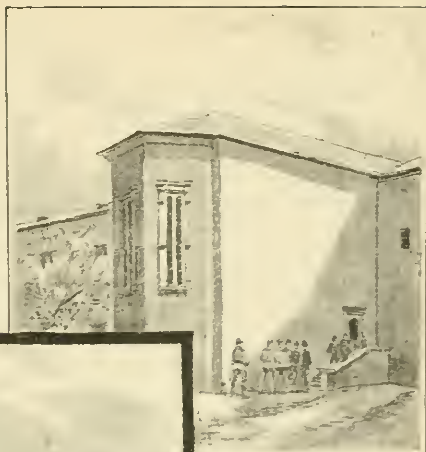
vitték Gyaluba s őket ott sept. 12-én «egy összvesodrott keszkenővel« megfojtották a drabantok; Szalánczi Lászlót pedig branyicskai házában hányták szablyára.[1]

Kovacsóczy szamos-újvári fogságában is hőshöz és bölcshöz méltó magaviseletet tanúsított. Apródja («inas szolgája») Fráter István, a ki utolsó napig vele volt, beszélte, hogy «mindez fogságában semmi természetit meg nem változtatta, mind öltözésében, sétálásában, feje fésűlésében, szava, írása tartásában; soha csak egy fohászkodását is, sem penig csak egy könyvhullatását is senki nem látta; hanem mind lefektiben, mind felköltiben socratico more viselkedett... Azt sem mondta, hogy mennyi jót tett valakivel s szóljanak érte a fejedelemnek».[2]

Szamos-újvári fogságának szomorú napjait magános zárkájában (mert itt már elkülönítve volt Báthory Boldizsártól) legtöbbnyire olvasással, írással és énekléssel töltötte. Sorsát megadással tűrte, remélve, hogy a fejedelem nem fogja vérét ontatni annak, a ki atyjának, bátyjának és neki is régi hű szolgája volt; a ki tisztéhez híven még az utolsó napokban is a fejedelem akaratának volt szószólója az ország rendei előtt, talán saját meggyőződésének ellenére. Remélte, hogy ő, ki az ellenzék és a fejedelem között mintegy közbenjáró és békítő szerepet vitt inkább, mintsem összeesküvő lett volna, nem fog halálra ítéltetni. Más részről azonban elég jól ismerte Báthory Zsigmond beszámíthatatlanságát; tudta, hogy a kiknek befolyása alatt áll, azok között Geszti Ferencz s a kanczellárságra vágyó Jósika István, neki halálos ellenségei. Gálfi szomorú példája lebegett előtte, a kinek szintén ily halálos ellensége, az egy Bodoni miatt kellett meghalnia. «Ő érette is szegényért (mondá apródjának) eleget törekedém, de ugyan nem engedé meg életit, . . . azután ő maga megbánta.»[3]

1 Szamosközy IV. k. 47. l.
2 U. ott. 42.
3 Szamosközy IV. 42.

Börtönéből sűrűn írta a leveleket. Írt családjának, feleségének, öcscsének, nénjének, gondjaikba ajánlván főkép gyermekeit. Írt magának a fejedelemnek is s barátjának, az olasz Giengának, a kinek a fejedelemnél nagy befolyása volt, hogy emeljen szót érette. Gienga

Martinuzzi-kapolna.

Martinuzzi-ház.

«törekedett is mellette» — és Zsigmond hajlandó is lett volna Kovacsóczynak megkegyelmezni; de Jósika, ez idő szerint legbefolyásosabb kegyencze, a vérbosszú végrehajtására ösztönözte, az egykorú történetírok szerint azért, mert ő vágyott a kanczellárságra. Kovacsóczynak Szamosközy szerint már «meg is kegyelmezett volt Zsigmond, de a

A várudvar belső kapuja.

konczért Jósika verte volt ki éliből. Kovacsóczynak csak az egy Jósika István miá kellett meghalni, mint Gálfinak Bodoni miatt».* És Jósika elérte czélját: Kovacsóczy halála révén elnyerte a kanczellárságot, de nem sokára utólérte a nemezis őt is, mert három év múlva ugyanazon halálnak halálával hal, mint Kovacsóczy — s ugyanazon Báthory Zsigmond juttatja a vérpadra (1597), a ki az ő tanácsára Kovacsóczyt.

Báthory Zsigmond az aug. 31-iki politikai gyilkosságok után még egy hétig Kolozsvárt maradt. Sept. 9-én indúlt Fehérvárra, bizalmasai kíséretében. Útközben adta ki a rendeletet unokabátyja és kanczellárja megöletésére. Mikor Tordára érkezett, innen küldé rendeletét szamosújvári ka-

39. BÁTHORY ZS. FEJEDELEM ALÁIRÁSA.

pitányához, Ravazdi Györgyhöz, Benkner Márk által: élőszóval izenvén, hogy foglyait ölesse meg. Benkner megbízó levelének tartalma ez volt: «ha minekünk kedves és igen fölötte szükséges dolgot akarsz cselekedni, kiről ennek utána is reád emlékezhessünk és te tőled kedvesen vehessük teljes életünkben, mentől titkosabban és csendesebben lehet, az szerént az mint Benknertől megizentük, az szerént cselekedjél».**

Benkner september 10-én, szombaton, érkezett Szamos-Újvárra. Ravazdi megértvén a fejedelem parancsát, foglyai bilincseit megkettőzteti: «az minemű vas lábokon volt

* U. ott. 42.
** U. ott. 42.

mindeniknek egyet-egyet addáltanak estve felé» ; inasaikat is eltávolítatja.

Kovacsóczy belátta, hogy órai meg vannak számlálva. Élete ettől kezdve rövid halálra készülés. «Hogy az nagyobbik vasat is reá verték, nem írhatott úgy, az mint kellett, hanem veszteg kellett ülnie». Midőn Fráter István az eltávozási parancsot megkapván, bement urához, hogy tőle elbúcsúzzék: Kovacsóczyt ágya szélén ülve, gondolatokba mélyedve találta.

Nekem nem szabad többé itt maradnom. elküldenek innen — mondja búcsúzó apródja.

Kovacsóczy fölrezzen gondolataiból s tüstént megvillan agyában a gondolat, hogy ez közeli halálát jelenti.

40. JÓSIKA ISTVÁN KANCZELLÁR ALÁIRÁSA

«Minket immár csak elrejtenek és elvégeznek egykor (mondá búcsúzó inasának) ; oly könnyen áll ő nála (t. i. a fejedelemnél) az ember halála, mint semmi.» — S mint a vízbefúló az utólsó szalmaszálhoz, úgy kapott ő is egy mentő gondolathoz, mint szakadozó reményszálai végső foszlányához :

Azon ürügy alatt (ez volt utólsó kérése apródjához), mintha atyádat mennél látogatni Váradra, menj ki nagy hirtelen Magyarországra Forgách Zsigmondhoz és kérjed «írjon az fejedelemnek én szómmal mellettem». «Izent Juditnak is az nénjének, hogy az gyermekeket ne hagyja.»*

* Szamoskozy id. m. IV. k. 42. l.

Fráter Istvántól elbúcsúzván, egymagára maradt s készülhetett most már a halálra.

Másnap, sept. 11-ikén, két héttel elfogatása után, életének utolsó napjára virradt föl. Báthory Boldizsártól ugyanazon «vasárnap reggel küldték el a feleségit, azon szín alatt, hogy Zsigmondnál törekedjék uráért». A boldogtalan asszony megtette már, a mit tehetett, mindjárt az elfogatáskor, de a szívtelen zsarnok, midőn atyjáért és férjéért előtte térdre húllva könyörögne, testőreivel kilökette.*

Este 10 és 11 óra közt Ravazdi bement Boldizsárhoz, a ki épen levelet írt a fejedelemnek s jelenté a parancs érkezését, hogy őt megölesse. Boldizsár fájdalma kitörésében kemény szavakra fakadt öcscse hálátlansága ellen; de Ravazdi nem akarván őt végig hallgatni, röviden kijelenté, hogy készűljön a halálra. Boldizsár kérésre fogta a dolgot. Kétségbe vonta a fejedelem parancsának hitelességét, azt állítván, hogy azt az ő ellenségei titokban írták s arra kérte a várnagyot: várja meg, míg ő a fejedelemnek ír s arra válasz érkezik; emlékezzék vissza — úgymond — Gálfi esetére, a kinek, midőn két év előtt Huszton lefejeztetett, egy óra múlva kegyelem érkezett.

Ravazdi, nevéhez méltóan, ravaszsághoz folyamodott. Színleg beleegyezett Boldizsár kérésébe, a ki mindjárt hozzáfogott a levélíráshoz. Ravazdi azonban kimenvén, tüstént megparancsolja a szamos-újvári drabantok hadnagyának, Kérei Albertnek, hogy Boldizsárt késedelem nélkül fojtsa meg. Kérei engedelmeskedik: fegyveres drabantok élén belép a fogoly czellájába, megragadja áldozatát.

* A boldogtalan nő, a mint Kolozsvárra költöztek s beszállottak a fejedelem lakásába, állítólag azt mondotta volna, hogy majd lesznek neki most már fejedelmi ruhái. A fejedelem ezt meghallotta s midőn Kolozsvárt férjéért és atyjáért hozzá könyörögni ment, azzal fordúlt testőreihez: «Nem erre az aszszonyra való ruhák ezek, tépjétek le róla s lökjétek ki, hadd öltöztesse férje fejedelmi ruhába!»

Boldizsár ellentáll s a haláltól irtózás kétségbeesésével küzd hóhérai ellen; de a kik végre is erőt vettek rajta s irgalmatlanúl megfojtották. A nagy tusakodásban vére a falra frecscsent, melynek sokáig csodájára jártak még később is, az lévén a közhír felőle, hogy a sötét vérfolt a falon minden bemeszelés alól újra meg újra előtör.

Boldizsár után Kovacsóczyra került a sor, a ki nem is sejtette, mily kegyetlen haláltusát vívnak a szomszédos zárkák egyikében. — Ő nyugodtan aludta az igazak álmát.

Midőn a hóhérok Boldizsárral végezve, hozzá belopóztak: Kovacsóczyt ágyában fekve s mély álomba merűlve találták. Az orgyilkosok a szerencsétlent *«aluvó-*

41. BÁTHORY BOLDIZSÁR ALÁÍRÁSA

*helyiben nyomták meg és úgy fojtották meg»** — 1594 september 11-ikén, éjjel 11 órakor.

Halálukat néhány napig titokban tartották; négy napig még a várbeli közös konyháról «étket fogtak nekik az megfojtottaknak, mit az drabantok öttek meg».

***

A kivégzettek vagyonát mind lefoglalták. Töméntelen kincs jutott így a zsarnok kezébe; csak Kovacsóczynak magának, mint pénztárnoka mondotta, 200,000 frtját találták és foglalták le kincstárában.** A Kendyek vagyona,

* Szamosközy IV k. 41 l.

** Birtokai lefoglalása ellen Kovacsóczy János protestál a fejérvári káptalan előtt 1594 oct. 31-én, maga és a Kovacsóczy Farkas gyermekei nevében (Eredeti káptalani kiadványa a br. Bálintitt-levéltárban Nagy-Ernyén.)

készpénze még többre rúgott. Méltán mondhatta a vérengző zsarnok, hogy most már van pénze a hadakozáshoz.

***

A vértanúknak rövid idő alatt igazságot szolgáltatott a történelem. A fejedelem nemsokára a maga kárán tanúlta meg, hogy a kiket ő politikai meggyőződésük szilárd védelméért oly kegyetlenűl legyilkoltatott, azoknak igazuk volt.

Ennek a politikai gyilkosságnak emléke mint kísértet követte őt egész életén keresztűl; elhibázott politikája üldözte őt ki hazájából; ezek miatt ment ő bujdosni a világba, «mint Kain a sok ártatlan vérontásért bujdosik vala».* A hazai földben még porladozó hamvai sem találtak nyugovó helyet.

* Gróf Illésházy István Följegyzései (akad. kiadás) 65. l.

SZÖVEG-MAGYARÁZATOK.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY LEVELE.

(A 71-ik lapon.)

Stephanus dei gratia rex Poloniæ, magnus dux Litvaniæ, Russie, Prussie, Massowiæ, Samogitiæ, Livoniæque dominus, nec non Transsylvaniæ princeps.

Magnifici fideles nobis sincere dilecti, salutem et gratiam nostram regiam. Felgyógyot, ki máskipen hívattatik Oláh-Gyógynak, megengedtök Kovachoczi Farkasnak, az mi atyánkfia az erdélyi vajda cancelláriussának az mostani possessoroktul kiváltani; melyet más levelönk által örökbe nekije is conferáltunk. Azírt az mikoron az pínznek, mely summába volt, szerit teheti, ti kegyelmetek fiscus nevivel kinálja meg az possessorokat annak felvítelire; és summájokat az inscriptio szerint letívín, recipialja tőlök az megmondott falut és bocsássa Kovacsóczy Farkas keziben. Tartsa meg Isten kegyelmeteket. Datum in arce nostra regia Nepolomicensi, tercia die mensis Februarii, anno domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio, regni vero nostri septimo.

Stephanus rex m. p.

KOVACSÓCZY SAJÁTKEZŰ VÉGRENDELETÉNEK UTOLSÓ LAPJA.

(A 80-ik lapon.)

Ezt csak házamról, gyermekimről, atyámfiairól, ki fő dolgom volt, akarám most elrendelnem, azután egyéb aprólék dolgokról más helen Istennek segitségéből és más időben többet emlékezem. Datum Alba Juliæ 21 die Octobris anno 1591

Idem W. Kowachoczy m. p

BÁTHORY ZSIGMOND FEJEDELEM LEVELE.

(A 96-ik lapon.)

Egregie nobis dilecte. Salutem et favorem. Ez kuldus asszonynak Bodó Györgynének Váradon lakozónak deputáltunk segitségül félbecsű buzát és egy szalonnát. Hagyjuk azért, hogy mihelt megtalál felőlle, add meg mindjárást neki. Secus non facturus. Datum Alba Juliæ 4 die mensis Augusti anno domini 1588.

Sigismundus Báthory
de Somlyó.

Oldalt saját kezével: Ha olyan szegén az mint irja és ha fiát oskolában tanittatja.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

KANCZELLÁRSÁGA.

A KORMÁNYZÓSÁG.

A LENGYEL KIRÁLYVÁLASZTÁSON.

BIRTOKAI, CSALÁDI ÉLETE, IRODALMI SZEREPE.

VALLÁSI ÉS POLITIKAI KÜZDELMEK.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 29 03 04 015 4